F. I. HASHACIH

DESPRE POSIBILITATEA DE CUNOAȘTERE A LUMII

EDITURA DE STAT

Această carte a fost tipărită după originalul în limba rusă

Ф. И. Хасхачих

О ПОЗНАВАЕМОСТИ МИРА

второе издание

apărut la Moscova, 1950, Editura de Stat pentru literatură politică

DIN PARTEA INSTITUTULUI DE FILOSOFIE AL ACADEMIEI DE ŞTIINŢE A U. R. S. S.

Autorul cărţii, F. I. Hashacih, a căzut pe front în Marele Război pentru Apărarea Patriei, luptând împotriva cotropitorilor germano-fascişti. Lucrarea pe care a început-o cu privire la teoria materialist-dialectică a cunoaşterii a rămas neterminată. Cartea de faţă reprezintă partea cea mai aprofundată de autor din întreaga lui operă. Ea este destinată cercurilor largi de cititori sovietici care studiază filosofia marxist-leninistă.

La reeditarea cărţii, redacţia a făcut unele îndreptări.

I. PROCESUL CUNOAŞTERII OMENEŞTI

CUNOAŞTEREA SENSORIALĂ

SENSAŢIA

Procesul cunoaşterii omeneşti se compune din două momente principale: cel empiric sau sensorial şi cel raţional sau intelectual; baza ambelor momente o constitue practica social-istorică a omenirii.

Problema raportului dintre aceste două momente principale ale cunoaşterii este rezolvată în mod diferit de către diverşi filosofi. Unii dintre ei (Descartes, Spinoza, Leibniz) au afirmat că principalul izvor al adevăratelor cunoştinţe este raţiunea. Din această pricină, teoria lor asupra cunoaşterii se numeşte *raţionalism;* alţi filosofi (Locke, materialiştii francezi) au afirmat că, în general, toate cunoştinţele provin din experienţă. Deaceea teoria lor asupra cunoaşterii poartă numele de *sensualism* (dela cuvântul „sensus''-sensaţie).

Atât raţionaliştii cât şi partizanii empirismului au tratat problema cunoaşterii în mod unilateral, privind ca opuse cele două momente ale procesului unic de cunoaştere.

Materialismul dialectic consideră că atât momentul sensorial al cunoaşterii cât şi cel raţional sunt momente necesare în procesul cunoaşterii omeneşti şi care se complectează reciproc.

In ultimă instanţă, gândirea omului este totdeauna legată de experienţă, de datele pe care ni le procură organele de simţ. Toate cunoştinţele noastre provin, în ultimă analiză, din experienţă.

Insă recunoaşterea faptului că experienţa este izvorul tuturor cunoştinţelor noastre nu constitue încă rezolvarea materialistă a problemei fundamentale a filosofiei. Experienţa ca izvor al cunoaşterii poate fi admisă — şi, după cum ne arată istoria filosofiei, a fost admisă — nu numai de materialism, dar şi de idealism. Intreaga problemă constă în a şti ceeace se subînţelege prin această noţiune.

Sensualismul susţine că sensaţia este izvorul tuturor cunoştinţelor noastre. Intru cât materialismul dialectic recunoaşte acest principiu, teoria sa asupra cunoaşterii are un aspect sensualist. Dar nici empirismul, nici sensualismul ca atare nu rezolvă problema fundamentală a gnoseologiei. Lenin a arătat că din premizele empirismului şi ale sensualismului se pot trage două concluzii: una idealistă (sensaţia este singura realitate, iar corpurile nu sunt decât complexe sau combinaţii de sensaţii) şi una materialistă (lumea exterioară este izvorul sensaţiilor, iar sensaţia nu este decât imaginea lumii materiale).

Recunoscând experienţa ca izvor al tuturor cunoştinţelor noastre, materialismul filosofic marxist acordă totodată o imensă importanţă gândirii teoretice care operează cu noţiuni generale, deosebindu-se prin aceasta de empirismul vulgar care neagă rolul abstracţiei ştiinţifice. Numai observaţiile empirice, fără generalizare teoretică, nu sunt suficiente pentru a cunoaşte legile de desvoltare ale naturii şi societăţii. Deaceea, cel care se limitează doar la cunoaşterea aspectelor exterioare ale fenomenelor nu vede decât ceeace este la suprafaţa lor, fără să pătrundă esenţa lucrurilor. Intemeietorii marxismului au repetat mereu că, fără gândire teoretică, desvoltarea ştiinţei este imposibilă.

Deşi empirismul materialiştilor din secolele trecute a fost unilateral, limitat, el a jucat totuşi un rol pozitiv din punct de vedere istoric. Dela empirişti a pornit apelul: „Studiaţi natura, căutaţi să o înţelegeţi aşa cum se înfăţişează ea acum, în faţa voastră, aici". In calitate de empirişti, aceşti materialişti considerau adevărat numai ceeace există în realitate, fiind accesibil în mod nemijlocit percepţiilor sensoriale. Strădania lor de a cunoaşte ceeace există constitue un moment progresist

Deşi punctul de plecare al raţionalismului — negarea însemnătăţii ştiinţifice a experienţei sensoriale — este greşit, raţionalismul lui Descartes, Spinoza, Leibniz cuprindea totuşi şi ideea valoroasă a însemnătăţii ştiinţifice a abstracţiunilor.

SENSAŢIA CA IZVOR AL TUTUROR CUNOŞTINŢELOR NOASTRE

Materialismul filosofic marxist ne învaţă că izvorul tuturor cunoştinţelor noastre sunt sensaţiile; organele de simţ sunt singurele căi prin care lumea exterioară pătrunde în conştiinţa noastră. Omul căruia îi lipsesc toate organele de simţ nu poate cunoaşte lumea prin niciun fel de mijloace. Acela care nu percepe nimic, nu cunoaşte nimic şi nu înţelege nimic. Numai cu ajutorul organelor de simţ putem cunoaşte lumea exterioară.

Lucrurile din lumea exterioară sunt cauza şi obiectul sensaţiilor noastre. Diferitele sensaţii corespund diferitelor aspecte, diferitelor însuşiri ale lumii obiective. Materialistul francez Diderot spunea despre cauza care provoacă la om sensaţia culorii de galben că ea este deosebită de cauza care provoacă sensaţia culorii de violet. El compară în mod plastic organele noastre de simţ cu clapele unui pian, care, lovite fiind de natura înconjurătoare, provoacă în noi sensaţii.

O dovadă că lipsa organelor de simţ, organe prin care lumea exterioară pătrunde în conştiinţa omului, îngreunează sau exclude posibilitatea cunoaşterii este faptul că oamenii cărora le lipseşte unul dintre organele de simţ nu pot sezisa direct ceeace corespunde obiectului respectiv şi sensaţiei provocate de el. Orbii nu pot sezisa culorile, surzii sunetele, etc. Fără organele de simţ, omul nu este în stare să înţeleagă lumea exterioară.

Adesea simţurile noastre se verifică reciproc. Indicaţiile unui organ de simţ pot fi controlate de alte organe de simţ. De exemplu, ochiul vede focul; pentru a ne convinge de adevărul acestei indicaţii, este suficient să apropiem mâna de foc. Dacă simţim căldură, înseamnă că focul există în realitate.

Văzul şi simţul tactil ne dau în multe privinţe informaţii identice despre lumea exterioară, complectându-se reciproc. Elementele date de o impresie vizuală se găsesc şi în cele ale

unei impresii tactile. De exemplu, privesc creionul cu care scriu aceste rânduri. Imi dau seama de culoarea lui (la lumina zilei). Această impresie nu o poate avea niciodată un orb din naștere. Orice ar face, oricât ar pipăi creionul, el nu-și va putea niciodată reprezenta culoarea acestuia. In schimb, aproape toate celelalte elemente date de sensația vizuală sunt accesibile și pipăitului. Intr'o anumită măsură, văzul și simțul tactil se pot înlocui sau complecta reciproc, căci ambele aceste simțuri pot da și dau indicații aproape asupra acelorași aspecte sau proprietăți ale obiectelor. Printre aceste aspecte sunt forma și suprafața corpului, raporturile spațiale, etc. Deși lucrurile se petrec astfel, totuși omul care vede are incomparabil mai multe impresii sensoriale decât orbul, deoarece perceperea culorilor este la rândul ei izvor al unui număr infinit de stări psihice, absolut inaccesibile celor orbi. Printre acestea se numără, de exemplu, frumosul vizual. Nu mai vorbim de faptul că un orb nu-și poate reprezenta perspectiva, care se percepe cu ajutorul văzului.

Orbii pot atinge și — după cum ne-o dovedesc multe cazuri — au și atins în multe ramuri ale științei acelaș grad de perfecțiune ca și omul care vede. Mai mult chiar, știința cunoaște cazuri când oameni lipsiți din fragedă vârstă de unele organe de simț, au obținut în desvoltarea lor intelectuală succese care surprind astăzi pe un om cult.

Aceste cazuri constitue o vie ilustrare a faptului că organele de simț sunt în stare, până la o anumită limită, să se înlocuiască reciproc și în acelaș timp să se și desvolte, datorită atenției și exercițiului.

Pe baza indicațiilor obținute prin organele sale de simț, omul acționează și recunoaște obiectele. Fără organele de simț, activitatea sa practică și teoretică ar fi imposibilă.

Dacă organele de simț ar reflecta în mod denaturat realitatea, omul nu ar putea, din punct de vedere biologic, să se adapteze mediului înconjurător. Dacă n'ar exista organele de simț, n'ar putea exista nici arta (muzica, poezia, sculptura, pictura) și nici creația artistică în general. Pentru a reda proporția justă dintre părțile corpului, precum și conturul exact al mușchilor, sculptorul, atunci când modelează o figură, apelează în cel mai înalt grad la simțul vizual și la cel tactil. Pentru o mai fidelă reflectare a bucuriei sau a tristeții, muzicianul se folosește de auz în procesul îmbinării armonioase a sunetelor. In procesul combinării culorilor, pentru a executa un tablou, pictorul recurge la simțul vizual.

Cunoașterea senzorială constitue baza cea mai importantă a întregului proces de creație artistică, proces care oglindește diferite aspecte ale realității obiective.

Cu ajutorul simțului tactil, avem sensația atingerii sau a presiunii, a căldurii, a frigului, a durerii, etc. Sensația de căldură și de frig dă omului posibilitatea de a evita primejdiile ce l-ar amenința în urma unei încălziri sau răciri prea mari a organismului său. Sensațiile de durere semnalează omului primejdia care îl amenință în cazul unei răniri sau îmbolnăviri a organismului. Marea importanță biologică a sensațiilor de durere o putem vedea și din faptul că acei oameni, care în urma unor leziuni ale sistemului nervos nu simt durerea, își provoacă uneori răni grave care pot provoca moartea. Datorită sensației de durere, noi putem determina partea bolnavă din organismul nostru și prin aceasta avem posibilitatea să ne tratăm la timp. Durerea se deosebește de sensațiile vizuale, de cele auditive și de altele, prin faptul că ea nu oglindește proprietățile lumii obiective care ne înconjoară, ci modificările survenite în starea corpului nostru, modificări provocate adesea de influența obiectelor exterioare.

In viața omului și a animalelor superioare, *văzul* are o mare importanță.

In comportamentul anumitor animale, el joacă rolul principal. Activitatea multor animale este reglementată de succesiunea dintre zi și noapte, dintre lumină și întuneric. De exemplu, găina nu ciugulește grăunțe pe întuneric, chiar în cazul când stă pe o grămadă de grăunțe.

Datorită văzului, păsările își găsesc cuiburile dela care s'au îndepărtat în căutarea hranei. Porumbeii, de exemplu, sunt în stare să se întoarcă la cuibul lor dela distanțe mari, de peste 300 kilometri, iar unii se întorc chiar dela o distanță de 800 kilometri.

In procesul cunoașterii, sensațiile vizuale au un rol deosebit. Văzul ne procură date bogate asupra diversității lumii exterioare. Fiind izvorul principal al observației, văzul ne dă

imaginile cele mai diferite asupra obiectelor. Văzul ne ajută să percepem în primul rând acea însușire a lumii materiale care este lumina. Datorită acestui fapt noi putem vedea obiecte care se află departe de noi.

In desvoltarea facultăților intelectuale ale omului, *auzul* joacă și el un rol extrem de important. De auz depinde facultatea vorbirii, care este un mijloc de comunicare între oameni. Auzul are mare importanță pentru creația artistică: muzică, poezie, etc. Filosoful și scriitorul francez Montaigne (1533—1592) a spus că dacă ar trebui să aleagă între văz și auz, el ar prefera să se lipsească de văz, deoarece, în activitatea intelectuală, auzul are un rol mult mai important decât văzul.

Omul care aude are posibilitatea să-și însușească limba, formă de exprimare a noțiunilor generale. Datorită auzului, oamenii fac schimb de idei în mod direct, prin intermediul limbajului, în timp ce prin văz ei percep mai ales aspectul exterior al lucrurilor.

In viața orbilor, auzul (ca și simțul tactil) are un rol deosebit de important. Din observații făcute asupra vieții orbilor, știm că auzul îi ajută pe aceștia în mult mai mare măsură decât pe cei ce văd. Omul lipsit de auz nu este capabil, de regulă, să-și însușească vorbirea sonoră, iar fără aceasta este imposibil să se atingă o treaptă înaltă de desvoltare intelectuală. Deaceea absența auzului și a vorbirii exercită o extraordinară influență asupra facultăților intelectuale. Lipsa văzului întărește rolul și importanța altor organe de simț și, în primul rând, a auzului. Auzul îi dă orbului posibilitatea de a se îndeletnici cu muzica, de a asculta limbajul, de a recunoaște oamenii după voce, de a aprecia în anumită măsură starea lor psihică, etc. Auzul ajunge la o mare desvoltare la cei lipsiți de vedere, datorită faptului că ei recurg, fără îndoială, într'o măsură mult mai mare la serviciile auzului decât cei care văd. In general, auzul nu este dela natură mai desvoltat la orbi decât la oamenii care văd. Dacă în această privință mulți orbi sunt superiori celor înzestrați cu vedere, faptul nu se explică prin aptitudini fiziologice, ci prin atenție și exercițiu.

La om, rolul simțului olfactiv nu este atât de mare ca la animale, totuși el are și pentru om o importanță vitală. Acest simț îi dă posibilitatea să determine prezența unor gaze otrăvitoare, el având, ca să spunem așa, rolul unui paznic al căilor respiratorii. Spre deosebire de sensațiile gustative, care se obțin numai datorită contactului direct al limbii cu obiectele, simțul olfactiv își capătă impresiile dela o distanță considerabilă și-l ajută pe om să se orienteze just în mediul înconjurător. Chimiștii experimentați recunosc după miros dacă benzina a fost obținută prin distilare primară sau prin cracare.

Simțul olfactiv al omului este foarte sensibil. Prin miros, omul este capabil să descopere în atmosfera înconjurătoare cantități minime de substanțe mirositoare, care nu pot fi descoperite nici prin cea mai fină analiză chimică, nici prin analiza spectrală care descoperă existența unor milionimi de gram. De exemplu, simțul olfactiv al omului este în stare să stabilească prezența a 0,000.000.1 (o zecime de milionime) dintr'un miligram de hidrogen sulfurat într'un litru de aer. Mai mult, este suficient $\frac{1}{460.000.000}$ mg (a patru sute șaizeci milioane parte) dintr'un miligram de mercaptan [1]) pentru a provoca o sensație olfactivă. In acest sens, simțul olfactiv trebue considerat ca unul din cele mai desvoltate organe de simț ale omului, întrucât nu suntem în stare nici să vedem, nici să auzim, nici să percepem prin gust o zecime de milionime de miligram dintr'o substanță excitantă.

Simțul gustativ cere un contact direct cu obiectele, în timp ce simțul olfactiv, văzul și auzul nu cer un astfel de contact direct.

Unele substanțe pot fi percepute prin *gust* chiar când se găsesc în soluție foarte slabă. De exemplu zahărul se percepe într'o soluție de 1:80, acidul sulfuric în diluție de 1:10.000, stricnina în diluție de 1:2.000.000, etc. Până la ce grad de sensibilitate pot ajunge sensațiile gustative ale omului se poate vedea la așa numiții degustatori, adică la acei specialiști care pot stabili după gust, cu multă precizie, calitatea vinului, vechimea, soiul său, etc.

---

[1]) Mercaptanul este un compus organic care conține sulf și are un miros respingător.

După gust, omul stabilește dacă produsele alimentare sunt bune sau rele, ferindu-se astfel să mănânce substanțe dăunătoare. Receptorii gustativi încep să funcționeze la copilul nou născut chiar din primele zile ale vieții sale. Dacă în mâncare amestecăm o substanță acră sau amară, copilul o va scuipa numaidecât. Fiecare organ de simț are rolul de a percepe numai *anumite* proprietăți ale obiectelor. Diferitele feluri de senzații corespund diferitelor proprietăți ale corpurilor materiale.

Aceasta este importanța organelor de simț care ne dau imaginea lumii exterioare.

SENSAȚIA CA IMAGINE SUBIECTIVĂ A LUMII OBIECTIVE

Lucrurile materiale posedă un număr infinit de proprietăți, momente, aspecte diferite din punct de vedere calitativ; unele din aceste aspecte ale realității se reflectă prin văz, altele prin auz, etc. Fiecare organ percepe numai anumite aspecte ale realității; organele de simț îi dau omului o imagine incompletă și nu întru totul exactă a obiectelor.

Problema raportului dintre imaginea obiectului și obiectul însuși constitue problema principală a teoriei materialiste a reflectării. Deaceea, nu este întâmplător faptul că în decursul multor secole s'a dus o luptă înverșunată în jurul acestei probleme între diferitele școli materialiste și idealiste.

In toate formele sale de manifestare, sub un aspect sau altul, idealismul rezolvă în mod negativ problema reflectării lumii materiale exterioare în percepțiile senzoriale. El consideră datele simțurilor ca fiind neautentice, false. De exemplu, Hegel, care a fost un adversar al agnosticismului, nu a putut să se ridice până la o justă înțelegere a percepțiilor senzoriale. El n'a putut concepe senzațiile ca pe niște reflectări ale lumii materiale.

Incă în filosofia antică, problema raportului dintre imagine și lucru devenise obiectul unui studiu special. Materialiștii greci din antichitate s'au ocupat deosebit de mult de această problemă.

Aproape toți materialiștii Greciei antice erau de acord asupra faptului că senzațiile constitute baza întregii cunoașteri

a omului; totuși, ei nu s'au încrezut pe de-a'ntregul în indicațiile date de organele de simț. Insuși faptul că organele de simț ale omului, în condiții diferite, reflectă aceleași obiecte în mod diferit i-a dus pe materialiștii antici la ideea caracterului limitat al percepțiilor senzoriale.

Democrit, cel mai mare materialist al antichității, a căutat să explice particularitățile cunoașterii senzoriale. Referindu-se la diferite cazuri de înșelare a simțurilor noastre, el era înclinat să considere cunoașterea senzorială ca o cunoaștere imperfectă. El afirmă că există două feluri de cunoaștere: cea întunecată și cea adevărată. Cunoștințele pe care le căpătăm cu ajutorul organelor de simț au fost considerate de el ca fiind cunoștințe întunecate, iar gândirea a fost calificată drept cunoaștere adevărată. In comparație cu organele de simț, gândirea este, după Democrit, un mijloc de cunoaștere mai fin și mai sigur, întrucât ea este capabilă să pătrundă până în adâncul naturii. Potrivit concepției lui Democrit, adevărul obiectiv este cunoscut prin rațiune, iar prin intermediul cunoașterii întunecate, omul nu poate să-și formeze altceva decât o părere.

Deși Democrit minimaliza rolul percepțiilor senzoriale în procesul cunoașterii, în această problemă el avea totuși o poziție materialistă. După Democrit, senzațiile își au izvorul în lucrurile materiale. El a formulat acea concepție după care culoarea, mirosul și alte așa numite calități senzoriale iau naștere datorită influenței lucrurilor, existente în mod obiectiv, asupra organelor de simț. Dar Democrit nu s'a mărginit numai să formuleze în mod general problema izvorului senzațiilor noastre. Căutând să explice concret legătura dintre senzații și lumea exterioară, el a formulat *teoria imaginilor*.

Esența acestei teorii constă în următoarele. Lucrurile înconjurătoare produc necontenit emanații, care pătrund în organele noastre de simț fie direct, fie prin intermediul aerului. In urma interacțiunii dintre obiect și subiectul care cunoaște, se formează în aer o efigie, adică o imagine a lucrului, imagine care se fixează pe urmă în organele de simț. Dar cu aceasta nu se epuizează procesul cunoașterii senzoriale. Organele de simț produc și ele emanații care influențează în mod special caracterul senzațiilor provocate de acțiunea obiectului. Aceste senzații iau naștere datorită faptului că dinafară pătrund în orga-

nele de simț imagini. Dar aceste imagini nu sunt o copie exactă a lucrurilor, deoarece asupra lor își exercită influența, pe de o parte aerul, iar pe de altă parte emanțiile organelor de simț. Din această cauză, oglindirea lucrurilor este superficială, și uneori chiar amăgitoare. Punând astfel problema, Democrit ajunge la concluzia că gustul, culoarea, mirosul, etc., există numai în părere, adică în conștiință, dar în realitate nu există decât atomi și vid [1].

Democrit explică diversitatea fenomenelor lumii prin diferite combinații de atomi, aceștia din urmă deosebindu-se între ei numai din punct de vedere cantitativ, și anume după mărime, formă și poziție. Diferitele combinații de atomi duc la formarea diferitelor senzații. Deși, după Democrit, calitățile sensoriale (culoarea, mirosul, etc.) nu sunt proprii obiectelor materiale, ele își au totuși izvorul în obiecte. Așa dar, la Democrit, calitățile sensoriale nu sunt pur subiective, căci ele au o bază obiectivă în lumea exterioară.

Ulterior, această teorie a lui Democrit a constituit fundamentul teoriei metafizice a așa numitelor „calități primare și secundare", teorie care și-a găsit o largă răspândire în filosofia modernă.

Teoria „calităților primare și secundare" și-a găsit expresie în lucrările lui Galilei, Hobbes, Locke și ale unei serii de alți gânditori din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

Termenii „calități primare și secundare" au fost introduși pentru prima oară în filosofia modernă de Locke (1632—1704). Prin „calități primare", Locke înțelegea densitatea, mărimea, conturul, volumul, întinderea, mișcarea, etc., adică acele calități sau însușiri care pot fi studiate cu ajutorul metodelor mecanico-matematice. Toate celelalte calități, ca de pildă culoarea, mirosul, gustul, etc., au fost considerate de Locke ca fiind „calități secundare", pentrucă ele iau naștere prin acțiunea „calităților primare" ale lucrurilor asupra organelor noastre de simț. In timp ce „calitățile primare" sunt obiective, proprii înseși lucrurilor, „calitățile secundare" au fost declarate de Locke ca fiind pur subiective, întrucât, după părerea sa, ele nu sunt proprii lucrurilor materiale, deși iau naștere prin acțiunea particulelor materiei.

[1]) Vezi „Istoria filosofiei", ed. rusă, vol. I, 1940, pag. 111.

Galilei a spus în mod limpede că, dacă nu am avea urechi, limbă sau nas, nu ar exista nici sunete, gust sau miros. Prin urmare „calitățile secundare" există — după teoria lui Galilei — numai datorită faptului că există organele de simț.

Această teorie corespundea întru totul stării de atunci a științelor naturii. Intrucât dintre toate științele mecanica luase cea mai mare desvoltare, filosofii dădeau legilor mecanicii o însemnătate universală. Ei atribuiau materiei numai calitățile care erau accesibile metodelor mecanicii. Dar concepția mecanicistă despre lume nega specificul calitativ al fenomenelor lumii, nega caracterul obiectiv al calității, reducând multiplicitatea lumii la mișcarea mecanică a unor particule uniforme ale materiei.

Teoria lui Locke despre „calitățile primare și secundare" era un fel de încercare de a rezolva problema obiectivului și a subiectivului, problema esenței și a fenomenului, etc. Diviziunea calităților în „primare și secundare" trebue considerată ca o încercare de a delimita esența și fenomenul, obiectivul și subiectivul. Această teorie nu era în stare să rezolve problema raportului dintre imagine și obiect, dintre senzație și lucruri, deoarece ea era străină de dialectică.

Materialismul dialectic respinge diviziunea făcută de Locke în calități „primare și secundare" deoarece, negând obiectivitatea „calităților secundare", această diviziune face o evidentă concesie idealismului.

Miroase oare trandafirul când nimeni nu-l miroase? Are oare trandafirul o culoare când nimeni nu se uită la el?

S'ar părea că se poate răspunde foarte ușor la aceste întrebări. Totuși, diverși filosofi răspund la ele în mod diferit.

Mecaniciștii spun că trandafirul are miros numai atunci când îl miroase o ființă capabilă de senzații, că are culoare numai atunci când se uită cineva la el, deoarece, după părerea lor, mirosul și culoarea sunt pur subiective, ceva care există numai pentru subiectul care percepe. Acesta este cel mai pur idealism.

In problema calităților sensoriale, mecaniciștii stau pe pozițiile subiectivismului. Ei afirmă că sunetele, culorile, mirosurile, etc., nu există în mod obiectiv. Omului i se pare că numai frunza unui copac este verde, dar în fond — judecă ei — frunza copacului, ca și orice alt obiect, nu are nicio cu-

loare. Omului i se pare deci că fluierul locomotivei scoate sunete, dar în realitate nu există sunete. Lumea materială în sine este lipsită de culoare și de sunete. Acestea sunt părerile mecaniciștilor.

Baza greșelii gnoseologice făcute de fizicienii mecaniciști în această problemă constă în faptul că ei identifică esența cu fenomenul. Intre lumină și culoare există acelaș raport ca și între esență și fenomen. Acelaș lucru trebue spus și despre sunet și despre vibrațiile aerului. Acest lucru nu-l înțeleg mecaniciștii.

Idealismul fiziologic afirmă că mirosurile, culorile, sunetele, etc., sunt întru totul determinate de organizarea fiziologică a subiectului cunoscător. Să explicăm concepțiile idealist-fiziologilor asupra problemei care ne interesează printr'un exemplu simplu. Să zicem, de pildă, că privesc un copac și spun că frunzele lui sunt verzi. Când închid ochii, nu au nicio culoare. Se poate spune oare că culoarea apare sau dispare îndată ce deschid sau închid ochii? Reprezentanții idealismului fiziologic vor răspunde: da, întrucât ei pornesc dela ideea că, de fapt, în realitate nu există culori, ci acestea iau naștere datorită ochiului omenesc.

Realiștii naivi spun: mirosul, culoarea, sunetul, gustul, etc. constitue o însușire obiectivă a lucrurilor materiale. Recunoscând în mod just, drept obiective, așa numitele calități senzoriale (mirosul, culoarea, etc.), realiștii naivi comit o greșeală când presupun că aceste calități sunt întocmai așa cum le percepe omul.

Intenționat nu ne oprim la critica concepțiilor lui Berkeley, Hume și ale altor idealiști subiectivi și agnostici asupra acestei probleme, întrucât ei nu consideră drept pur obiective numai calitățile „secundare“, dar și pe cele „primare“ (mișcarea, întinderea, volumul, etc.).

Problema așa numitelor calități senzoriale are două aspecte: 1) există oare culoarea, sunetul, mirosul, etc. ca proprietăți obiective ale lucrurilor materiale, independent de conștiința omului și de organele sale de simț, și 2) dacă există, pot oare percepțiile noastre senzoriale să le oglindească fidel?

Materialismul dialectic răspunde la ambele întrebări afirmativ.

Cu alte cuvinte, nu există pur și simplu culoare, sunet, miros în sine, independent de corpurile materiale, ci există numai corpuri materiale care posedă culoare, sunet, mirosuri și multe alte proprietăți.

Acum se poate naște întrebarea: ce reprezintă culoarea, sunetul, căldura ca proprietăți obiective ale corpurilor materiale?

Esența culorii, ca proprietate obiectivă a materiei, este caracterizată de natura specifică sau de caracterul determinat al undelor de lumină. Culoarea este acea calitate specifică a undelor de lumină de a provoca, prin acțiunea lor asupra retinei noastre, o anumită senzație de culoare.

Fizica modernă explică deosebirile dintre culori prin deosebiri în frecvența vibrațiilor și, deci, prin deosebiri în lungimea undelor de lumină (deoarece lungimea undelor este în funcție de numărul de vibrații). Următorul tabel ne arată numărul vibrațiilor și lungimea undelor de lumină, precum și senzațiile de culoare corespunzătoare lor.

Sensațiile vizuale care se produc sub acțiunea undelor de lumină asupra ochilor	Numărul vibrațiilor pe secundă (în bilioane)	Lungimea undei în milionimi de milimetru
Roșu	400—470	760—647
Portocaliu	470—520	647—586
Galben	520—590	586—535
Verde	590—650	535—492
Albastru	650—700	492—456
Indigo	700—760	456—424
Violet	760—800	424—397

Greșeala acelor fizicieni care neagă obiectivitatea culorii provine din faptul că ei consideră ca explicate fenomenele abia atunci când toate deosebirile calitative între ele pot fi reduse la deosebiri pur cantitative.

Intrucât problema raportului dintre lumină și culoare constitue și în prezent un obiect de discuții nu numai între filosofi, dar și între fizicieni, fiziologi și psihologi, vom cita în întregime cele mai importante afirmații ale lui Lenin în această chestiune, teze cuprinse în „Materialism și empiriocriticism". Lenin scrie:

„...culoarea este rezultatul acțiunii unui obiect fizic asupra retinei, sau, ceeace-i acelaș lucru, senzația este rezultatul acțiunii materiei asupra organelor noastre sensoriale" [1]).

„...izvorul luminii și undele de lumină există *independent* de om și de conștiința omului, că culoarea depinde de acțiunea acestor unde asupra retinei..." [2]).

„Din moment ce culoarea nu constitue o senzație decât dependent de retină (precum vă silesc științele naturii să recunoașteți), rezultă că razele de lumină, căzând pe retină, produc senzația de culoare. Rezultă că înafara noastră, independent de noi și de conștiința noastră, există mișcarea materiei, să zicem, undele de eter de o anumită lungime și de o anumită viteză, care, acționând asupra retinei, îi produc omului senzația unei anumite culori. Tocmai acesta și este punctul de vedere al științelor naturii, care explică diferitele senzații ale culorilor prin diferența de lungime a undelor de lumină, existente înafara retinei omului, înafara omului și independent de acesta. Aceasta este materialism: materia dă naștere senzației acționând asupra organelor simțurilor noastre. Senzația depinde de creier, nervi, retină, etc., adică de materia organizată într'un anumit mod. Existența materiei nu depinde de senzații" [3]).

„Senzația culorii roșii reflectează vibrațiile eterului cu o viteză de aproximativ 450 trilioane pe secundă. Senzația culorii albastre reflectează vibrațiile eterului cu o viteză de aproximativ 620 trilioane pe secundă. Vibrațiile eterului există independent de senzațiile noastre de lumină. Senzațiile noastre de lumină depind de acțiunea vibrațiilor eterului asupra organului optic al omului. Senzațiile noastre reflectează realitatea

[1]) *V. I. Lenin:* Materialism și empiriocriticism (Buc.), Edit. P. M. R., 1948, pag. 53.
[2]) Ibidem, pag. 57.
[3]) Ibidem, pag. 51.

obiectivă, adică cele ce există independent de omenire și de senzațiile omenești. Acesta e punctul de vedere al științelor naturii" [1]).

Astfel, bazându-se pe datele științelor naturii, Lenin subliniază că senzația de culoare este rezultatul acțiunii undelor de lumină asupra retinei ochiului. Chestiunea principală, ridicată și rezolvată de Lenin, constă în explicarea raportului dintre imagine și obiect, dintre senzație și lucru. Trăsătura cea mai caracteristică a modului în care Lenin tratează problema ce ne interesează constă în faptul că senzația este peste tot și întotdeauna considerată din punctul de vedere al teoriei materialiste a reflectării.

Senzațiile iau naștere datorită acțiunii lumii exterioare asupra organelor de simț. Prin urmare, izvorul senzațiilor este lumea exterioară, iar senzația oglindește această lume.

Prin forma lor, senzațiile omului sunt subiective (subiectivitatea lor constă în faptul că ele nu există decât în conștiința noastră), dar ele sunt obiective prin conținutul lor, prin izvorul lor, prin origina lor.

Forma subiectivă a percepțiilor și a senzațiilor omului depinde de structura organelor de simț și de starea organismului. Dar în ele se reflectă *conținutul* obiectiv, care nu depinde nici de structura organelor de simț, nici de starea organismului, nici, în general, de om.

Vorbind despre nemijlocita dependență a formei senzațiilor și percepțiilor de particularitățile anatomo-fiziologice ale subiectului cunoscător, trebue să ținem întotdeauna seama că înseși organele de simț și în general organismul sunt rezultatul desvoltării istorice a lumii exterioare. Prin urmare și forma senzațiilor și a percepțiilor este, în ultimă analiză, în funcție de lumea exterioară.

Știința modernă ne oferă un material foarte bogat pentru rezolvarea concretă a întrebării: ce determină forma subiectivă a senzațiilor? Să vedem pe scurt cum explică știința modernă mecanismul senzațiilor vizuale și auditive.

Lumina este izvorul senzațiilor vizuale. In multe privințe, ochiul seamănă cu un aparat fotografic în care razele de lu-

[1]) *V. I. Lenin:* Materialism și empiriocriticism (Buc.), Edit. P.M.R., 1948, pag. 341.

mină, care pornesc dela obiect, trec printr'o lentilă biconvexă şi se concentrează pe sticla opacă din fund. Pe această sticlă, razele dau o imagine răsturnată şi mai mică a obiectului.

Dar refracţia razelor de lumină pornite dela obiect spre ochi are loc într'un mod foarte complicat, diferit de felul în care ea se produce în camera fotografică.

Retina este partea cea mai însemnată a ochiului. Ea are rolul unui ecran sensibil la excitaţia luminoasă, ecran pe care aparatul optic al ochiului formează imaginea obiectelor lumii exterioare. Retina este alcătuită din câteva straturi; stratul cel mai adânc este cel al celulelor cu conuri şi bastonaşe, celule care constitue dispozitivele pentru dobândirea sensaţiilor vizuale. Când excitaţia produsă de lumină acţionează asupra retinei, în bastonaşe şi în conuri se produc procese chimice speciale, în urma cărora are loc excitarea nervilor vizuali sensitivi din retină. Excitaţiile produse de elementele retinei sensibile la lumină se transmit prin fibrele nervului optic la centrii vizuali. Bastonaşele din retină servesc numai la receptarea aşa numitei lumini crepusculare şi la obţinerea impresiilor acromatice (din culorile acromatice fac parte culorile cenuşiu, alb şi negru). Conurile sunt purtătorii aşa numitei lumini de zi sau cromatice şi servesc la obţinerea sensaţiilor de culori cromatice (culori cromatice sunt toate culorile spectrului solar perceptibile cu ochiul liber). Dar bastonaşele sunt mai sensibile la excitaţiile luminii decât conurile. In sprijinul acestei teorii, cunoscută sub denumirea de teoria dualităţii, se pot aduce drept argumente următoarele fapte: vederea unor animale (găini, porumbei, etc.) este adaptată la lumină puternică, iar cea a altor animale (lilieci, bufniţe, etc.) este adaptată la lumină slabă. Din această pricină naturaliştii le numesc pe primele, animale diurne, iar pe celelalte, animale nocturne. Studiul structurii retinei la diferite animale a arătat că retina animalelor diurne are exclusiv (sau aproape exclusiv) conuri, în timp ce retina animalelor nocturne are exclusiv (sau aproape exclusiv) bastonaşe. Persoanele care suferă din naştere de o totală neputinţă de a distinge culorile, disting culorile numai după intensitatea luminii, aşa cum se întâmplă în cazul vederii crepusculare. Prin urmare, la aceste persoane nu funcţionează conurile.

Mecanismul sensaţiilor de culoare nu a fost încă studiat pe deplin nici până în prezent. Deaceea, în acest domeniu savanţii se rezumă la ipoteze. In prezent, există diferite ipoteze asupra modului în care se desfăşoară procesul genezei feluritelor sensaţii de culoare. Dar cei mai mulţi şi mai eminenţi dintre savanţii contemporani îmbrăţişează ipoteza lui Young-Helmholtz.

La începutul secolului al XIX-lea, Thomas Young a formulat presupunerea că în retină există trei aparate receptoare corespunzătoare celor trei culori principale: roşu, verde şi violet (la început, el considera drept culori principale roşu, galben şi albastru). După părerea lui, corespunzător celor trei aparate receptoare ale retinei, în nervul optic există fibre de trei feluri, aparatele receptoare ale retinei putând reacţiona într'o anumită măsură la toate lungimile de unde luminoase, accesibile ochiului omenesc.

Această teorie, sau mai just, ipoteză, a fost desvoltată de Helmholtz. Şi acesta admitea că în aparatul vizual există trei feluri de fibre nervoase. Dacă fiecare din aceste fibre ar reacţiona izolat una de cealaltă, ea ar da senzaţia culorii respective saturate, dar, în realitate, lumina acţionând asupra organelor vizuale excită simultan toate cele trei aparate ale retinei sau cel puţin două. Din cauza diferenţei de lungime a undelor de lumină, aceste aparate sunt excitate în grade diferite. Particularităţile sensaţiei de culoare depind de gradul în care au fost excitate diferitele aparate ale retinei. Când excitarea celor trei aparate ale retinei este egală în grad, avem sensaţia culorii albe, iar când excitarea nu este egală, avem sensaţia unei culori cromatice. Dar Helmholtz nu a arătat care este natura acestor aparate receptoare. Teoria Young-Helmholtz despre cele trei fibre sensibile la lumină ale aparatului vizual rămâne deocamdată o ipoteză, întrucât nimeni nu a reuşit să dovedească pe cale experimentală existenţa lor.

Pe lângă altele, această ipoteză se bazează şi pe faptul că prin amestecul optic al celor trei culori indicate putem obţine absolut toate culorile întâlnite în natură. Afară de aceasta, ipoteza ne dă posibilitatea să explicăm şi incapacitatea parţială de a distinge culorile. Incapacitatea de a distinge culorile ia naştere atunci când încetează să funcţioneze aparatele receptoare ale retinei.

Nu există încă o teorie unanim adoptată cu privire la mecanismul sensaţiilor de culoare. Probabil că numai studiul minuţios al proprietăţilor retinei şi al elementelor ei sensibile la culoare va putea da în viitor o completă soluţionare acestei chestiuni. Dar, oricare ar fi mecanismul perceperii culorilor, un lucru este sigur: caracterul sensaţiilor de culoare nu este numai în funcţie de undele de lumină, ci şi de proprietăţile fiziologice ale retinei.

Datele de astăzi ale ştiinţelor naturii confirmă, de pildă, justeţea modului în care Lenin a ridicat şi a rezolvat problema momentului obiectiv şi al celui subiectiv al sensaţiei.

Vom arăta acum modul în care ştiinţa explică mecanismul sensaţiilor auditive.

Din punctul de vedere al fizicii contemporane, sunetul este o mişcare vibratorie a particulelor materiale ale corpului sonor sau ale mediului transmiţător.

Omul lipsit de auz poate percepe cu ajutorul văzului şi al simţului tactil mişcarea vibratorie a corpului sonor. Cu toate acestea, reprezentării sale îi va lipsi tocmai principalul element care caracterizează sensaţiile auditive ale unui om cu organul auditiv normal. Pentru omul surd din naştere, armonia, întregul domeniu muzical al sunetului, consonanţa şi disonanţa vor fi în cel mai bun caz raporturi matematice aride. Caracterul sensaţiilor auditive nu depinde numai de acţiunea lucrurilor din lumea exterioară, dar şi de structura anatomică a organului auditiv, de proprietăţile lui fiziologice.

Dacă corpurile sonore (coarda, diapazonul, etc.) vor fi puse într'o mişcare vibratorie, ele vor provoca vibraţii ale particulelor aerului. Ajungând la ureche, vibraţiile aerului provoacă vibraţii ale timpanului. Vibraţia acestuia se transmite prin urechea medie urechii interne, în care se află un aparat special — melcul — pentru perceperea sunetelor. In această parte a urechii, există aşa numitul organ al lui Corti, care receptează sunetul. Organul lui Corti conţine cca 4.000—4.500 aparate receptoare şi fiecare dintre acestea poate recepta un anumit ton. Prin urmare, omul este în stare să recepteze atâtea tonuri, câte aparate receptoare are în organul lui Corti. Intradevăr, un om cu ureche muzicală desvoltată este capabil să perceapă cca 4000—4500 tonuri, însă nu mai mult.

Helmholtz şi-a exprimat presupunerea că sensaţiile de înălţime a sunetului sunt date de fibre nervoase diferite. Suntem capabili să percepem diferite nuanţe de sunete datorită faptului că acestea din urmă pot provoca sensaţii simultane în fibre nervoase diferite. Pornind dela această ipoteză, Helmholtz a tras concluzia că diferenţele de calitate a sensaţiilor auditive în ceeace priveşte înălţimea şi timbrul sunetului se reduc la deosebirile dintre fibrele nervoase. Nu putem fi de acord cu această concluzie a lui Helmholtz. Ea este tributară idealismului fiziologic. El a tras această concluzie din teoria lui J. Müller asupra energiei specifice a simţurilor, teorie potrivit căreia calitatea diferită a sensaţiilor produse de organele de simţ nu depinde de lumea exterioară, ci de diferenţa dintre sistemele nervoase.

Intre sensaţia omului şi obiectul pe care ea îl reflectă, există o asemănare. Dacă între ele nu ar exista nicio asemănare, nu s'ar putea vorbi, în general, despre oglindirea obiectului în sensaţia omului. Dar faptul că sensaţia omului se aseamănă cu obiectul oglindit de ea, nu înseamnă că ea este absolut identică cu acesta.

Am spus că subiectivitatea sensaţiilor nu depinde numai de structura fiziologică a organelor de simţ, ci şi de starea generală a organismului. Să examinăm acest caz: dacă omul are febră, mierea i se pare amară. Să luăm alt exemplu: sensaţia durerii. Aceeaşi excitaţie provoacă sensaţii de intensitate diferită. Dacă omul va introduce într'un pahar cu apă sărată două degete, ţinând mâna cu muşchii neîncordaţi şi dacă vom lăsa să treacă un curent electric prin pahar, el îşi va retrage mâna deoarece va simţi o oarecare durere. Dar dacă muşchii mâinii omului se găsesc în stare de încordare, la trecerea aceluiaş curent electric omul îşi va retrage mai repede mâna şi va simţi o durere mai puternică decât în primul caz.

La termometru, gradul zero este un grad convenţional de căldură. Suntem obişnuiţi să considerăm că temperatura sub zero înseamnă „frig", iar peste zero „cald". Din următorul fenomen putem constata cât de relativă este această impresie: dacă omul se află la o temperatură de —30° Celsius, un vânt având o temperatură de —3° îi va părea cald. Alt exemplu: dacă vom încălzi mâna stângă, iar mâna dreaptă o vom răci şi le vom introduce pe amândouă în acelaş vas cu apă având

o temperatură medie, mâinii stângi i se va părea că apa-i rece, iar celei drepte că-i caldă.

In problema reflectării obiectelor în senzațiile omului, Lenin duce lupta atât împotriva machiștilor, care identifică în mod idealist obiectul cu imaginile, cât și împotriva acelor care rup în mod metafizic obiectul de imagine, socotindu-le a fi opuse. O expresie concretă a acestui ultim punct de vedere este „teoria hieroglifelor", sau „a simbolurilor", creată de Helmholtz.

Herman Helmholtz este unul din naturaliștii de seamă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. El este autorul unei serii de lucrări în domeniul fiziologiei organelor de simț. Meritele sale în direcția cercetării organului vizual și a funcțiunilor sale sunt indiscutabile. El a stabilit că ochiul omului este în multe privințe mărginit și imperfect. De pildă, ochiul omului nu este capabil să perceapă chiar o serie din razele spectrului solar. El oglindește uneori forma și mărimea obiectelor în mod denaturat, etc. Helmholtz a tras însă de aici concluzii greșite, de natură agnostică și anume că ochiul dă indicații neadevărate asupra obiectelor înconjurătoare. După cum se știe, structura ochiului nostru îi impune anumite limite, dar chiar în cadrul acestor limite el nu dă totdeauna reflectări absolut exacte. Bazat pe aceasta, Helmholtz a afirmat că ochiul ne dă indicații false asupra proprietăților lucrurilor văzute de noi. Criticând teoria agnostică a lui Helmholtz, Engels a arătat că această structură a ochiului nostru „nu constitue o limită absolută pentru cunoașterea umană" [1]. In cadrul celor arătate de practică, ochiul ne dă o imagine fidelă a realității. Dacă senzațiile vizuale nu ar da omului o imagine obiectiv justă asupra lumii exterioare, el nu ar putea să se adapteze din punct de vedere biologic la mediul înconjurător. Senzațiile vizuale, ca și alte feluri de senzații, dau omului posibilitatea să se orienteze în lumea înconjurătoare tocmai datorită faptului că ele oglindesc realitatea obiectivă, care există înafara omului și independent de el.

[1]) *F. Engels:* Dialectica naturii, ed. rusă, 1948, pag. 192.

Helmholtz a afirmat că între proprietățile obiectelor exterioare și calitatea senzațiilor noastre nu există nicio asemănare [1]) și, pentru a-și argumenta această idee, el a citat legea lui J. Müller asupra așa numitei energii specifice a simțurilor.

Esența acestei legi a fost definită astfel de Helmholtz: fiecare nerv sensitiv se caracterizează printr'un gen deosebit de senzație, care poate fi provocată de excitanți deosebiți. Nervului optic, de exemplu, îi este proprie numai senzația de lumină, celui auditiv numai senzația de sunet, etc. Oricare ar fi excitanții care ar acționa asupra nervilor, aceștia vor răspunde întotdeauna numai prin felul de senzație care le este propriu. Pe de altă parte, dacă vom acționa asupra diferitelor organe de simț cu ajutorul aceluiaș excitant, în fiecare din ele nu va lua naștere decât genul de senzație care corespunde energiei specifice a nervului respectiv. De aici, Helmholtz trage concluzia idealistă că deosebirile dintre senzațiile diferitelor organe de simț depind numai de natura nervului respectiv și nu de natura excitanților exteriori. Prin urmare, izvorul senzațiilor este — după părerea lui — nu lumea exterioară, precum a afirmat singur într'o serie de lucrări ale sale, ci fibra nervoasă.

In prelegerea sa „Studiul filosofic și științific asupra văzului", ținută la 27 Februarie 1855 la Königsberg, Helmholtz a spus: „Calitatea senzațiilor noastre, indiferent dacă ea înseamnă lumină, căldură, sunet, gust, etc., nu depinde de obiectul exterior perceput, ci de nervul sensitiv care transmite senzația" [2]). Dacă senzațiile noastre sunt în întregime determinate de natura organelor de simț și nu depind de lumea exterioară, rezultă că ele nu oglindesc această lume. Iată concluzia idealistă care decurge inevitabil din această lege a energiei specifice a simțurilor.

După cum a observat în mod absolut just Haeckel [3]), scepticii au tras din această lege concluzia că însăși existența lu-

[1]) Vezi „Conferințele populare ale lui H. Helmholtz", ed. rusă, partea I, sub red. lui O. D. Hvolson și S. I. Tereșin, S. Pb., 1898, pag. 95.

[2]) *H. Helmholtz:* Studiu filosofic și științific asupra văzului, S. Pb., ed. rusă, 1897, pag. 14.

[3]) Vezi *E. Haeckel:* Enigmele universului, ed. rusă, 1937, pag. 334.

mii exterioare poate fi pusă la îndoială, iar idealiştii extremişti au început să afirme că întreaga lume nu există decât în conştiinţa noastră. Prin urmare, idealismul filosofic caută să-şi subordoneze concluziile trase din descoperirile ştiinţelor naturii. El a folosit nehotărîrea şi îndoielile unei părţi a naturaliştilor în favoarea „idealismului fiziologic" pentru lupta împotriva materialismului. Lenin relevă că încă L. Feuerbach a sezisat foarte bine această tendinţă spre interpretarea idealistă ale unor rezultate ale fiziologiei [1]). Filosofii reacţionari (F. Lange, J. Rehmke, etc.), au exploatat mult timp legătura dintre aceşti naturalişti şi idealismul filosofic. Ei invocau fiziologia pentru a desminţi materialismul şi a sprijini idealismul, mai ales cel de nuanţă kantiană. Incă dela mijlocul secolului al XIX-lea, o serie de fiziologi înclinau spre idealism filosofic şi kantianism. Printre ei a fost, precum se ştie, fiziologul Johan Müller (1801 — 1858). „Idealismul acestui fiziolog — scrie Lenin — constă în faptul că, cercetând importanţa mecanismului organelor noastre de simţire în raport cu sensaţiile şi arătând, de pildă, că sensaţia luminii este obţinută prin diverse excitaţii ale ochiului, el înclină să tragă concluzia că sensaţiile noastre n'ar fi imagini ale realităţii obiective" [2]).

Dar Helmholtz a mers chiar mai departe decât predecesorul său J. Müller. El a lărgit domeniul de aplicare a legii energiei specifice a simţurilor şi a „adâncit" concluziile idealiste ce rezultă din ea, declarând că până şi calitatea sensaţiilor diferitelor culori şi a sunetelor de diferite înălţimi depinde întru totul şi exclusiv de energia specifică a nervilor optici şi acustici. De aici, el deduce „celebra" sa *teorie a simbolurilor*. Esenţa acesteia constă în afirmaţia că „sensaţiile noastre sunt prin calitatea lor numai semne ale obiectelor exterioare" [3]) şi nu imaginile lor. Imaginea presupune o oarecare asemănare cu obiectul reprodus. De exemplu, dacă statuia înfăţişează un om, ea trebue să aibă o formă identică sau asemănătoare cu corpul

[1]) Vezi V. I. Lenin: Materialism şi empiriocriticism, (Buc.), Edit. P. M. R., 1948, pag. 343—344.
[2]) Ibidem, pag. 343.
[3]) „Conferinţele populare ale lui H. Helmholtz", pag. 96.

omului. Ori, când e vorba de un semn nu cerem acest lucru. Este suficient, spune Helmholtz, ca semnul să apară de fiecare dată când se produce un proces de excitare a nervilor organelor noastre de simţ. Intre percepţiile noastre sensoriale şi obiectele care le provoacă nu există nicio asemănare, afară de apariţia lor simultană. Sensaţiile noastre sunt semne după care omul a învăţat să citească; ele constitue limba în care obiectele exterioare vorbesc omului. Orice om trebue să înveţe prin exerciţii şi experienţe să înţeleagă acest limbaj, aşa cum a învăţat să înţeleagă limba sa maternă.

In domeniul filosofiei, Helmoltz înclina spre kantianism. Astfel, pe de o parte, el considera sensaţiile ca simboluri ale fenomenelor exterioare şi nega orice asemănare a acestora cu obiectele materiale pe care le reprezintă — şi în aceasta vede Lenin agnosticismul lui Helmholtz — iar pe de altă parte, Helmholtz considera noţiunile şi reprezentările omului ca rezultat al „acţiunilor" pe care le produc asupra conştiinţei noastre lucrurile existente înafara noastră. In aceasta vede Lenin materialismul lui Helmholtz.

Ca şi Kant, Helmholtz rupea conştiinţa de natură, ideile de realitate. El afirma că ideile şi obiectul fac parte din două lumi cu totul diferite. Intrucât el nega conţinutul obiectiv al sensaţiilor şi al reprezentărilor noastre, reducându-le numai la semne convenţionale, la simboluri pentru desemnarea obiectelor, el a lunecat spre subiectivism, spre negarea lumii exterioare, spre negarea adevărului obiectiv.

Criticându-l pe Helmholtz, Lenin scrie: „Admiţând însă că sensaţiile nu sunt imagini ale lucrurilor, ci numai semne sau simboluri, ce nu au „nicio asemănare" cu cele dintâi, se compromite postulatul materialist iniţial al lui Helmholtz, se pune la îndoială existenţa obiectelor exterioare, deoarece sunt pe deplin posibile semne sau simboluri în raport cu obiecte fictive, toată lumea cunoscând exemple de *asemenea* semne sau simboluri" [1]).

Helmholtz, ca şi mulţi alţi mari naturalişti, nu este consecvent, se contrazice pe sine însuşi şi este mereu confuz în pro-

[1]) Vezi V. I. Lenin: Materialism şi empiriocriticism (Buc.), Edit. P. M. R., 1948, pag. 262.

bleme de filosofie. Ca filosof, Helmholtz este mai ales idealist de tip kantian. Totuşi, ca naturalist el este materialist. Când încetează de a mai gândi ca filosof şi se manifestă ca naturalist, el părăseşte idealismul şi se situează în mod spontan pe o poziţie materialistă. In acest domeniu, atunci când vorbeşte despre cunoaşterea legilor lumii materiale, el este, fără îndoială, materialist, dar în filosofie este idealist şi agnostic.

Celebrul fiziolog rus Ivan Mihailovici Secenov (1829—1905), pe care C. A. Timiriazev şi I. P. Pavlov l-au numit părintele fiziologiei, în studiul său intitulat „Impresiile şi realitatea", pune următoarea întrebare: putem oare considera conştiinţa noastră ca un fel de oglindă care reflectă realitatea înconjurătoare? Este desigur foarte interesant să ştim ce asemănare există între impresiile noastre şi obiectele şi fenomenele din lumea exterioară care produc aceste impresii. Intr'un peisaj de munte, de exemplu, observăm contururi, culori, lumină şi umbră. Se naşte întrebarea: există oare toate acestea în realitate sau ele sunt numai în reprezentările noastre? Nu sunt oare toate acestea numai simple iluzii sensoriale, create de structura noastră neuro-psihică?

Rezolvând aceste chestiuni, Secenov se situează hotărît pe poziţia materialismului. El luptă împotriva afirmaţiei că lumea nu poate fi cunoscută, considerând această afirmaţie neîntemeiată. Uriaşele succese ale ştiinţelor naturii, succese datorită cărora omul supune tot mai mult forţele naturii, constitue, după părerea sa, o dovadă incontestabilă a posibilităţii de cunoaştere a lumii. Teoria despre imposibilitatea principială de a cunoaşte lumea exterioară este în absolută contradicţie cu practica ştiinţelor naturii, cu strălucitele succese ale tehnicii. In aceasta constă poziţia materialistă a lui Secenov.

Secenov ne învaţă că între impresiile noastre şi realitate există totdeauna o punte de trecere, adică un fel de verigă intermediară, a cărei necunoaştere a fost una din cauzele care au dus la negarea posibilităţii de cunoaştere a lumii. Această verigă este însăşi imaginea obiectului. Când omul capătă, de exemplu, o impresie vizuală, veriga intermediară dintre obiectul exterior şi conştiinţă este „imaginea obiectului exterior pe

fondul ochiului" [1]), adică pe retină. Această imagine este asemănătoare cu aceea pe care o obţinem pe ecran cu ajutorul lentilei biconvexe. Analogia aceasta este pe deplin îndreptăţită, deoarece în ochiul omului există cristalinul, corp ce are forma lentilei biconvexe. Imaginea obiectului exterior pe retină e produsă, de fapt, de acest cristalin. Intocmai ca şi fizicianul care spune că obiectul exterior şi imaginea lui, obţinută cu ajutorul lentilei biconvexe, sunt asemănătoare între ele, tot aşa şi fiziologul spune că obiectul exterior şi imaginea lui pe retină sunt asemănătoare între ele. Astfel, obţinem pe ecran şi pe retină două imagini sensoriale, asemănătoare între ele, care corespund imaginii obiectului exterior. De aici, Secenov trage concluzia cu totul justă că „asemănarea" obiectului exterior cu imaginea lui pe retină „nu poate fi pusă la îndoială" [2]). Mai mult decât atât: deocamdată s'a obţinut asemănarea doar între obiectul exterior şi imaginea lui pe retină, dar procesul cunoaşterii nu se opreşte aici. Imaginea pe retină este prelucrată în conştiinţă. Atunci se naşte întrebarea: există oare asemănare între imaginea formată pe retină şi noţiune, pe de o parte, şi între noţiune şi obiectul exterior, pe de altă parte? Fiziologia, spune Secenov, dă acestei întrebări un răspuns absolut afirmativ, căci „în raport cu obiectul exterior, conştiinţa este o oglindă tot atât de fidelă ca şi retina cu mediile refringente ale ochiului" [3]).

Secenov a dovedit în mod cu totul convingător că ochiul omului oglindeşte aproximativ fidel mărimea, mişcarea şi repartizarea obiectelor în spaţiu. El a declarat totodată că la baza teoriei sale stă „convingerea sigură, proprie oricărui om, despre existenţa lumii exterioare, convingere nesdruncinată în aceeaşi măsură sau chiar într'o măsură mult mai mare decât certitudinea oricărui om că mâine, după noaptea de astăzi, va urma o zi" [4]). Aceasta este materialism. Teoria lui Se-

---

[1]) *I.-M. Secenov:* Impresiile şi realitatea, în culegerea „Elementele gândirii", Edit. Academiei de Ştiinţe a U. R. S. S., Moscova-Leningrad, 1943, pag. 78.

[2]) Ibidem, pag. 79.

[3]) Ibidem, pag. 79.

[4]) Ibidem, pag. 87.

cenov este intransigentă față de orice clericalism. Ea dovedește din punct de vedere științific că *baza materială* a vieții psihice este substratul fiziologic. Fără îndoială că această teorie a dat o lovitură idealismului, care divinizează conștiința, considerând viața psihică ca ceva supranatural, transcendental, mistic.

Acestea sunt concepțiile lui Secenov asupra aspectului teoretic al cunoașterii.

Apărând teoria „hieroglifelor", Plehanov s'a referit în mod greșit la Secenov.

Intr'una din notele la prima ediție (1892) a traducerii făcute după cartea lui Engels, „Ludwig Feuerbach", Plehanov, referindu-se la Secenov, scria: „Senzațiile noastre sunt un fel de hieroglife care ne aduc la cunoștință ceeace se petrece în realitate. Hieroglifele nu seamănă cu faptele care sunt redate prin ele" [1]). Aceste cuvinte ale lui Plehanov vor să spună că senzațiile și reprezentările noastre nu sunt copii ale lucrurilor reale și ale proceselor naturii, ele nefiind o oglindire a lor, ci semne, simboluri, hieroglife convenționale. Machiștii, în special Bazarov, s'au năpustit cu o deosebită bucurie asupra acestui punct de vedere greșit, declarându-l pe nedrept a fi un punct de vedere marxist și denaturând în felul acesta materialismul dialectic. In realitate, acest punct de vedere, nu numai că nu are nimic comun cu teoria marxistă a reflectării, dar este și absolut opus acesteia. Niciodată și nicăeri, Engels nu a vorbit nici despre hieroglife, nici despre simboluri, ci totdeauna și peste tot el a subliniat că senzațiile și reprezentările omului sunt copii, fotografii, imagini ale lucrurilor existente înafara noastră.

Criticând greșelile lui Plehanov în problema senzațiilor, Lenin arată că de fapt această teorie nu este nouă în istoria filosofiei, că ea a fost susținută de naturalistul german Helmholtz mai sus pomenit. După cum am văzut, acesta este unul din reprezentanții „teoriei" idealiste a „simbolurilor". Lenin subliniază că „teoria simbolurilor" sau a „hieroglifelor" introduce un element agnostic cu totul lipsit de sens, că ea duce la neîncrederea față de indicațiile organelor noastre de simț.

[1]) *G. V. Plehanov:* Opere, ed. rusă, vol. VIII, pag. 408.

„Incontestabil, imaginea nu va putea fi niciodată pe deplin identică cu modelul; una este însă imaginea și alta simbolul, *semnul convențional.* Imaginea presupune în mod necesar și inevitabil realitatea obiectivă a celor „reflectate" [1]).

„Teoria simbolurilor" a fost pentru prima oară criticată de Engels în lucrarea sa „Dialectica naturii", lucrare publicată abia în 1925, după moartea lui Lenin. Este demn de relevat faptul că critica făcută de către Lenin „teoriei simbolurilor" a lui Helmholtz coincide întru totul cu critica făcută de Engels. Acest fapt este o dovadă în plus că și Engels și Lenin au criticat „teoria hieroglifelor" din acelaș punct de vedere, singurul just și anume de pe poziția materialismului dialectic consecvent. Lenin critică această teorie pentru caracterul ei agnostic, pentrucă ea nu poate concepe că senzațiile nu sunt „semne convenționale", ci oglindiri ale lucrurilor existente în mod obiectiv.

SENSAȚIA CA TRANSFORMARE A ENERGIEI EXCITAȚIEI EXTERIOARE ÎNTR'UN FAPT DE CONȘTIINȚĂ

Materialismul filosofic marxist ne învață că *senzația este rezultatul acțiunii obiectelor exterioare asupra organelor noastre de simț, că ea este produsul materiei organizate într'un mod special.*

Lumea exterioară este izvorul senzațiilor. Acționând asupra organelor noastre de simț, ea provoacă o excitație fiziologică. Această excitație se transmite prin nervii sensitivi la centrii respectivi ai creierului, la centrul sensitiv din scoarța cerebrală, unde are loc transformarea excitației fiziologice într'un proces psihic, în senzație. După Lenin, senzația este ...„transformarea energiei excitației exterioare în fapte de conștiință" [2]). Energia excitației exterioare se transmite centrului din creier în felul următor. Inainte de a se transforma într'un fapt de conștiință, ea se transformă mai întâi într'un

[1]) *V. I. Lenin:* Materialism și empiriocriticism", (Buc.), Edit. P.M.R., 1948, pag. 263.
[2]) Ibidem, pag. 46.

proces fiziologic, în excitaţia nervului sensitiv şi apoi se transmite creierului, devenind un fapt de conştiinţă. Mecanismul acestei transformări nu a fost încă îndeajuns cercetat până în prezent.

Pentru a înţelege procesul transformării energiei excitaţiei exterioare în fapt de conştiinţă, trebue să urmărim cum funcţionează organele de simţ, cum se transformă energia stimulaţiei exterioare în excitaţie fiziologică, ce transformări fizico-chimice se produc aici în cursul acestui proces, cum variază funcţiunile receptorilor după diferite izvoare de excitaţie exterioară şi, în sfârşit, chestiunea principală, cum se transformă excitaţia fiziologică într'un fenomen al vieţii psihice. Trebue stabilit caracterul conexiunii dintre procesele fizico-chimice din lumea exterioară şi procesele fiziologice ce se produc în organele de simţ, precum şi conexiunea dintre procesele fiziologice din organele de simţ şi procesele psihice din creier.

Este foarte greu să răspundem la întrebarea: cum se transformă energia excitaţiei exterioare în fapte de conştiinţă. Desigur că răspunsul la această întrebare trebue să-l dea ştiinţele naturii şi nu filosofia. Ştiinţele naturii nu cunosc însă exact ceeace se produce în sistemul nervos atunci când omul percepe anumite obiecte din lumea exterioară. Totuşi, cercetările care se fac cu multă stăruinţă în această direcţie, lămuresc încetul cu încetul unele momente esenţiale, care caracterizează procesul transformării energiei excitaţiei exterioare în fapte de conştiinţă.

PERCEPŢIA

Folosind diferitele organe de simţ, completând indicaţiile acestora cu activitatea memoriei şi a gândirii, omul este capabil să reflecte prin simţuri nu numai diversele aspecte şi însuşiri ale realităţii, dar şi *obiectele* lumii exterioare. Ansamblul acestor sensaţii — raportate la anumite obiecte şi oglindindu-le — se numesc *percepţii senzoriale.*

Percepţiile sensoriale, ca şi sensaţiile, constitue legătura directă a conştiinţei cu lumea exterioară dar, spre deosebire de sensaţie, percepţia este un proces mai complex.

La percepţiile sensoriale ale omului se adaugă activitatea gândirii. Privesc un anumit obiect şi îl percep ca fiind un ceas,

dar îl percep mai bine ca fiind un ceas tocmai datorită faptului că s'a format în mintea mea reprezentarea ceasului, pe baza experienţelor trecute. Prin urmare, când omul percepe obiectele şi fenomenele, el posedă deja un anumit bagaj de cunoştinţe sub formă de reprezentări şi noţiuni, care ne apar ca premiză a procesului cunoaşterii şi a practicii. Omul trebue să înţeleagă ceeace percepe. Omul care nu cunoaşte nicio limbă străină nu poate percepe limbajul străin ca atare. Inţelegerea a ceeace se petrece este una din însuşirile caracteristice ale perceperii omului.

Facultatea de a înţelege ceeace se percepe se formează în cadrul procesului activităţii practice.

Rolul practicii în perceperea justă se manifestă deosebit de clar în observaţiile făcute asupra percepţiilor de spaţiu ale orbilor din naştere şi care au început să vadă în urma unei operaţii. S'a stabilit că oamenii care, începând dela naştere, au fost orbi mulţi ani de-a-rândul, iar după aceea au început să vadă, datorită unei operaţii reuşite, n'au putut la început să perceapă vizual forma obiectelor, să deosebească obiectele spaţiale de cele plane, distanţa lor, etc., până nu au învăţat, cu ajutorul palpării obiectelor şi cu ajutorul parcurgerii distanţei dintre ele, să verifice indicaţiile organului vizual. De exemplu, un orb din naştere, după operaţia reuşită care i-a dat vederea, văzând un pătrat, n'a putut înţelege ce e un pătrat, până nu şi-a dat seama de acest lucru cu ajutorul simţului tactil. Se poate presupune că dacă ar fi fost lipsit dela naştere de simţul tactil şi apoi, după vindecarea care i-a dat posibilitatea să perceapă sensaţiile tactile, ar fi început cu ochii închişi să pipăe un pătrat, el n'ar fi înţeles fără ajutorul vederii că e un pătrat. De aici se poate trage concluzia că facultatea de a înţelege ceeace se percepe se formează în procesul practicii.

REPREZENTAREA

Omul nu se mulţumeşte să cunoască ceeace îi oferă direct organele de simţ. El tinde să cunoască mai adânc natura.

La activitatea organelor de simţ se adaugă şi activitatea gândirii. Datorită ei, datele percepţiilor sensoriale sunt generalizate sub formă de reprezentări şi noţiuni.

Reprezentarea este veriga intermediară dintre percepția senzorială și noțiune. Ca și senzația, ea este o imagine subiectivă a lumii obiective. Numai că, spre deosebire de senzații, reprezentările nu sunt într'o dependență atât de nemijlocită față de obiectele senzoriale, cum sunt senzațiile, deoarece pentru reprezentări prezența imediată a lucrurilor nu este obligatorie. Omul poate să-și reprezinte obiectul și atunci când nu-l percepe direct. El poate să-și reprezinte obiectul cel mai îndepărtat, atât în spațiu cât și în timp.

Reprezentările oglindesc obiectele și fenomenele lumii exterioare nu în mod direct, ci prin intermediul senzațiilor. Eliminând unele caractere secundare ale obiectului reflectat, reprezentările păstrează caracterele cele mai importante. Ele păstrează totodată forma senzorială a imaginii obiectului.

Ce este mai aproape de realitate: reprezentarea sau gândirea? La această întrebare trebue să răspundem în felul următor: într'o anumită privință, reprezentarea este mai aproape de realitate decât gândirea, iar în unele privințe, dimpotrivă, reprezentarea, păstrând forma intuitivă, senzorială a imaginii obiectului, este, fără îndoială, mai departe de realitate decât gândirea. „Reprezentarea — spune Lenin — nu poate sezisa mișcarea *în ansamblul ei*, de exemplu, ea nu sezisează mișcarea cu o viteză de 300.000 km pe secundă, dar *gândirea* o cuprinde și trebue să o sezisezeˮ [1]). Vom aduce un alt exemplu care să explice această afirmație. Prin reprezentările senzoriale, omul nu poate sezisa mișcarea creșterii bărbii pe față sau mișcarea arătătorului ceasornicului, dar prin gândire el o sezisează.

Spre deosebire de intuiția senzorială, reprezentările pot fi mai „durabileˮ, adică mai persistente, în schimb ele nu au claritatea și prospețimea care caracterizează intuiția senzorială.

Percepând sau observând un obiect oarecare, omul își fixează în conștiință imaginea lui. Dar dacă această imagine nu s'a fixat în mod trainic, ci s'a fixat în mod vag, după câtva timp ea se risipește, dispare și este uitată. Dacă însă omul întâlnește și observă din nou acest obiect, imaginea acestuia revine și se reconstitue relativ ușor în memoria lui. Repetând des observarea aceluiaș obiect, și uneori chiar dela prima vedere, omul *fixează* trainic în *memorie* imaginea acestuia și datorită acestui fapt el poate reproduce în conștiință imaginea chiar atunci când nu observă direct obiectul. Prima oară însă în conștiința omului imaginea nu este provocată de om, ci de obiectul exterior. Reprezentarea poate reproduce trecutul. Ea este un pas înainte, în comparație cu ceeace ne dau senzațiile. Ea reproduce imaginile obiectelor care au acționat odată asupra organelor de simț. Mai mult decât atâta, reprezentarea ne poate da cunoașterea viitorului.

Acea facultate a intelectului omenesc de a reproduce și de a constitui imaginile obiectelor se numește *imaginație*.

Trebue să subliniem că imaginația este într'o oarecare măsură independentă, deaceea, la o anumită treaptă, ea reproduce imaginile arbitrar, fără a mai avea nevoie de ajutorul observării directe. Așa dar, în reprezentare este posibilă îmbinarea arbitrară a diferitelor însușiri sau caractere care, în această legătură, nu au fost observate în mod direct, în lumea reală. In felul acesta ia naștere fantezia.

Deși reprezentările oglindesc unele trăsături tipice ale obiectelor, totuși, fiind limitate de către forma imaginii senzoriale, ele nu sunt în stare să desprindă esența lucrurilor, ele nu pot reproduce legile necesare de desvoltare a lumii, în întreaga lor plenitudine.

Procesul gândirii este în strânsă legătură cu reprezentările, căci fără ele nu ar putea exista gândirea. In gândirea sa, omul operează întotdeauna cu reprezentări.

Analizând formele fundamentale ale cunoașterii senzoriale, vedem că autenticitatea simțurilor provine din caracterul direct al contemplării vii.

Dar lumea materială este complexă și variată. Pentru a descoperi legile necesare ale lumii, cunoașterea senzorială singură nu este suficientă. In ajutorul ei vine *gândirea abstractă*, care constitue a doua treaptă și totodată treapta superioară a procesului gândirii.

---

[1]) *V. I. Lenin:* Caiete filosofice, ed. rusă, 1947, pag. 199.

CUNOAŞTEREA LOGICĂ

GÂNDIREA ABSTRACTĂ

Lenin ne învaţă că *cunoaşterea* omenească reprezintă un proces de reflectare care începe cu senzaţiile şi se ridică până la gândirea dialectică, care oglindeşte în noţiuni realitatea în întreaga ei complexitate. Acest proces se desfăşoară pe baza desvoltării practicii social-istorice, care în societatea împărţită în clase se manifestă ca practica unei anumite clase.

Atât senzaţia cât şi gândirea omului sunt momente deosebite ale aceluiaş proces de cunoaştere. Deaceea, ele nu pot fi separate una de cealaltă. Lumea exterioară acţionează asupra organelor noastre de simţ, trezeşte în ele senzaţii, dar senzaţiile omului nu dau o oglindire adecvată a obiectelor existente înafara noastră şi a însuşirilor lor, decât în legătură indisolubilă cu activitatea gândirii.

Omul nu este în stare să cunoască dintrodată şi în întregime realitatea aflată în veşnică desvoltare. Noi ştim însă, şi practica ne-o confirmă zi de zi, că nu există în natură fenomene care să nu poată fi cunoscute şi că ceeace ieri nu a fost cunoscut, astăzi devine un lucru cunoscut, iar ceeace astăzi este necunoscut, va deveni cunoscut mâine, etc. Necunoaşterea se transformă în procesul practicii sociale în cunoaştere, „lucrul în sine" devine un „lucru pentru noi". Acest proces istoric de transformare a „lucrului în sine" în „lucru pentru noi" constitue tocmai cunoaşterea.

Vorbind despre procesul de cunoaştere la om, Lenin face în acelaş timp o caracterizare clasică a însăşi esenţei reflectării.

„Cunoaşterea — scrie el — este o eternă, o infinită apropiere a gândirii de obiect. *Reflectarea* naturii în gândirea omului nu trebue înţeleasă în mod „mort", în mod „abstract", ea *nu trebue înţeleasă fără mişcare*, fără contradicţii, ci în procesul veşnic de mişcare, de apariţie a contradicţiilor şi de rezolvare a acestora" [1]).

„Cunoaşterea este reflectarea naturii de către om. Dar această reflectare nu este simplă, nemijlocită, integrală, ci este

[1]) *V. I. Lenin:* Caiete filosofice, ed. rusă, 1947, pag. 168.

un proces bazat pe o serie de abstracţiuni, un proces de formare, de creare de noţiuni, de legi, etc." [1]).

Concepţia leninistă a reflectării se caracterizează prin două momente: 1) ea consideră senzaţia şi gândirea, adică întreaga cunoaştere umană, ca o reflectare a lumii obiective; 2) reflectarea ca atare este concepută de Lenin ca un *proces*.

Reflectarea este coinciderea (sau corespunderea, concordarea, etc.) senzaţiei şi a gândirii cu realitatea obiectivă, dar această coincidere nu este deplină, ci numai aproximativă. Reflectarea este imaginea (adică tabloul, fotografia, copia) lumii obiective. Aşa cum tabloul pictorului nu epuizează complect obiectul reprezentat, tot astfel imaginea apărută în procesul cunoaşterii nu epuizează obiectul.

Gândirea se deosebeşte în mod calitativ de simţuri, de senzaţii. Materialismul secolelor trecute a înţeles doar în mod vag această deosebire. Materialismul francez din secolul al XVIII-lea considera gândirea ca un simţ universal. Aşa, de pildă, Diderot spunea că cele cinci organe ale simţurilor sunt ca un fel de martori, pe baza mărturiilor cărora raţiunea (judecătorul) judecă, pronunţă sentinţa. Dacă martorii sunt buni, dacă ei spun adevărul, dar judecătorul lasă de dorit, înseamnă că omul este prost. Simţurile şi raţiunea, a spus Diderot, trebue să fie în legătură reciprocă. Totuşi raţiunea omului nu trebue să se supună într'un mod absolut simţurilor „despotice", aşa cum se întâmplă la animale. Simţurile nu trebue să predomine raţiunea. Diderot consideră raţiunea ca fiind organul cel mai puternic, organul care judecă în mod imparţial. După părerea sa, raţiunea îmbină senzaţiile şi reprezentările, examinează indicaţiile organelor de simţ, le controlează şi le interpretează, dar nu depăşeşte limitele lor. Şi întrucât raţiunea nu depăşeşte limitele indicaţiilor organelor de simţ, ci se mărgineşte numai la ele, legându-le şi îmbinându-le, raţiunea este ea însăşi un simţ. Spre deosebire de cele cinci organe de simţ, raţiunea este un organ universal de simţ, sau — după cum s'a exprimat Diderot — organul ansamblului, organul legăturii şi al îmbinării indicaţiilor date de fiecare din cele cinci organe de simţ.

[1]) *V. I. Lenin:* Caiete filosofice, ed. rusă, 1947, pag. 156.

Aşa dar, Diderot consideră raţiunea ca un al şaselea simţ, care are — ca şi celelalte cinci organe de simţ — funcţiunea sa specială şi anume funcţiunea gândirii. Pentru ca creierul să poată îndeplini funcţiunea gândirii, el are nevoie de obiecte, tot aşa după cum acestea sunt necesare celorlalte organe pentru a percepe.

Raţiunea, ca simţ universal, este capabilă — după părerea lui Diderot — să experimenteze, să prevadă, să evite neplăcerile, etc., în timp ce cele cinci organe de simţ nu sunt în stare să facă acest lucru. De aici rezultă că indicaţiile organelor de simţ pot fi juste numai în cazul când ele vor fi în conformitate cu raţiunea sau nu vor fi în contradicţie cu ea. Diderot apără punctul de vedere al unităţii raţiunii şi simţurilor, a gândirii şi sensaţiei.

Dar materialiştii francezi din secolul al XVIII-lea nu şi-au propus să cerceteze formele gândirii umane, legile ei de desvoltare. Ei n'au scris aproape nicăeri despre noţiuni, judecăţi şi raţionamente, dar în schimb au vorbit mult despre originea cunoştinţelor noastre, despre izvorul lor. După cum observă Engels, ei s'au mărginit numai la studiul conţinutului cunoaşterii umane, la indicaţia că toate cunoştinţele noastre izvorăsc din experienţă. Ei au scris mult despre cunoaşterea sensorială, situându-se în această problemă pe o poziţie materialistă.

Simţurile noastre ne dau cunoaşterea adevărată a lucrurilor din lumea materială, numai într'o legătură indestructibilă cu gândirea; dimpotrivă, gândirea fără cunoaşterea sensorială nu este în stare să ne dea cunoştinţe adevărate.

Gândirea fără simţuri nu ne poate da cunoştinţe asupra obiectelor lumii exterioare. Ceeace simţurile ne dau în mod disparat, gândirea ne dă în mod unitar, în ansamblu. Totuşi, ea nu leagă lucrurile în mod subiectiv, arbitrar, ci pe baza însuşirilor caracteristice pe care ni le-au dat simţurile; ea leagă numai ceeace este legat în realitate; ea desvălue raporturi între lucruri, raporturi care există în natură în mod real. Punctul de plecare al oricărui act de cunoaştere sunt datele simţurilor. Raţiunea, pornind dela datele organelor de simţ, cunoaşte legătura obiectivă dintre obiectele studiate. Fără descoperirea legăturilor generale dintre fenomene, nici nu poate fi vorba despre o adevărată cunoaştere, iar legăturile generale nu pot fi descoperite decât prin gândire.

Gândirea nu reprezintă o sumă mecanică de sensaţii, aşa cum nici lumea materială nu este un simplu agregat de lucruri izolate, fără nicio legătură interioară între ele. Gândirea nu este simţul universal. Ea se deosebeşte din punct de vedere calitativ de sensaţie. In ce constă deosebirea fundamentală între ele?

Trebue să spunem din capul locului că atât sensaţia cât şi gândirea sunt reflectări ale lumii obiective.

Lumea obiectivă formează atât conţinutul sensaţiei, cât şi cel al gândirii.

Lenin a relevat că nu numai trecerea dela materie la conştiinţă este dialectică, dar şi trecerea dela sensaţie la gândire. Saltul dela sensaţie la gândire constă în trecerea dela reflectarea fenomenului la reflectarea esenţei, dela nemijlocit la mijlocit, dela particular la general.

Pentru a cunoaşte obiectul, este nevoie şi de sensaţii şi de gândire. Fără organele de simţ, nu poate exista o cunoaştere ştiinţifică a lumii. Dar lucrurile materiale, pe lângă însuşirile *particulare* pe care le descoperă organele de simţ, mai au şi un fundament *comun*. Acest fundament comun al lucrurilor este esenţa lor. Esenţa unui lucru este legea lui internă, necesară, este ceeace constitue nucleul, adică elementul fundamental şi principal al fenomenului.

Trăsătura caracteristică a sensaţiilor constă în faptul că ele oglindesc lucruri individuale, diferitele lor laturi, elemente, însuşiri, manifestarea lor exterioară. Spre deosebire de sensaţii, gândirea oglindeşte înafară de aceasta, esenţa lucrurilor, legătura lor interioară şi interdependenţa lor, legile lor de desvoltare. Desigur, faptul acesta nu trebue privit ca absolut. Nu trebue să înţelegem acest lucru în sensul că sensaţiile nu oglindesc decât însuşiri particulare ale fenomenelor şi că nu sunt deloc în stare să oglindească raporturile, legăturile dintre lucruri. Orice fenomen individual este legat prin mii de verigi cu alte fenomene (lucruri, procese) individuale; el nu există altfel decât în legătura care duce la general.

Cunoaşterea sensorială este esenţialmente individuală, nemijlocită şi exterioară; cunoaşterea logică este generală, mijlocită, interioară.

Spre deosebire de sensații, ideile au un caracter general. In istoria filosofiei, s'au citat o mulțime de exemple interesante luate din viața reală și având ca scop să dovedească faptul că fără generalizare nu ar putea exista cunoaștere logică. Chiar atunci când cerem copilului să acorde adjectivele cu substantivele, îi cerem prin aceasta să gândească. Gândind, copilul trebue să procedeze în cazuri particulare potrivit regulii generale (regula este generală și copilul trebue să aducă cazul particular și special în concordanță cu regula). In acțiunile sale individuale și particulare, fiecare om trebue să respecte legile statului, el trebue să procedeze în conformitate cu regulile generale de conduită. Și aici se cere gândire. Omul vede fulgerul și aude tunetul. El nu se mulțumește să cunoască fenomenul. El vrea să știe ce se ascunde în dosul acestui fenomen, care este cauza și care este efectul. El nu se mulțumește cu fenomenul exterior, ci caută să cunoască esența lui interioară. De exemplu, s'a observat demult că planetele își schimbă mereu poziția pe cer, în raport cu alte astre cerești. S'ar părea că ele rătăcesc printre celelalte stele (de aici și numirea lor: planetă înseamnă în înțelesul literal al cuvântului stea rătăcitoare). Prin urmare, la prima vedere, mișcarea planetelor părea dezordonată, haotică. Dar, studiind legile de mișcare a planetelor, oamenii au descoperit legile necesare ale schimbării poziției lor. Cunoașterea legilor se obține prin gândire, ea nu poate fi obținută numai prin simțurile exterioare, căci legile nu se pot vedea sau auzi și toată lumea știe că legile de mișcare a corpurilor cerești nu sunt desenate pe cer.

Gândirea oglindește lucrurile în esența lor, în înlănțuirea lor, în raportul lor cu alte lucruri. Esența lucrurilor nu se poate afla în mod nemijlocit. Pentru a o descoperi, omul trebue să judece. Numai cu ajutorul prelucrării logice a impresiilor sensoriale nemijlocite, omul cunoaște legătura interioară a lucrurilor, esența lor și legile lor necesare.

Sensațiile oglindesc realitatea *în mod nemijlocit*. Aceasta înseamnă că între sensații și realitatea oglindită de ele în procesul activității practice a omului, nu există niciun fel de verigi intermediare.

Gândirea însă este o oglindire *mijlocită* a realității. Aceasta înseamnă că între gândirea omului și realitatea oglindită de ea există o verigă intermediară: sensația.

Cunoașterea sensorială se caracterizează prin faptul că ea oglindește obiectele în mod nemijlocit. Din această cauză, ea nu poate rezolva problema originii feluritelor fenomene și a tendințelor lor de desvoltare.

Orice obiect are un număr infinit de însușiri, care se manifestă în raport cu alte obiecte. Cunoașterea sensorială, oglindind obiectele individuale, depășește limitele individualului, deoarece fiecare obiect individual este legat de toate celelalte obiecte din lume. Deaceea, ea admite nu numai existența lucrului individual, care constitue în mod nemijlocit obiectul său, ci și existența altor lucruri individuale. Prin urmare, cunoașterea sensorială, considerând în mod nemijlocit un obiect individual, trebue în mod necesar să treacă la considerarea legăturii lui cu alte obiecte.

Gândirea logică este liberă de materialul sensorial, dar ea izvorăște din el, îl presupune, îl are la baza ei. Percepțiile sensoriale constitue materialul gândirii. Sensațiile reprezintă izvorul nemijlocit al cunoașterii logice. Din aceste sensații iau naștere toate aspectele gândirii: noțiunile, judecățile și raționamentele.

Izvorul nemijlocit al noțiunilor îl constitue sensațiile; noțiunile provin din sensații, iar acestea, la rândul lor, își au izvorul în lumea exterioară și sunt generate de aceasta. In consecință, izvorul noțiunilor este, în *ultima analiză*, lumea exterioară, ele sunt generate și determinate de lumea exterioară.

Activitatea intelectuală a omului se manifestă sub forma *abstracțiunii* și a *generalizării*.

La baza operației intelectuale a abstracțiunii stă facultatea de discernământ, de diviziune sau de analiză a omului. Dar intelectul nostru nu ar fi capabil să distingă feluritele obiecte și fenomene din lume, el nu ar putea să le cunoască. La ce grad înalt de desvoltare a ajuns această facultate ne-o dovedește faptul că dicționarul unei limbi culte moderne conține peste 100.000 cuvinte. Acest număr imens de cuvinte demonstrează cât de departe a ajuns procesul deosebirii obiectelor și a fenomenelor la popoarele contemporane.

Există o serie întreagă de cauze naturale care determină putința de abstracțiune. Foarte adesea, unele obiecte și fenomene din natură exercită asupra omului o puternică influență printr'o anumită însușire a lor. Faptul acesta îl silește pe om să-și concentreze atenția asupra acestei însușiri care pune în umbră toate celelalte însușiri ale obiectului, ce se retrag oarecum pe un plan secundar. Astfel iese la iveală și se desprinde, dintr'o serie de alte însușiri ale obiectului, o anumită trăsătură. De exemplu, soarele are multe însușiri și particularități. Dar primul lucru care sare în ochi este faptul că el dă lumină și căldură. Insușirea soarelui de a da lumină și căldură a atras în mod firesc atenția omului mai înainte decât celelalte însușiri ale sale.

Omul este capabil să distingă felurite fenomene pentrucă el are diferite organe de simț, adaptate la perceperea feluritelor laturi sau însușiri ale vreunui obiect. Omul caută să studieze o anumită însușire a unui obiect, dar obiectul are nu una, ci multe însușiri, dintre care fiecare este indisolubil legată de celelalte. Deaceea, pentru a deosebi o însușire a unui obiect de celelalte însușiri, trebue anumite eforturi, trebue atenție, exercițiu, perseverență, încordare, răbdare. In felul acesta activitatea intelectului intră în conflict cu realitatea: ea caută să separe ceeace în realitate este legat.

Dar putința de abstracțiune nu este decât una dintre laturile activității gândirii. Gândirea noastră nu este în stare numai să distingă și să analizeze dar să și unească într'un întreg, ceeace a separat, cu alte cuvinte să sintetizeze, să *generalizeze*.

In urma generalizărilor unui mare număr de fapte, gândirea abstractă creează noțiuni care reflectă obiectele și fenomenele naturii și ale societății, legile mișcării și ale desvoltării lor. Ea generalizează ceeace este caracteristic pentru un număr mare de lucruri individuale.

Fenomenul este direct accesibil percepțiilor sensoriale, dar esența lucrurilor poate fi descoperită numai prin gândire. La prima vedere, se pare că gândirea se depărtează mai mult de realitate decât sensația. Dar ea se depărtează mai mult, numai pentru a cunoaște mai bine. Lenin arată că abstracțiunile științifice, adică noțiunile științifice (ca de exemplu noțiunea de

„lege a naturii") oglindesc lumea exterioară mai profund, mai just și mai complect.

Lumea materială este infinită. Intelectul omenesc nu o poate oglindi dintrodată, în întregime. Deaceea el o „disecă" în diferite momente, aspecte, particule și o exprimă prin noțiuni, judecăți și raționamente.

NOȚIUNEA

Noțiunile, ca și sensațiile și reprezentările, sunt imagini subiective ale lumii obiective. Dar sensațiile și reprezentările sunt imagini *sensoriale* ale lucrurilor, pe când noțiunile sunt imagini *logice* sau *intelectuale* ale lucrurilor. Lenin a spus că noțiunile sunt subiective atunci când sunt considerate abstract, rupte unele de altele, dar ele sunt obiective în ansamblul lor, în procesul, în rezultatele, în tendința, în izvorul lor.

Spre deosebire de sensație, noțiunea este lipsită de materialitatea proprie sensorialului. Deaceea nu putem nici să o observăm, nici să ne-o reprezentăm. De exemplu, valoarea este imperceptibilă pentru organele de simț. In timp ce fiecare marfă poate fi pipăită și privită, valoarea nu poate fi văzută cu ochii, auzită cu urechile, pipăită cu degetele, deoarece ea este — spune Lenin — o categorie lipsită de materialitatea proprie sensorialului. Dar valoarea oglindește mai profund și mai just desvoltarea economiei de mărfuri, decât o face legea cererii și a ofertei.

Noțiunile sunt *rezultate* ale generalizării datelor experienței, ele sunt *concluzii* trase din studierea lumii. De exemplu, rezultatul generalizării experienței mișcării revoluționare mondiale au fost noțiunile: „dictatura proletariatului", „comunismul științific", etc.; rezultatul cercetărilor filosofice au fost noțiunile „materie" și „mișcare", „necesitate" și „hazard", etc.; rezultatul studierii structurii materiei sunt noțiunile: „element chimic", „hidrocarbură" și „hidrocarbonat", etc., etc.

Caracterul de universalitate a noțiunii constitue prima ei trăsătură distinctivă. Dar universalul include în sine întreaga diversitate a *particularului și a individualului*. In realitate, generalul, particularul și individualul nu există izolate unul de

celălalt, ele sunt totdeauna în legătură indisolubilă, trecând unul în celălalt.

După cum se știe, Hegel a ilustrat adesea trecerea dela individual la particular și dela particular la general, pe baza exemplului succesiunii: individ, specie, gen. Dar, stabilind relația dintre individual, particular și general, Hegel a atribuit acestuia din urmă un rol mistic. In logica hegeliană, noțiunea generală apare ca o creatoare a realității, iar natura ca un moment în desvoltarea abstracțiunii. In aceasta constă esența idealistă a teoriei lui Hegel despre noțiune.

Legătura reciprocă dintre general, particular și individual constitue baza teoriei dialectice despre noțiune.

Orice definiție a unei *noțiuni* conține trei momente: generalul (genul), particularul (determinarea genului) și individualul (obiectul determinat). A da definiția unei noțiuni înseamnă — spune Lenin — „...a încadra noțiunea dată într'o altă noțiune mai largă. Dând, de pildă, definiția: măgarul este un animal, încadrăm noțiunea „măgar" într'o altă noțiune mai largă" [1]).

Caracterul just sau greșit al unei definiții date este în funcție de punctul dela care s'a pornit. Dacă premiza este justă, verificată prin observație și experiență, atunci, respectându-se regulile logice, definiția va fi justă.

Dacă obiectul are mai multe aspecte diferite, el poate avea mai multe definiții. Cu cât este mai bogat obiectul, cu atât mai multe definiții va primi.

Generalizarea este una din cele mai caracteristice însușiri ale noțiunii abstracte. Dar chiar și generalizarea cea mai elementară — subliniază Lenin — presupune cunoașterea legilor necesare, a legăturilor obiective din ce în ce mai profunde ale lumii materiale. Gândirea elimină laturile secundare, ea elimină o serie de amănunte și ia numai ceeace este cel mai caracteristic pentru obiectul dat sau pentru grupul de obiecte. De exemplu, noțiunea de „om" reprezintă un anumit rezultat al generalizării. Ea exprimă ceeace este cel mai general și mai esențial pentru toți oamenii de pe întregul glob. Fiecare om are particularitățile sale individuale: omul poate fi femeie

[1]) *V. I. Lenin:* Materialism și empiriocriticism, (Buc.), Edit. P. M. R., 1948, pag. 158.

sau bărbat; el poate fi reprezentantul uneia sau a alteia dintre clasele unei societăți împărțite în clase; el face parte dintr'o anumită națiune; el poate fi tânăr sau bătrân, sănătos sau bolnav, deștept sau prost, etc. Noțiunea „om" oglindește ceeace este principal pentru toți oamenii, indiferent de faptul că fiecare om are o mulțime de trăsături individuale proprii numai lui.

Procesul de formare a noțiunilor este un proces constând în *a face abstracție* de o serie de caractere sau însușiri secundare ale obiectului. De exemplu, noțiunea „animal" se formează eliminând ceeace deosebește animalele unele de altele și păstrând ceeace este comun tuturor animalelor. Dar formarea noțiunii nu înseamnă abstracțiune absolută dela lucrurile reale. Nu se face abstracție de esență, care nu poate fi scoasă la iveală decât de noțiune. Cu ajutorul operației logice a abstracțiunii și a generalizării, gândirea abstractă extrage din lucrurile existente în realitate numai ceeace constitue esența lor. Gândirea omului nu trebue să rămână generală și fără conținut, ea trebue să fie concretă și să pătrundă în esența lucrurilor. Așa dar, procesul formării unei noțiuni despre un obiect este un proces de eliminare a amănuntelor, adică a momentelor secundare ale obiectului și de descoperire sau de desvăluire a esenței, adică a ceeace este principal, hotărîtor, în obiect.

In măsura în care noțiunea exprimă o realitate obiectivă, ea este ceva determinat cuprinzând o multiplicitate determinată. Noțiunea care reflectă lumea existentă în mod real, este o *noțiune concretă*. După expresia lui Marx, concretul este îmbinarea a numeroase determinări, o unitate a diversității. Un exemplu de noțiune concretă este definiția dată națiunii de către I. V. Stalin:

„Națiunea este o comunitate stabilă de oameni, istoricește constituită și care a luat ființă pe baza comunității de limbă, de teritoriu, de viață economică și de factura psihică ce se manifestă în comunitatea culturii" [1]).

Tovarășul Stalin subliniază că este suficient să lipsească chiar și una din trăsăturile indicate pentru ca națiunea să înceteze de a mai fi națiune.

[1]) *I. V. Stalin:* Opere, vol. II, (Buc.), Edit. P. M. R., 1949, pag. 312.

Noţiunea reprezintă un caz particular de unitate de contrarii. Fiecare noţiune concretă reprezintă unitatea dintre general, particular şi individual. De pildă, noţiunea „măr" desemnează în acelaş timp generalul, caracteristic pentru toţi arborii în genere şi particularităţile proprii arborilor fructiferi.

Desigur, gândirea abstractă se depărtează de realitate, dar ea se îndepărtează numai pentru a o cunoaşte mai bine. „Gândirea, ridicându-se dela concret la abstract, nu se depărtează — dacă este *justă*... — de adevăr, ci se apropie de el. Abstracţiunea de *materie*, de *lege* a naturii, abstracţiunea de *valoare*, etc., cu un cuvânt *toate* abstracţiunile ştiinţifice (juste, serioase, nu absurde) oglindesc natura mai profund, mai fidel, mai *complect*" [1].

Marx a cercetat legile de desvoltare a capitalismului. Dar analizând formele economice, el nu a folosit — precum singur a spus — nici microscopul, nici reacţii chimice. Folosind puterea abstracţiunii, Marx a descoperit legile de desvoltare a societăţii burgheze, a arătat logica obiectivă a desvoltării lor istorice.

Când vorbim despre producţia reală, avem în vedere producţia care se găseşte pe o anumită treaptă a desvoltării sociale. Istoria societăţii omeneşti cunoaşte cinci moduri fundamentale de producţie: modul de producţie al comunei primitive, modul de producţie sclavagist, cel feudal, capitalist şi cel socialist. Producţia este totdeauna producţia unei anumite epoci istorice. Mai mult chiar, producţia reprezintă totdeauna o anumită ramură de producţie, de pildă: agricultura, meşteşugul, etc. Cu toate acestea, clasicii marxism-leninismului vorbesc de producţie în general. Este admisibil aşa ceva? Da, deoarece producţia are în toate epocile istorice unele trăsături asemănătoare care constitue trăsăturile ei generale. „*Producţia în general*, este o abstracţiune, dar o abstracţiune raţională, întrucât ea subliniază cu adevărat ceeace este general, fixează acest general şi ne scuteşte astfel de repetări. Însă acest *general*, adică ceeace este comun, obţinut prin comparaţie, este ceva ce cuprinde forme multiple şi se exprimă prin determinări variate" [1]. Ceva din acest element general este caracteristic pentru producţia tuturor epocilor. Astfel modul de producţie al fiecărei epoci istorice constitue forţa principală a desvoltării şi determină caracterul orânduirii sociale. Producţia fiecărei epoci istorice are două aspecte: unul din ele exprimă raporturile oamenilor faţă de obiectele şi forţele naturii, folosite, după expresia tovarăşului Stalin, pentru producerea bunurilor materiale, iar celălalt exprimă raporturile dintre oameni în procesul de producţie. Unele caractere ale producţiei nu sunt comune pentru toate epocile istorice, ci numai pentru unele din ele. De exemplu, lupta de clasă dintre exploatatori şi exploataţi este caracteristică pentru societatea sclavagistă, pentru cea feudală şi pentru cea burgheză.

Toate acestea denotă că modurile de producţie din toate timpurile, dela toate popoarele, reprezintă o anumită unitate. Această unitate decurge din chiar faptul că obiectul producţiei este format de către lucrurile din natură, iar subiectul (adică purtătorul, producătorul) sunt oamenii. Dar atunci când stabilim definiţiile comune producţiei în general, nu trebue să uităm, din cauza unităţii, deosebirile esenţiale. După observaţia lui Marx, în uitarea acestor deosebiri esenţiale constă toată înţelepciunea economiştilor burghezi, care caută să demonstreze eternitatea şi armonia raporturilor sociale din orânduirea capitalistă. Ei argumentează cam în felul următor: fără unelte de producţie şi fără munca prealabilă acumulată, nu este posibilă nici o producţie. Şi deoarece capitalul, spune Marx, este, între altele, şi o unealtă de producţie, şi o muncă acumulată, de aici ideologii burgheziei trag concluzia că, prin urmare, capitalul este un raport general şi veşnic. Greşeala lor teoretică constă în faptul că ei elimină elementul specific, particular, caracteristic, care singurul face ca „unealta de producţie" să devină capital. Marx a demascat dedesubturile de clasă ale acestei metode de cercetare folosită de către economiştii burghezi.

Economiştii burghezi (ca de exemplu, John Stuart Mill) şi-au început cercetările cu analiza condiţiilor generale ale oricărei producţii. Ei distingeau condiţiile generale (clima favorabilă, fertilitatea solului, apropierea de mare, etc.) fără de care producţia este imposibilă. Ei prezentau producţia ca ceva în-

[1]) *V. I. Lenin:* Caiete filosofice, ed. rusă, 1947, pag. 146.

[1]) *K. Marx* şi *F. Engels:* Opere, ed. rusă, vol. XII, partea I, pag. 175.

chis în cadrul unor legi eterne ale naturii, independente de istoria omenirii, iar raporturile burgheze erau prezentate de ei pe nesimţite ca fiind legi imuabile, legi naturale ale societăţii.

„Există determinări — scria Marx — comune tuturor stadiilor producţiei şi pe care gândirea le fixează ca fiind generale ei, dar aşa numitele *condiţii generale* ale oricărei producţii nu sunt nimic altceva decât aceste momente abstracte, cu ajutorul cărora nu putem înţelege nicio treaptă istorică reală a producţiei" [1]).

Trebue să facem o deosebire netă între tratarea dialectică şi cea metafizică a noţiunilor.

Pentru metafizică, toate noţiunile, ca şi în general toate legile gândirii, sunt ceva absolut, invariabil, imuabil, rigid. Pentru dialectică, dimpotrivă, este importantă recunoaşterea variabilităţii noţiunilor, a elasticităţii lor multilaterale, care ajunge până la unitatea contrariilor. Oglindind lumea, ele se desvoltă, trec unele în altele; fără aceasta ele nu ar putea oglindi realitatea vie, deoarece natura şi societatea se schimbă mereu, în toată multiplicitatea lor. Dacă noţiunile nu s'ar schimba, dacă ele ar rămâne moarte, rigide, ele nu ar putea oglindi just legătura obiectivă dintre fenomenele naturii şi ale societăţii umane, unde toate lucrurile se află în continuă mişcare, schimbare, desvoltare, ajungând până la transformarea lor în contrarii.

Schimbarea noţiunilor oglindeşte schimbările care se produc în realitatea obiectivă. Acest fapt poate fi constatat din schimbarea naturii clasei muncitoare în U. R. S. S. Clasicii marxism-leninismului au respins tratarea abstractă, metafizică, a noţiunii de clasă.

In raportul său „Asupra Proiectului de Constituţie a U. R. S. S.", prezentat la cel de al VIII-lea congres extraordinar al Sovietelor din U.R.S.S., tovarăşul Stalin a făcut o minunată caracterizare, profund ştiinţifică, a claselor care există în prezent în U. R. S. S. El a arătat că clasa muncitoare de aici nu mai poate fi numită proletariat. Proletariatul este o clasă exploatată de către capitalişti. Proletariatul este o clasă lipsită de uneltele şi de mijloacele de producţie. Clasa muncitoare din U. R. S. S. a sdrobit însă clasa capitaliştilor, a luat capitaliştilor uneltele şi mijloacele de producţie şi a distrus condiţiile care generează exploatarea omului de către om. In U. R. S. S., clasele exploatatoare — capitaliştii, moşierii şi chiaburii — au şi fost lichidate, orice posibilitate de exploatare a omului de către om a fost exclusă. Clasa muncitoare este forţa conducătoare, diriguitoare a societăţii sovietice pe calea către comunism. Prin urmare, proletariatul din U. R. S. S. *s'a schimbat, s'a transformat într'o clasă cu desăvârşire nouă,* în clasa muncitoare din U. R. S. S., care a desfiinţat proprietatea capitalistă asupra uneltelor şi mijloacelor de producţie, a desfiinţat clasele exploatatoare şi a introdus sistemul economic socialist. Prin urmare, clasa muncitoare din U. R. S. S. este o clasă cu desăvârşire nouă, eliberată de exploatare, o clasă cum nu a mai cunoscut întreaga istorie a omenirii.

„Dacă *totul* se desvoltă — spune Lenin — oare aceasta se referă şi la cele mai generale *noţiuni şi categorii* ale gândirii? Dacă nu, înseamnă că gândirea nu este legată de existenţă. Dacă da, înseamnă că există o dialectică a noţiunilor şi o dialectică a cunoaşterii, care are o însemnătate obiectivă" [1]).

Această teză leninistă este îndreptată împotriva tratării metafizice a noţiunilor şi a elementelor gândirii.

Nicio ştiinţă nu se poate lipsi de anumite noţiuni abstracte. Orice om de ştiinţă, indiferent în ce domeniu ştiinţific lucrează, foloseşte anumite noţiuni.

Gândirea este oglindirea lumii exterioare în creierul omului. Dar această oglindire reprezintă un proces foarte complex şi contradictoriu. Lenin a spus că la om conştiinţa nu numai că oglindeşte „lumea obiectivă, dar o şi făureşte" [2]).

Conştiinţa omului joacă un rol creator activ în desvoltarea realităţii înconjurătoare. Ea este un proces activ, urmărind un anumit scop. Omul depinde de lumea exterioară şi aceasta determină întreaga sa activitate. Dar această lume nu-l satisface pe om şi prin activitatea sa practică el o schimbă. In luptă cu natura, în luptă pentru existenţa sa, omul îşi pune în faţă anumite ţeluri, către a căror înfăptuire el tinde. Deşi i se pare omului — observă Lenin — că aceste ţeluri sunt independente de lumea obiectivă, în fond ţelurile sale sunt supuse

[1]) *K. Marx* şi *F. Engels:* Opere, ed. rusă, vol. XII, partea I, pag. 178.

[1]) *V. I. Lenin:* Caiete filosofice, ed. rusă, 1947, pag. 239.
[2]) Ibidem, pag. 184.

lumii obiective, căci ele sunt generate și determinate de către aceasta.

Scopul cunoașterii umane este de a supune natura puterii omului. Materialismul filosofic marxist subliniază eficacitatea gândirii omenești. Omul poate fi mândru că, datorită rațiunii sale, măsoară distanța dintre stele, cântărește corpurile cerești, stabilește compoziția lor chimică, pătrunde structura interioară a planetelor îndepărtate, a soarelui și a stelelor. Rațiunea este o puternică armă a omenirii în luptă cu natura. Transformarea lumii potrivit intereselor și nevoilor omenirii este o dovadă a reflectării fidele a lumii obiective în noțiuni.

JUDECATA

Atât noțiunea cât și judecata sunt forme ale gândirii umane, forme care reflectă esența obiectelor și a fenomenelor din lumea obiectivă.

Judecata este acea formă de gândire prin care omul exprimă lucrul în legăturile și realitățile sale.

Engels grupează judecățile în:

1) judecăți individuale (de exemplu: „Frecarea este izvorul căldurii"),

2) judecăți particulare (de exemplu: „Forma mecanică, adică o formă specială a mișcării, este izvorul căldurii"),

3) judecăți universale (de exemplu: „Orice formă de mișcare se poate transforma în orice altă formă de mișcare").

Clasificarea judecății făcută de Engels este absolut firească, căci exprimă mișcarea progresivă a cunoașterii umane, desvoltarea ei potrivit unor legi necesare, dela simplu la complex, dela inferior la superior. Judecățile individuale, particulare și universale reprezintă diferite forme de mișcare ale gândirii, ele oglindesc totodată, în oarecare măsură, treptele consecutive străbătute de istoria cunoașterii.

Oamenii primitivi, remarcă Engels, știau deja din practică faptul că frecarea dă naștere la căldură, întrucât ei obțineau focul prin frecare și încă mai înainte chiar încălzeau prin frecare părțile reci ale corpului lor. Dar mai înainte ca omul să fi putut exprima judecata: „Frecarea este în general izvorul căldurii", au trecut probabil multe milenii.

A fost nevoie de alte milenii pentru ca cercetătorii naturii să poată studia acest proces și să poată exprima judecata particulară: „Orice mișcare mecanică este un izvor de căldură". Deci a fost nevoie de multe milenii pentru ca omenirea să se poată ridica dela judecata individuală, unde se constată pur și simplu un fapt individual, la judecata particulară. In urmă, spune Engels, ritmul s'a accelerat. Au trecut numai puțini ani și știința a putut ajunge la forma cea mai înaltă de judecată, la judecata universală: „Orice formă de mișcare, în anumite condiții, se poate transforma în orice altă formă".

Examinând pe scurt istoria desvoltării cunoștințelor omenești despre transformarea formelor de mișcare a materiei unele în altele, Engels ajunge la concluzia că diferitele moduri de judecăți exprimă legile generale ale desvoltării cunoașterii omenești.

Vom mai cita un exemplu din istoria științelor naturii. Intemeietorul mecanicii științifice, Galileo Galilei, a formulat în 1632 așa numitul principiu clasic al relativității, principiu care suna în felul următor: fenomenele mecanice se petrec într'un fel absolut identic, atât într'un sistem ce se află în repaus, cât și într'un sistem care se află în stare de mișcare rectilinie și uniformă. De exemplu, căderea unui corp pe plafonul unui vagon care se mișcă rectiliniu și uniform se produce la fel (pe o dreaptă verticală în jos) ca și într'un vagon în stare de repaus (aceasta e o judecată individuală).

Dar de atunci au trecut aproape trei secole și știința a acumulat un material concret nou, care a fost sistematizat și generalizat de către Albert Einstein (în 1905), în principiul special al relativității. Iată acest principiu: nu numai fenomenele mecanice, dar și cele fizice se produc în mod absolut identic, atât într'un sistem ce se află în repaus, cât și într'un sistem care se află în mișcare rectilinie și uniformă. De exemplu, într'un vagon ermetic închis, care se află într'un sistem de mișcare rectilinie și uniformă, nu numai procesele mecanice, ci și cele fizice, de pildă, propagarea sunetului, a luminii, etc., se produc absolut la fel ca și într'un vagon aflat în stare de repaus. Așa încât nu se poate constata prin niciun fel de experiențe mecanice și fizice dacă vagonul respectiv se mișcă sau

stă pe loc. Acest raționament se poate considera ca un raționament particular.

După unsprezece ani (1916), Einstein a lărgit principiul special sau particular al relativității, ajungând la următorul principiu general: legile tuturor fenomenelor fizice, valabile într'un sistem aflat în stare de repaus, rămân valabile nu numai într'un sistem cu mișcare rectilinie și uniformă, dar și în sisteme aflate în oricare altă formă de mișcare (curbilinie, circulară, accelerată, etc.).

Prin aceasta, raționamentul particular a fost ridicat la o treaptă mai înaltă. Astfel, principiul general al relativității poate fi considerat în cursul istoriei cunoașterii proceselor fizice ca o judecată universală.

Aceeași lege a mișcării cunoașterii umane, dela individual prin particular la general, se poate observa și în domeniul științelor sociale.

„Munca", de pildă, reprezintă cea mai simplă categorie economică. Reprezentarea „muncă în general" este foarte veche. Cu toate acestea, această abstracțiune extrem de simplă („munca în general") a ajuns la deplină desvoltare abia în raporturile evoluate din cadrul societății burgheze. In «„Introducerea" la „Contribuții la critica economiei politice"», Marx expune pe scurt istoricul desvoltării acestei noțiuni [1]).

Așa numiții mercantiliști, considerau ca izvor al bogăției sociale comerțul, acumularea banilor. Un mare progres față de teoriile mercantiliștilor a fost sistemul fiziocratic, care presupunea că bogăția este creată de o *anumită* formă a muncii și anume de munca agricolă. Sistemul fiziocratic considera însă rezultatul muncii ca un produs în general, cu singura limitare că este vorba de un produs al agriculturii, de un produs al pământului, etc., adică de un produs cu anumite însușiri naturale.

Adam Smith i-a depășit pe fiziocrați în privința înțelegerii muncii care creează bogăția. El a făcut abstracție de orice particularitate a muncii și în locul muncii manufacturiere, comerciale și agricole a pus munca în general. Pierzându-și legătura specifică cu un anumit mod de activitate, munca apare pur și simplu ca un mijloc pentru făurirea bogăției în general. Indiferența sa față de felurile particulare de muncă corespunde desvoltării diviziunii sociale a muncii.

---

[1]) Vezi *K. Marx și F. Engels:* Opere, ed. rusă, vol. XXII, partea I, pag. 193—195.

Economia politică a străbătut un drum lung și anevoios mai înainte ca să clarifice categoria abstractă a „muncii în general" pentru a exprima cel mai simplu și cel mai vechi raport în care oamenii apar pur și simplu ca producători. „Așa încât, în general — rezumă Marx — abstracțiile cele mai generale apar abia în condițiile unei desvoltări concrete mai ample, unde aceeași însușire este comună mai multor elemente sau tuturor elementelor" [1]).

Deși categorie abstractă, „munca în general" este valabilă pentru toate epocile istorice; ea capătă totuși o însemnătate deosebită abia în condițiile istorice desvoltate ale societății burgheze. Deaceea, ea poate fi privită ca produsul acestor condiții istorice. De aici, Marx a tras concluzia următoare: la fel cum anatomia omului este o cheie pentru anatomia maimuței, tot astfel structura economică a societății burgheze este o cheie pentru înțelegerea mai profundă a structurii economice a societăților precedente. Intrucât capitalismul este cea mai desvoltată dintre toate societățile presocialiste, categoriile care exprimă raporturile sale ne dau posibilitatea să înțelegem mai adânc economia formelor mai vechi de societate. In structura organismului speciilor inferioare de animale există elemente aparținând structurii speciilor superioare, dar acestea nu pot fi înțelese decât abia atunci când aceste forme superioare au devenit cunoscute. Prin urmare, formele superioare se desvoltă din cele inferioare.

RAȚIONAMETUL

Orice raționament presupune un raport, sau, mai just, un sistem de judecăți.

Raționamentul este un proces logic de scoatere a unei concluzii din judecăți date.

Adevărul, adică justețea concluziei, se dovedește, în ultima analiză, prin practică. Să dăm un exemplu. In 1915, din legea

---

[1]) Vezi *K. Marx și F. Engels:* Opere, ed. rusă, vol. XII, part. I, pag. 194.

desvoltării inegale pe tărîm economic și politic a capitalismului în epoca imperialismului, Lenin a tras concluzia genială cu privire la posibilitatea victoriei socialismului într'o singură țară. Această concluzie constitue un adevăr: posibilitatea victoriei socialismului într'o singură țară a fost dovedită prin practică, deoarece socialismul este deja înfăptuit în practică în U. R. S. S. Aceasta nu înseamnă că concluzia lui Lenin a devenit adevărată numai odată cu victoria socialismului în U. R. S. S. Nu. Concluzia leninistă a fost adevărată și în 1915, când revoluția proletară nu învinsese încă, deoarece, pe de o parte, Lenin pornise dela un fapt (legea desvoltării inegale a capitalismului) verificat de către practică, adică de către mersul obiectiv al istoriei desvoltării imperialismului, iar pe de altă parte concluzia a fost făcută în conformitate cu legile dialecticii materialiste.

Acest exemplu ne arată foarte clar cât de mare este rolul raționamentului în procesul cunoașterii. Dacă premizele raționamentului sunt juste și omul aplică corect legile gândirii, atunci și concluzia trebue să oglindească just realitatea. Legile gândirii, a spus Engels, trebue să corespundă legilor lumii obiective.

Concluzia oricărui raționament poate da și dă o nouă cunoaștere față de ceeace conțin premizele. Concluzia poate deasemenea să ne ajute la reconstituirea trecutului. De exemplu, în Alpi au fost găsite multe scoici de mare. Din acest fapt, savanții au tras concluzia că odinioară Alpii au fost fundul unei mări. In scoarța pământului s'au găsit scheletele unor animale. Pe baza lor, savanții au dedus că în timpurile străvechi au trăit pe pământ mamuți și alte animale.

Concluzia poate fi și o formă specială de previziune. Pornind dela legea desvoltării inegale a capitalismului, Lenin a prevăzut în mod genial posibilitatea victoriei socialismului într'o singură țară.

Prin urmare, concluzia poate da și dă o cunoaștere nouă în comparație cu ceeace este dat în premize. Pornind dela cunoștințele exprimate în premize, se poate trage o concluzie justă, care conține o cunoștință nouă ce nu a fost încă dată în premize. Aceasta este posibil datorită faptului că există legături

și raporturi obiective între lucruri, legături și raporturi care se desvălue, sau, mai bine zis, care se reflectă în concluzie.

Orice concluzie a unui raționament are nevoie să fie *dovedită*. Materialismul dialectic ne învață că singurul criteriu al certitudinii unui adevăr este practica. Dar „cu acest prilej nu trebue să uităm, desigur, — a scris Lenin — că prin însăși natura lucrurilor, criteriul practicii nu poate niciodată confirma sau infirma *pe deplin* vreo idee a omului"[1]).

Pentru a ne convinge prin experiență de un adevăr, să zicem de adevărul legii lui Arhimede („Orice corp cufundat într'un lichid pierde din greutate o parte egală cu greutatea lichidului dislocat de el"), trebue să cufundăm toate corpurile existente într'un lichid și nu numai într'un singur lichid, ci în toate lichidele existente. Acest lucru ar fi imposibil de realizat în practică. Pentru a ne convinge de justețea acestei legi, nu este nevoie să cufundăm toate corpurile într'un lichid sau în toate lichidele. Este suficient să cufundăm câteva corpuri într'un lichid, pentru a putea, cu ajutorul raționamentului, să conchidem asupra justeții legii lui Arhimede.

Toate acestea ne arată că înafara dovezii prin experiență, adică prin practică, mai este nevoie și de o dovadă logică sau teoretică. Aceasta nu înseamnă că admitem două criterii: criteriul practicii și criteriul teoriei. Nicidecum, căci orice teorie se naște din practică și se verifică, în ultima analiză, prin practică.

Demonstrația logică, dacă este justă, nu reprezintă nimic altceva decât practica, cristalizată în gândire, a întregii istorii a omenirii.

Marxismul recunoaște în mod necondiționat necesitatea dovezii logice.

Orice demonstrație include trei momente: 1) teza, adică afirmația inițială care trebue dovedită, 2) argumentele, adică faptele cu ajutorul cărora se dovedește afirmația inițială, și 3) procedeul, cu ajutorul căruia se deduce teza din argumente.

Cunoașterea procedeelor logice ale demonstrației este de mare importanță atât în viața practică cât și în activitatea științifică. Ea disciplinează gândirea, dă argumentării putere

---

[1]) *V. I. Lenin:* Materialism și empiriocriticism, (Buc.), Edit. P.M.R., 1948, pag. 154.

de convingere, armonie și consecvență în expunere și prin aceasta înlesnește rezolvarea problemei ridicate.

Nu numai în activitatea științifică, dar și în viața practică de zi de zi, omul recurge la raționamente. Când, de pildă, iarna omul aude dis-de-dimineață, când se trezește, zăpada scârțâind sub sănii în stradă, el conchide prin raționament că este un ger puternic. Orice om face foarte des, în viața sa de zi de zi, asemenea operații intelectuale.

Raționamentul constitue una din formele gândirii omenești; el reflectă procesul legăturii și al conexiunii dintre lucrurile materiale. Raționamentul este subiectiv, deoarece este imaginea lumii exterioare apărută în mintea omului, dar el este și obiectiv, deoarece conținutul raționamentului nu depinde nici de individ și nici de omenire.

Figurile cu care operează deobicei logica exprimă raporturile și legăturile reale dintre lucruri. Intrucât raporturile și legăturile dintre lucruri sunt variate și numeroase, formele de raționament vor fi și ele variate și numeroase.

Deoarece întreaga teorie a noțiunii se desvoltă, potrivit afirmației lui Engels în cadrul a trei categorii: individualul particularul și universalul, trebue să recunoaștem că cea mai firească grupare a formelor de raționament este gruparea după caracterul procedeelor cu ajutorul cărora se face trecerea dela individual la paticular și dela particular la universal.

In conformitate cu felul cum se desvoltă cunoașterea — dela particular la general, sau, dimpotrivă, dela general la particular — distingem două forme principale de raționament: inducția și deducția.

Putem lua ca exemplu de raționament deductiv, următorul silogism:

Toți oamenii sunt muritori.
Gaius este om.
Deci, Gaius este muritor.

Orice om folosește în viața sa raționamente asemănătoare. O foarte mare importanță au raționamentele deductive în matematici și, mai ales, în geometrie. De exemplu, astronomul francez Leverrier a reușit, în 1846, cu ajutorul calculelor matematice să facă, după expresia lui Engels, o mare faptă

științifică: el a descoperit existența planetei Neptun, pornind dela așa numitele perturbații (devieri) provocate în mișcarea plantei Uranus de către forța de gravitație a planetei Neptun, necunoscută încă pe atunci.

Totuși, nu trebue să exagerăm rolul deducției. Cunoașterea legilor generale este rezultatul studiului unui imens număr de fenomene individuale. Din această pricină inducția este premiza deducției. Inainte ca omul să fi știut, să zicem, că orice formă de mișcare în anumite condiții se poate transforma în orice altă formă de mișcare, el a trecut printr'un lung proces de desvoltare. El a aflat mai întâi că frecarea este izvorul căldurii, apoi că orice mișcare mecanică este izvorul căldurii și, abia după aceea, după cum am văzut, el a descoperit această lege universală a naturii. Așa dar, cunoștințele generale (noțiunile, legile, etc.) nu constitue punctul de plecare al cunoșterii, ci rezultatul istoriei cunoașterii, produsul practicii social-istorice. Dar în procesul cunoașterii logice, ele pot servi ca punct de plecare numai în măsura în care oamenii posedă un anumit bagaj de cunoștințe generale.

Cunoașterea pe care o posedă omul sub formă de noțiuni este un proces de ridicare dela concret (contemplarea vie) la abstract. In urma acestei mișcări, gândirea (este vorba de gândirea corectă) se apropie de adevăr și nu se depărtează de acesta.

In «„Introducerea" la „Contribuții la critica economiei politice"», Marx vorbește despre două metode de cercetare a raporturilor economice. Una este metoda care merge dela concret la abstract. Această metodă a fost folosită de către economiștii burghezi înainte de Marx. A doua metodă este cea care merge dela abstract la concret.

Economiștii din secolul al XVII-lea porneau deobicei dela un întreg real (populația, națiunea, etc.) și cu ajutorul analizei terminau prin formularea unor relații generale determinante, cum ar fi de exemplu, valoarea, banii, diviziunea muncii, etc. Această metodă a fost singura metodă justă în condițiile de atunci. Dar, după ce s'a acumulat un anumit material concret, obținut direct prin contemplare vie și s'au abstras și s'au fixat, mai mult sau mai puțin, relații generale ca diviziunea muncii, valoarea, banii, etc., s'a putut trece dela abstract la concret, adică dela analizarea relațiilor celor mai simple

(marfă, valoare, muncă, etc.) la studierea acelora mai complexe, care au determinări și relații multiple (statul, schimbul internațional, piața mondială, etc). După Marx, metoda trecerii dela abstract la concret este justă din punct de vedere științific, deoarece scopul științei economice din perioada care a urmat a fost descoperirea legilor desvoltării economice a societății, iar legile nu pot fi descoperite și înțelese fără gândire abstractă.

In viața reală, punctul de plecare este concretul, deoarece el este în acelaș timp și punctul de plecare al contemplării vii. In cazul metodei de cercetare, când studiul obiectului economiei politice pornește dela real și concret, reprezentările senzoriale se subtilizează, ajungând până la definițiile abstracte cele mai simple, iar în cazul metodei trecerii dela abstract la concret, definițiile abstracte ajung cu ajutorul gândirii la concret, adică la realitatea vie. Fiind idealist, Hegel a indentificat procesul reproducerii spirituale a realității concrete în gândire cu procesul apariției și creării realității însăși. In fond însă, „metoda ridicării dela abstract la concret — a scris Marx — este numai un mijloc cu ajutorul căruia gândirea își însușește concretul, îl reproduce pe plan spiritual, în calitatea sa de concret. Dar aceasta nu constitue nicidecum procesul apariției concretului însuși“ [1]).

Marx își începe cercetările cu ceeace începe și istoria. El analizează în „Capitalul“ mai întâi schimbul de mărfuri, care este, după cum a spus Lenin, raportul cel mai simplu și totodată cel mai frecvent în societatea burgheză (de mărfuri). Schimbul de mărfuri a existat cu mult înainte de apariția capitalismului. Dar începând cu ceeace a început istoria reală, Marx nu a urmat totuși în lucrarea sa mersul istoriei în toate detaliile ei. Cercetarea sa logică a reflectat numai mersul *general* al istoriei, făcând abstracție de amănunte și de fapte întâmplătoare. Dacă Marx ar fi urmat peste tot și în toate mersul real al istoriei cu toate zig-zagurile ei, el nu ar fi putut niciodată să-și termine studiul, căci inevitabil ar fi trebuit să întrerupă șirul gândirii și să dea atenție multor fapte secundare și pur întâmplătoare, care nu au o importanță esențială

[1]) *K. Marx și F. Engels:* Opere, ed. rusă, vol. XII, part. I, pag. 191.

pentru caracterizarea legilor de desvoltare a societății burgheze.

„Așa dar — scrie Engels — singurul mod de tratare nimerit era cel logic. El nu este de fapt decât modul istoric despuiat de forma istorică și de accidentele supărătoare.

Desfășurarea ideilor trebue să înceapă cu ceeace începe și această istorie, iar ulterior ea nu va fi altceva decât oglindirea desfășurării istorice, într'o formă abstractă și consecventă din punct de vedere teoretic; o oglindire corectată, dar corectată după legile pe care ni le pune la îndemână însăși desvoltarea istorică reală, întrucât fiecare moment poate fi considerat în punctul de desvoltare al deplinei sale maturități, al deplinei sale clasicități“ [1]).

Ridicarea dela abstract la concret este însă numai unul din procedeele de cercetare logică pe cart Marx le aplică în „Capitalul“. Acest procedeu nu epuizează nicidecum metodele folosite de Marx în general. Marx recurge la întreaga bogăție a formelor de raționament care nu pot fi încadrate în formula „ridicare dela abstract la concret“. Inducția și deducția, analiza și sinteza, etc., constitue părți ale metodei dialectice utilizate de Marx.

Știința nu se poate mărgini numai la inducție, căci acumularea de cunoștințe asupra unor fapte creează necesitatea de a le sistematiza.

„Inducția și deducția sunt legate între ele în mod tot atât de necesar ca și sinteza și analiza“ [2]). Inducția și deducția se complectează reciproc, ambele fiind necesare ca procedee determinate de cercetare.

Intre metodă și procedeu există o oarecare deosebire. Metoda se deosebește de procedeu ca întregul de parte. Metoda reprezintă totalitatea procedeelor, iar procedeul un moment al metodei. Analiza și sinteza, inducția și deducția nu sunt metode, ci diferite procedee de cercetare, care constitue momente ale aceleiași metode a cunoașterii. Folosirea unuia sau a altuia dintre procedeele de cercetare nu trebue să depindă de bunul plac al cercetătorului. Diversele procedee de cercetare trebue

[1]) *K. Marx și F. Engels:* Opere alese în două volume, vol. I, (Buc.), Edit. P. M.R., 1949, pag. 373.

[2]) *F. Engels:* Dialectica Naturii, ed. rusă, 1948, pag. 182.

folosite în conformitate cu natura lucrurilor care formează obiectul cunoașterii. Metoda științifică trebue să corespundă cu realitatea.

Gândirea omenească descompune obiectul cunoașterii, desparte diferitele sale laturi sau momente și extrage din ele forma universalului.

Analiza este foarte mult aplicată în științele naturii, iar în chimie, după expresia lui Engels, ea a devenit chiar forma predominantă de cercetare. De exemplu, un chimist descompune apa în elementele ei constitutive: hidrogen și oxigen. Dar, luate în parte, aceste elemente chimice, nu formează încă apa. Dacă omul vrea să unească obiectele așa cum există ele în realitate, el trebue să le ia în ansamblul lor, în sinteză. Direcția în care merge sinteza este opusă celeia în care se îndreaptă analiza. In timp ce analiza pornește dela individual și merge spre universal, punctul de plecare al sintezei este universalul și dela acesta ea trece prin particular la individual.

Descompunerea naturii în părți componente (descrierea speciilor de animale și plante, alcătuirea de colecții de minerale, catalogarea stelelor, descoperirea elementelor chimice, etc.) a fost condiția uriașelor succese ale științei. Dar procedeul analitic de cercetare a naturii a avut, pe lângă latura sa pozitivă, și o latură negativă. Rezultatul folosirii analizei a fost o metodă specială de cunoaștere, prin care obiectele și fenomenele din natură au fost studiate înafara legăturii dintre ele. Astfel a apărut acea limitare specifică, atât de caracteristică modului metafizic de gândire.

Gândirea nu este capabilă numai de a descompune obiectele cunoașterii în părțile lor componente, dar ea poate să și îmbine elementele asemănătoare într'o unitate. Nu poate exista sinteză fără analiză.

Oricât de mult ar observa omul fenomenele din lumea înconjurătoare, el nu va putea totuși să observe toate fenomenele, toate cazurile. Deaceea, el recurge adesea la raționamentul prin analogie.

Raționamentul prin analogie se bazează pe presupunerea că dacă unele obiecte de un anumit fel au anumite însușiri, alte obiecte de acelaș fel vor avea și ele aceste însușiri. Dacă, de pildă, cunoscând legile de mișcare a planetelor, descoperim

o nouă planetă, deducem prin analogie că această nouă planetă are probabil aceleași legi de mișcare, proprii celorlalte planete deja cunoscute. Intr'o măsură mai mică sau mai mare, analogia se aplică nu numai în științele naturii, ci și în științele sociale. De ea se folosesc mai ales juriștii pentru a complecta inevitabilele lacune din lege.

Oricât de cuprinzătoare ar fi o lege, ea nu poate să prevadă în textul ei toate cazurile posibile ce se întâlnesc în viața de toate zilele. Deaceea legea, care are în vedere numai anumite relații, este extinsă de juriști asupra unor relații asemănătoare cu cele prevăzute de către legea respectivă. Respectându-se anumite reguli, analogia poate deveni întradevăr unul din procedeele de cercetare a anumitor fenomene. Dar concluzia prin analogie este justă numai în cazul când ține seama de specificul calitativ al fiecăruia dintre fenomenele comparate. Dacă însă nu se ține seamă de specificul fiecăruia din fenomenele studiate, analogia poate deveni superficială și chiar un nonsens. Pământul este un corp ceresc și e populat; luna este și ea un corp ceresc și probabil că este și ea populată. Dar un asemenea raționament prin analogie este greșit. Pământul are locuitori nu numai din pricină că este un corp ceresc, dar și datorită unei serii întregi de condiții, cum sunt clima, apa, atmosfera, etc. După câte știm, în lună nu există asemenea condiții.

Orice analogie este relativă.

Tovarășul Stalin a spus: „...Ar fi absurd să afirmăm că nu putem face în general o analogie cu revoluțiile din alte țări atunci când caracterizăm anumite curente, anumite greșeli din revoluția unei țări date. Oare revoluția unei țări nu învață dela revoluțiile altor țări, chiar dacă aceste revoluții nu sunt de acelaș tip?“. In continuare tovarășul Stalin spune: „Lenin a folosit pe larg analogia cu revoluția franceză din 1848 atunci când a caracterizat greșelile unor activiști dinainte de Revoluția din Octombrie, deși Lenin știa bine că revoluția franceză din 1848 și Revoluția noastră din Octombrie nu sunt revoluții de acelaș tip“ [1]).

---

[1]) *I. Stalin: Opere*, ed. rusă, vol. 10, pag. 30.

II. ADEVĂRUL

ADEVĂRUL OBIECTIV

Ce este adevărul? Această întrebare și-au pus-o filosofii tuturor timpurilor și tuturor popoarelor. Răspunsurile au fost diferite, corespunzând cu modul în care s'a pus și s'a rezolvat problema posibilității de cunoaștere a lumii.

Materialismul filosofic marxist ne învață că adevărul este reflectarea fidelă a lumii exterioare în conștiința omului, iar criteriul gradului de fidelitate cu care conștiința omului oglindește lumea este practica.

Lenin pune întrebarea: „Există oare adevăr obiectiv?" și răspunde la această întrebare în mod absolut afirmativ. Prin adevăr obiectiv, Lenin înțelege acel conținut al sensațiilor, reprezentărilor și noțiunilor noastre care nu depinde nici de individ și nici de omenire. Pentru a-și ilustra teza, el dă următorul exemplu de adevăr științific: un adevăr obiectiv este afirmația științelor naturii că pământul a existat înaintea omului.

Teoria sistemului periodic al elementelor din chimia contemporană, teorie care se bazează pe descoperirile geniale ale lui D. I. Mendeleev, este și ea un adevăr obiectiv, deoarece întreaga desvoltare ulterioară a cunoașterii structurii materiei nu face altceva decât să confirme și să adâncească legea descoperită de Mendeleev. Exemple de adevăruri obiective pot fi găsite lesne și în domeniul științelor sociale.

Invățătura marxist-leninistă este un adevăr obiectiv, deoarece întreaga desvoltare socială ulterioară este o dovadă a justeței acestei învățături. Invățătura lui Marx este atotputernică, fiindcă este justă, scria V. I. Lenin.

Să mai dăm două exemple, pentru a înțelege mai bine ideea lui Lenin. Afirmația lui Galilei că pământul se învârtește în jurul soarelui, și nu invers, este un adevăr obiectiv. In prezent, niciun adevărat om de știință nu se îndoiește de justețea teoriei lui Galilei. Ea este atât de evidentă, încât este expusă în manualele școlare din lumea întreagă. Afirmația tovarășului Stalin că în U. R. S. S. a fost înfăptuită deja prima fază a comunismului, este un adevăr obiectiv, deoarece în U. R. S. S. socialismul nu mai este un vis, ci o realitate concretă.

Recunoașterea adevărului obiectiv este premiza de bază a materialismului filosofic. Intr'un fel sau altul, materialiștii recunosc adevărul obiectiv. Lenin a spus că a recunoaște adevărul obiectiv, a considera sensațiile noastre drept imagini ale lumii exterioare și a se situa pe poziția materialismului filosofic — este acelaș lucru. Concepția asupra adevărului obiectiv este indisolubil legată de soluționarea materialistă a problemei fundamentale a filosofiei.

Concepția asupra adevărului obiectiv prezintă o imensă însemnătate nu numai pentru știință, ci și pentru activitatea practică. Ea exclude neîncrederea în realitatea lumii exterioare și întărește încrederea în acțiunile noastre. Increderea în rezultatul muncii proprii se bazează pe cunoașterea lumii înconjurătoare. Dacă știm că după toamnă urmează iarna, trebue să ne pregătim cu lemne, provizii, îmbrăcăminte, etc.

Negarea adevărului obiectiv duce în mod inevitabil la agnosticism și la subiectivism. Faptul acesta se vede foarte bine în filosofia machistă. Machismul contestă posibilitatea de a cunoaște lumea și legile ei, neagă autenticitatea cunoștințelor omenești și nu recunoaște existența adevărului obiectiv. Lenin i-a învinuit pe Bogdanov, Bazarov, Iușchevici și pe dascălii lor, Avenarius și Mach, de fideism. El a subliniat că negarea adevărului obiectiv de către machiști înseamnă agnosticism și subiectivism. Pentru ei nici nu poate fi vorba despre un adevăr obiectiv. Negarea adevărului obiectiv decurge din premiza care stă la baza teoriei machiste a cunoașterii. Căci dacă singura realitate sunt sensațiile, înseamnă că sensațiile, reprezentările și noțiunile noastre nu pot avea un conținut care să nu fie în funcție de om și de omenire. Lenin a arătat că negarea adevărului obiectiv de către machiști nu este o îndepărtare dela idealismul subiectiv, ci rezultatul lui inevitabil.

Bogdanov arăta că adevărul este forma ideologică sau organizatoare a experienței omenești. Dar dacă adevărul nu este

decât forma organizatoare a experienţei omeneşti, rezultă că nu poate exista adevăr obiectiv independent de subiectul care cunoaşte. Această teorie machistă asupra adevărului este în vădită contradicţie cu ştiinţele naturii, care nu se îndoiesc, de pildă, de faptul că pământul a existat înainte de apariţia omenirii şi că există independent de orice experienţă umană. Teoria lui Bogdanov asupra adevărului este reacţionară, deoarece afirmaţia sa că adevărul nu este decât forma organizatoare a experienţei omeneşti, nu duce numai la negarea adevărului obiectiv, dar şi la justificarea clericalismului, la fideism. O formă organizatoare a experienţei umane, observă Lenin, este în cazul acesta şi doctrina — să zicem — a catolicismului.

Pentru a se descurca din mrejele solipsismului, Bogdanov a născocit „teoria" valabilităţii generale. Esenţa acestei „teorii" rezidă în următoarele: baza obiectivităţii nu trebue căutată în experienţa individului, ci în experienţa colectivului. Bogdanov numeşte obiectiv numai ceeace are o egală însemnătate vitală nu numai pentru un singur om, dar şi pentru alţi oameni. Pentru el, obiectivitatea înseamnă valabilitatea generală, iar lumea fizică este „o experienţă socialmente organizată". Dar dacă lumea fizică reprezintă — după cum afirmă Bogdanov — „o experienţă socialmente organizată", înseamnă că înainte de apariţia omului nu a existat şi n'a putut exista nicio lume fizică. Ori acest lucru este o evidentă absurditate idealistă. Ştiinţele naturii afirmă cu certitudine că lumea exterioară există independent de omenire şi de experienţa umană, că natura a existat şi atunci când în lume nu a existat încă şi nici nu putea să existe vreo „organizare" a experienţei omeneşti.

Demascând filosofia machistă, Lenin a arătat că în definiţia adevărului obiectiv dată de Bogdanov se încadrează perfect doctrinele religioase, căci doctrina religioasă este „general valabilă" în mai mare măsură chiar decât teoriile ştiinţei contemporane: în condiţiile unei orânduiri de exploatare, masa poporului mai crede şi în prezent într'o doctrină religioasă oarecare. Astfel „teoria" lui Bogdanov despre valabilitatea generală se acordă în totul cu fideismul. Pentru a respinge învinuirea de fideism, Bogdanov introduce în „teoria" valabilităţii generale un amendament: experienţa „socială" e departe de a fi în întregime „organizată socialmente". De exemplu strigoii

şi spiriduşii pot exista în sfera experienţei „sociale" a unui strat oarecare din popor (de pildă, a ţărănimii), dar din această cauză ei nu trebue incluşi în experienţa „organizată socialmente", deoarece ei nu ar fi în „armonie" cu experienţa altui colectiv şi nu s'ar încadra în lanţul cauzalităţii. Lenin spune că acest „...bine intenţionat amendament, în direcţia negării fideismului, nu îndreaptă deloc eroarea fundamentală a întregii poziţii a lui Bogdanov"[1]). Fideismul contemporan nu neagă deloc ştiinţa; el se ridică numai împotriva „pretenţiilor exagerate" ale ştiinţei, împotriva pretenţiilor de adevăr obiectiv. Bogdanov s'a ridicat tocmai împotriva teoriei materialiste a adevărului. Contestând adevărul obiectiv, Bogdanov lasă, prin aceasta, cale liberă fideismului.

Afirmaţia lui Bogdanov că experienţa socială privitoare la strigoi şi spiriduşi nu se încadrează în lanţul cauzalităţii este lipsită de temei. Orice religie „se încadrează" în lanţul cauzalităţii, deoarece nu există nicio religie care să fi apărut fără cauze. Orice religie a apărut în virtutea unor cauze speciale. Catolicismul, de exemplu, nu se menţine întâmplător în masele de oameni care trăiesc în condiţiile orânduirii exploatatoare. El „se încadrează" în modul cel mai indiscutabil în lanţul cauzalităţii. Mai mult decât atât, el este „socialmente organizat" printr'o desvoltare de mai multe secole. Prin urmare, catolicismul este şi „organizat socialmente" şi „general valabil" şi pe deasupra el se „încadrează" şi în lanţul cauzalităţii. Dar el nu e în „armonie" cu datele ştiinţei. Intre catolicism şi ştiinţă există o deosebire fundamentală, principială, care a fost minimalizată de către Bogdanov. Şi oricâte subterfugii ar căuta, oricâte „amendamente" ar aduce el la „teoria" sa, afirmând că religia nu este în armonie cu experienţa ştiinţei, rămâne totuşi indiscutabil faptul că „teoria" valabilităţii generale a lui Bogdanov e în armonie întru totul cu religia.

Este necesar să relevăm faptul că negarea adevărului obiectiv nu aparţine lui Bogdanov personal, ci decurge din principiile filosofiei lui Avenarius şi Mach.

In realitate, dacă în lume există numai senzaţii, după cum afirmă Avenarius, şi dacă corpurile sunt complexe de sen-

[1]) *V. I. Lenin:* Materialism şi empiriocriticism, (Buc.), Edit. P. M. R., 1948, pag. 132.

sații, după cum afirmă Mach, este absolut limpede că avem în față o filosofie a idealismului subiectiv, care duce în mod inevitabil la negarea existenței oricărui adevăr obiectiv.

Lenin arată că machiștii recunosc ca izvor al cunoștințelor noastre sensațiile. Deaceea, punctul lor de vedere este denumit deobicei empirism (toate cunoștințele decurg din experiență) sau sensualism (toate cunoștințele decurg din sensații). Nu numai machiștii, adică idealiștii subiectiviști, dar și materialiștii pot recunoaște și recunosc sensațiile ca izvor al tuturor cunoștințelor noastre. Deosebirea principală în această privință, între materialism și idealism, rezidă — după cum a arătat Lenin — în faptul că pentru materialism izvorul sensațiilor înseși este lumea exterioară (materia), iar sensațiile nu sunt decât imagini ale lumii exterioare, în timp ce pentru machism corpurile sau lucrurile sunt numai simple complexe de sensații.

Deși machiștilor le place să proclame că au deplină încredere în datele organelor noastre de simț, în realitate însă ei sunt agnostici și subiectiviști. Ei nu recunosc sensațiile ca o oglindire fidelă a lumii exterioare și vin în directă contradicție cu datele științelor naturii. Ei calomniau pe materialiști, acuzându-i că ar considera lumea ca pe ceva mort, lipsit de sunete și culori, în timp ce pentru ei, machiștii, lumea este plină de culori, de sunete, etc. Lenin a demascat această calomnie a machiștilor făcută la adresa materialiștilor. El a arătat că tocmai materialiștii consideră lumea mai bogată și mai variată decât apare ea în realitate omului, deoarece desvoltarea științei descoperă cu fiecare nou progres laturi mereu noi. Lenin repetă în mai multe rânduri și desvoltă ideea materialistă, după care sensațiile noastre sunt imagini, copii, fotografii sau oglindirea realității obiective care există înafara noastră. In opoziție cu machismul, materialismul adoptă în problema cunoașterii punctul de vedere al teoriei reflectării.

ADEVĂRUL ABSOLUT ȘI CEL RELATIV

Desvoltarea cunoașterii omenești merge dela *adevărul relativ spre adevărul absolut.*

Teoria materialismului dialectic despre adevărul absolut și cel relativ este un principiu *nou* al filosofiei materialiste.

Niciunul dintre reprezentanții vechiului materialism (premarxist) n'a putut să ajungă la înțelegerea desvoltării istorice a cunoașterii omenești. Niciunul din ei n'a putut aplica dialectica la procesul și la desvoltarea cunoașterii omenești. Teoria adevărului absolut și a celui relativ a fost rezultatul aplicării de către Marx și Engels a dialecticii materialiste la desvoltarea cunoașterii omenești. Rolul lui Lenin în concretizarea și desvoltarea acestui principiu este deosebit de mare.

Caracterizând oglindirea lumii exterioare în cunoașterea omului ca pe un proces istoric deosebit, Lenin a dat o analiză neîntrecută raportului dintre adevărul relativ și adevărul absolut. El a arătat cum cunoașterea omului, desvoltându-se istoricește, descoperă adevărul obiectiv. Dar recunoscând adevărul obiectiv, recunoaștem prin aceasta — spune Lenin — într'un fel sau altul și adevărul absolut.

Ce este adevărul absolut? *Adevărul absolut* este un adevăr care nu poate fi desmințit în viitor.

Adevărul absolut se formează din suma adevărurilor relative. *Adevăzul relativ* este un moment sau o treaptă în cunoașterea adevărului absolut. Adevăzul absolut este față de adevărul relativ în acelaș raport ca întregul față de parte. Totuși întregul nu este suma aritmetică a părților ci ceva mai mult, căci întregul este o calitate nouă. Cunoașterea omenească înaintează și se desvoltă dela adevărul relativ spre cel absolut.

Să examinăm raportul dintre adevărul relativ și cel absolut pe baza exemplului desvoltării cunoștințelor privitoare la natura *radiațiilor*.

Se știe că Newton în lucrarea sa „Optica" (1704), a formulat așa numita teorie corpusculară a luminii. Fondul acestei teorii, în esență mecanicistă, rezidă în următoarele: Corpurile luminoase emit mici particule — corpuscule — care se mișcă cu o viteză extrem de mare. Ele sunt absolut separate una față de alta, ceeace face ca lumina să fie formată din părți absolut despărțite unele de altele. Pentru noi, este important să arătăm, în această ordine de idei, faptul că Newton consideră fenomenul luminii ca un *proces discontinuu*. Incă din timpul vieții lui Newton, savantul olandez Huygens a formulat teoria ondulatorie a luminii. Ea pornește dela premiza că există un mediu special elastic, eterul, care umple întregul spațiu interplan-

tar și interstelar. In acest mediu, corpurile luminoase produc vibrații elastice, care se propagă prin unde, adică în mod *continuu*, la fel ca și vibrațiile acustice în aer.

Marele savant rus M. V. Lomonosov a enunțat o teorie a luminii care ținea seamă într'o formă originală de unitatea însușirilor ondulatorii și corpusculare ale materiei. Dar nivelul științei din sec. al XVIII-lea nu îi permitea nici lui Lomonosov să elaboreze o teorie completă a fenomenelor de lumină.

După câtva timp, Faraday, Maxwell și Hertz au formulat o nouă teorie a luminii, teorie prin care se dovedea că fenomenele oscilatorii din eter, care se produc la propagarea luminii, nu sunt de natură mecanică, ci de natură electromagnetică. Dar această teorie, deși constitue un progres față de cele precedente, n'a rezolvat nici ea problema dacă în eterul transmițător de lumină procesele se produc în mod continuu sau discontinuu.

In 1900, M. Planck a exprimat ideea că energia luminoasă este emisă și absorbită, nu sub forma unui curent neîntrerupt, ci discontinuu, adică prin părticele sau picături separate, de o anumită mărime pe care le-a numit cuante. Aceste cuante, după cum a arătat ulterior (în 1905) Albert Einstein, reprezintă ceva în genul unor atomi de energie de radiație. Actuala teorie cuantică a luminii înseamnă oarecum o revenire la vechea teorie, adică la cea corpusculară, dar o revenire pe o bază superioară, întrucât corpusculele de care vorbea știința secolului al XVII—XVIII-lea erau considerate particule pur mecanice, iar cuantele sunt de origină electromagnetică.

Totuși, teoria cuantelor nu a fost în stare să dea o explicație cât de puțin satisfăcătoare unei serii întregi de fenomene fizice, printre care sunt: refracția, dispersiunea, interferența, difracția, polarizarea, etc., în timp ce toate fenomenele enumerate își găsesc o explicație simplă în teoria ondulatorie a luminii. In schimb, teoria cuantelor dă o explicație simplă tuturor fenomenelor legate de emisia și absorbția energiei de radiație, fenomene care au loc în atomi și în molecule, fapt pe care nu putea să-l facă teoria ondulatorie clasică.

Așa dar, fiecare din aceste două teorii de fizică are domeniul ei de fenomene, pe care le poate explica relativ ușor.

Teoria cuantică a luminii a stabilit că lumina trebue privită din punctul de vedere atomic, adică din punctul de vedere al discontinuității ei. Teoria ondulatorie, care n'a fost răsturnată prin teoria cuantelor și continuă să coexiste alături de aceasta, tratează lumina ca pe un proces ondulatoriu continuu. Abia în ultimul timp, fizicienii au reușit să îmbine teoria cuantelor și cea ondulatorie într'o singură teorie.

Din punctul de vedere al fizicii contemporane, lumina este în acelaș timp un proces continuu și discontinuu, un proces de particule (cuante) și de unde. Unitatea continuității și a discontinuității proceselor care se desfășoară în lumea materială este una din formele de manifestare a legii unității și luptei contrariilor. Descoperirile recente pe tărâmul fizicii (concepțiile contemporane asupra naturii radiațiilor) nu numai că nu au infirmat, ci, dimpotrivă, au confirmat odată mai mult justețea teoriei leniniste despre unitatea contrariilor ca lege a cunoașterii și ca lege a lumii obiective. Cuvintele lui Lenin, care spunea că „fizica contemporană naște materialism dialectic" sunt astfel confirmate.

Istoria desvoltării cunoștințelor omenești asupra naturii radiațiilor reprezintă un proces foarte complex, contradictoriu, de apropiere treptată de adevărul absolut. Fiecare teorie mai nouă a luminii este o oglindire mai exactă a realității decât teoriile precedente și totodată, niciuna din ele nu impune o limită cunoașterii omenești, ci presupune un șir infinit de precizări noi. Evident că teoria contemporană a luminii nu este încă ultimul adevăr, pe care știința să nu-l poată depăși, ci ea este o treaptă pe calea unui adevăr mai adânc. Fără îndoială că teoria contemporană ondulatorie și cuantică a luminii reflectă realitatea mai profund, mai exact și mai complect decât teoriile lui Huygens, Newton și Lomonosov. Dar în aceste din urmă teorii este cuprins un sâmbure de adevăr absolut, întrucât ele reflectau aproximativ just — deși într'un mod mecanicist grosolan — procesele ce se desfășoară în natură. Teoria lui Huygens reflecta momentul continuității proceselor luminoase, iar teoria lui Newton momentul discontinuității lor. Dar aceste momente (diversele laturi ale fenomenelor luminoase) nu erau reflectate exact în teoriile de mai sus, ele erau reflectate izolat unul de celălalt, în timp ce în realitate ele sunt nedespărțite, formând o unitate. Slăbiciunea acestor teorii consta

în faptul că ele recunoşteau în mod unilateral fie momentul discontinuităţii, fie cel al continuităţii fenomenelor luminoase.

Istoria desvoltării teoriilor fizice cu privire la lumină, dela Huygens, Newton şi Lomonosov până în zilele noastre, demonstrează încă odată cât de profundă şi de justă este teza materialismului dialectic asupra mişcării *întregii* cunoaşteri omeneşti dela adevărul relativ spre adevărul absolut, dela o cunoaştere mai puţin complectă şi exactă la o cunoaştere din ce în ce mai complectă şi mai exactă.

Istoria ştiinţei ne arată că o teorie succede alteia. Fiecare teorie este o treaptă în desvoltarea ascendentă a ştiinţei. Dacă materialismul dialectic şi materialismul istoric este treapta cea mai înaltă în desvoltarea gândirii filosofice, aceasta nu înseamnă că toate teoriile filosofice precedente nu sunt decât minciună. Nicidecum. Fără filosofia precedentă, nu ar fi putut exista nici filosofia marxist-leninistă.

Materialismul dialectic a indicat singura cale justă pe care ne vom apropia din ce în ce mai mult de cunoaşterea naturii, fără a ajunge însă vreodată să epuizăm complect această cunoaştere.

Ar fi însă greşit să tragem de aici concluzia că nu ne vom însuşi niciodată adevărul absolut. Adevărul absolut şi cel relativ nu sunt despărţite între ele printr'un zid chinezesc. Adevărul relativ conţine un sâmbure din adevărul absolut, care se formează din adevărurile relative.

Adevărul şi eroarea nu apar totdeauna la poluri opuse, absolut izolate unul de celălalt. Adevărul nu se aseamnă cu o monetă, el nu are o formă fixă dată de-a-gata. In cunoaşterea adevărată poate exista şi ceva greşit.

In procesul de cunoaştere, omul nu poate reflecta dintrodată întreaga realitate, dar în procesul activităţii sale practice el se apropie de o cunoaştere mai complectă şi mai exactă a legilor necesare, obiective. Evoluţia cunoaşterii omului nu are limite, căci posibilităţile gândirii umane sunt nelimitate. Dar gândirea omenească poate exista şi există numai ca gândire a oamenilor aparţinând mai multor generaţii: trecute, prezente şi viitoare. Cunoaşterea individului luat în parte — spune Engels — este mărginită atât din punct de vedere obiectiv, cât şi din punct de vedere subiectiv: din punct vedere obiectiv

ea este limitată de cadrul epocii istorice respective, din punct de vedere subiectiv — de conformaţia fizică şi spirituală a celui care cunoaşte [1]).

Oricât de mare şi genial ar fi un gânditor, cunoaşterea sa nu poate trece cu mult dincolo de limitele epocii istorice respective. In unele ramuri de ştiinţă, el poate anticipa desvoltarea intelectuală a epocii sale cu decenii şi chiar secole întregi, dar în general el este un copil al timpului său. Este cunoscut, de pildă, faptul că Aristotel a fost un om cu o cultură enciclopedică. După cum îl caracterizează Engels, el a fost un gânditor multilateral al lumii antice. Şi totuşi geniul său a fost limitat de cadrul cunoştinţelor de pe vremea sa. Aristotel nu ştia, de pildă, despre existenţa elementelor chimice, care n'au fost descoperite decât cu două mii de ani mai târziu.

Ştiinţa este încă tânără. Cu o sută ani în urmă, nu a existat de exemplu, biologia ca ştiinţă: după expresia lui Engels, până în secolul al XIX-lea ea se mai afla încă în faşă. Biochimia ca ştiinţă a apărut abia la sfârşitul secolului trecut. Teoria radioactivităţii nu are mai mult de patruzeci ani. Teoria relativităţii şi teoria cuantelor are şi mai puţin. Geochimia — o ştiinţă creată în întregime de către savanţii ruşi şi sovietici — este un produs al secolului al XX-lea. Orientarea miciurinistă în biologie, orientare care a dus la măreţe descoperiri în domeniul ştiinţelor naturii din sec. al XX-lea, şi-a început vasta şi rodnica desvoltare, de fapt, abia în condiţiile socialismului victorios din U. R. S. S.

Acelaş lucru se poate spune şi despre studiul activităţii nervoase superioare, în al cărui domeniu descoperirile fundamentale sunt legate de numele lui I. P. Pavlov şi al şcolii sale din U. R. S. S. Dacă luăm domeniul fenomenelor sociale, atunci vedem că în fond cunoaşterea ştiinţifică a legilor de desvoltare a societăţii a devenit posibilă abia din epoca lui Marx şi Engels. Această scurtă trecere în revistă a istoriei cunoaşterii omeneşti ne arată că principalele realizări ale ştiinţei au fost obţinute, în majoritatea lor, în ultima sută de ani. Suntem martori vii ai progresului rapid al ştiinţei. Nivelul la care se află

---

[1]) Vezi *F. Engels:* Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa, (Buc.), Edit. P. C. R., 1946, pag. 78 şi urm.

ştiinţa în epoca istorică respectivă îşi imprimă în mod inevitabil pecetea asupra orizontului fiecărui om.

Ridiculizând dogmatismul lui Dühring, Engels a arătat cât de absurdă este afirmaţia lui Dühring despre existenţa unor adevăruri eterne definitive. Desigur — spune Engels — adevăruri eterne există, dar ar fi o prostie să folosim cuvinte mari pentru a desemna lucruri foarte simple. Deaceea, acel care va dori să stabilească adevăruri eterne, definitive, de ultimă instanţă, va obţine — observă Engels — adevăruri jalnice, banale şi îndeobşte cunoscute, cum ar fi, de pildă, faptul că toţi oamenii sunt muritori, că oamenii nu pot trăi fără muncă, etc. Dacă omul ar începe să opereze numai cu adevăruri eterne, aceasta ar însemna că cunoaşterea naturii a fost epuizată şi din punct de vedere real şi din punct de vedere potenţial.

In desvoltarea sa istorică, omul se va apropia tot mai mult de cunoaşterea întregii naturi. Dar el nu va ajunge niciodată clipa în care să poată spune: acum am cunoscut toate legile şi fenomenele lumii materiale. Acest lucru nu se va întâmpla niciodată. Aşa cum cercurile unei spirale se apropie necontenit de centru, aşa şi cunoaşterea umană se va apropia necontenit de cunoaşterea întregii naturi, fără însă a putea vreodată să o epuizeze până la capăt. Aşa dar, se naşte o contradicţie: pe de o parte gândirea omenească, prin natura ei, este capabilă să cunoască toate fenomenele din natură, iar pe de altă parte, ea nu este în stare să le epuizeze în mod real. Această contradicţie — spune Engels — nu poate fi rezolvată decât numai într'un şir infinit de generaţii de oameni.

Dece nu poate omul, în mod real, să epuizeze cunoaşterea întregii naturi până la capăt? Pentrucă natura este infinită, ea se mişcă, se schimbă şi se reînnoeşte neîncetat. Inseşi facultăţile cunoaşterii omeneşti se desvoltă. Organele de simţ ale omului, facultăţile sale intelectuale se desvoltă şi ele din punct de vedere istoric. Practica umană se desvoltă şi se îmbogăţeşte pe zi ce trece; experienţa omului nu poate fi niciodată considerată ca încheiată.

Fiecărei formaţii social-economice, fiecărei clase îi este caracteristic un anumit tip de conştiinţă. Şi întrucât senzaţiile omului sunt reflectarea lumii în conştiinţă, această împreju-

rare are o imensă însemnătate pentru înţelegerea particularităţilor concepţiei despre lume a oamenilor din diferite clase şi din diferite epoci istorice. Această deosebire nu se explică prin particularităţi rasiale, ci prin deosebirile fundamentale care există în nivelul de producţie materială, în nivelul practicii sociale a omenirii din diferite epoci.

Să luăm ca exemplu facultatea omului de a distinge nuanţe de culori. Unii cercetători afirmă că grecii antici cunoşteau mai puţine culori decât omul civilizat de astăzi. Din operele de artă şi din operele scrise care au ajuns până la noi, ştim că grecii antici spuneau că marea şi cerul sunt cenuşii, în timp ce noi le vedem albastre. In descrierea curcubeului, popoarele antice au omis cu desăvârşire unele culori. S'a aflat, de pildă, că Homer a folosit termeni absolut identici pentru a desemna culori diferite şi că, dimpotrivă, el a denumit acelaş obiect, având aceeaşi culoare, prin termeni diferiţi, corespunzând la culori felurite. Homer nu a spus niciodată că cerul este albastru, că pădurea este verde, ci spunea că pădurea e umbroasă, bogată, plină cu flori, cu iarbă, etc. El desemna cu aceeaşi expresie apa, pământul, norul, corabia, fierul, etc., atribuindu-le culoarea neagră. El nu are un termen special pentru a arăta culoarea albastră şi în general găsim la Homer un număr foarte redus de termeni pentru a exprima culorile. Din aceste fapte, unii savanţi au tras concluzia că la început oamenii nu discerneau culorile. S'a presupus că facultatea de a distinge culorile s'a desvoltat în decursul istoriei în felul următor: la început s'a deosebit culoarea roşie, apoi cea verde şi după aceea culoarea violetă.

Alţi cercetători se referă la biblie şi la străvechile cărţi indiene — „Veda" — în care întâlnim o uimitoare sărăcie de termeni pentru culori. In „Veda" se descrie în mod foarte poetic frumuseţea cerului, dar nu se menţionează culoarea albastră.

In sfârşit, unii savanţi citează următorul fapt în sprijinul ipotezei lor asupra desvoltării facultăţii de a discerne culorile: copiii sunt puţin sensibili la culorile cu unde scurte, adică la verde, albastru şi violet. Copilul învaţă să deosebească culorile în mod corect în următoarea ordine: mai întâi el deosebeşte galbenul, apoi culoarea roşie şi abia mai târziu verdele

și albastrul. Mult timp, copiii numesc albastrul prin termenul de „cenușiu“ sau spun că nu are „nicio culoare“ și abia mai târziu învață să-l distingă.

Deși toate aceste argumente au o oarecare logică, primele două sunt contestate de mulți. Există o serie de argumente și contra acestor obiecțiuni.

In primul rând, trebue considerat indiscutabil faptul că facultatea de a percepe atât culorile cromatice, cât și cele acromatice a apărut încă în stadiul zoologic de desvoltare: unele animale (de exemplu: păsările, maimuțele) deosebesc culorile.

In al doilea rând, primitivii disting toate culorile curcubeului, toate culorile principale ale spectrului solar, numai că nu le denumesc destul de precis. Deși primitivii percep toate culorile, ei nu le recunosc și nu le exprimă în acelaș fel: culorile vii și puternice (roșu, galben, etc.) le recunosc repede și ușor, distingându-le precis, dar culorile mai puțin vii (violet, partocaliu, etc.) le disting greu și nu le denumesc precis, uneori chiar confundându-le între ele. Este uimitor faptul că numeroase populații care trăiesc în diferite părți ale globului confundă verdele și albastrul și adesea au pentru ambele culori acelaș termen. Unor triburi înapoiate le pare chiar ciudat când află că popoarele civilizate au denumiri diferite pentru verde și pentru albastru. Se știe, de exemplu, că multe triburi de papuași desemnau prin acelaș cuvânt culoarea neagră și albastră sau culoarea albastră și cenușie. Totuși, este cert următorul fapt: atât popoarele antice, cât și triburile contemporane cele mai înapoiate și copiii sunt mai puțin sensibili la verde și la albastru, adică la culorile cu unde scurte. Unele triburi de negri din Africa numesc toate culorile cu unde scurte, negre, iar pe cele cu unde lungi, roșii.

In al treilea rând, este foarte posibil ca în vechile opere literare să fi lipsit unii termeni pentru a exprima culorile (mai ales pentru albastru și violet). Dar acest lucru nu se datorește faptului că popoarele antice nu distingeau culorile, ci pur și simplu faptului că limba lor era săracă. Studiul operelor de artă (picturi, rămășițele motivelor decorative colorate, ornamentele templelor, etc.) a dovedit că oamenii, cu mult înainte

de epoca lui Homer, distingeau culorile curcubeului, inclusiv albastrul și violetul.

In al patrulea rând, omul primitiv nu avea denumiri abstracte pentru a desemna culorile: fiecare culoare purta pentru dânsul numele obiectului pentru care era caracteristică culoarea respectivă.

Vorbind despre origina și desvoltarea organelor de simț, Ernst Haeckel a formulat ipoteza că, acum două, trei milenii, omul nu putea să distingă decât culorile inferioare ale spectrului: roșu, portocaliu și galben, iar culorile superioare ale spectrului — verde, albastru, violet — nu erau cunoscute. Comparând senzațiile de culoare ale primitivilor, ale copiilor și ale popoarelor civilizate contemporane, el a ajuns la concluzia că marea desvoltare pe care au căpătat-o senzațiile de culoare la omul civilizat de astăzi este produsul desvoltării culturale a omenirii. Celulele cu conuri din retina ochiului nostru, care fac posibilă senzația de culoare superioară, s'au desvoltat probabil treptat în decursul ultimului mileniu al istoriei evoluției culturale a omenirii. Facultatea ochiului omenesc de a distinge nuanțe de culori se perfecționează nu numai pe măsura evoluției biologice generale a omului, dar și mai ales pe măsura desvoltării ramurilor corespunzătoare ale industriei (industria culorilor, etc.).

Am mai spus că, după părerea unor savanți, grecii antici, spre deosebire de omul civilizat contemporan, nu aveau senzații de culoare prea precise. Este această deosebire o urmare a faptului că organul vizual al omului modern s'a modificat mult din punct de vedere biologic și a evoluat, în comparație cu grecii antici care au trăit cu două, trei milenii în urmă? Desigur că nu. Deși acest lucru prezintă importanță, el nu este însă hotărîtor. Știința contemporană nu poate indica exact ce fel de modificări biologice s'au produs la om în ultimele două, trei milenii. Probabil că au avut loc modificări, dar ele sunt atât de reduse, încât nici nu pot fi apreciate. In schimb însă, ce imense transformări s'au petrecut în viața socială! Schimbările care s'au produs în viața socială explică, în ultimă analiză, desvoltarea și perfecționarea organelor de simț. Organele de simț ale omului, înafară de faptul că sunt rezultatul evoluției biologice, sunt și produsul desvoltării istorice a omenirii.

Deaceea, Marx consideră formarea celor cinci organe de simţ ca fiind produsul istoriei universale a omenirii. Şi nu trebue să fii profet pentru a prezice că în viitoarea societate comunistă, când va avea loc întradevăr o desvoltare multilaterală, fizică şi intelectuală, a indivizilor, simţul muzical şi cel al culorii se vor ridica, fără îndoială, la o şi mai înaltă treaptă de perfecţiune. In «Lucrări pregătitoare pentru „Sfânta familie», Karl Max a arătat că proprietatea privată i-a făcut pe oameni mărginiţi şi unilaterali, iar desfiinţarea proprietăţii private va însemna — după Marx — totodată şi deplina eliberare a personalităţii omeneşti, deplina eliberare a tuturor simţurilor şi însuşirilor sale.

Este absolut clar că, de vreme ce însăşi facultatea cunoaşterii se desvoltă şi se perfecţionează, nu suntem deloc îndreptăţiţi să declarăm că cunoştinţele noastre sunt „adevăruri definitive şi de ultimă instanţă". Numai o metafizică de tipul dogmatismului lui Dühring poate opera cu asemenea „adevăruri".

Toate cunoştinţele noastre sunt relative în sensul condiţionării istorice a apropierii acestor cunoştinţe de adevărul absolut. Dar orice adevăr ştiinţific, cu toată relativitatea lui, conţine elemente de adevăr absolut, deoarece şi adevărurile relative, din a căror sumă, în desvoltarea lor, se formează adevărul absolut, sunt reflectări relativ fidele ale naturii absolute, natură care există independent de omenire. Deaceea, materialismul dialectic nu opune adevărul absolut celui relativ, ci le consideră în legătura lor indisolubilă, în unitatea lor.

In opera sa „Materialism şi empiriocriticism", Lenin a dat o caracterizare clasică a raportului reciproc dintre adevărul absolut şi cel relativ. Lenin a scris: „Din punctul de vedere al materialismului modern, adică al marxismului, condiţionate din punct de vedere istoric sunt *limitele* apropierii cunoştinţelor noastre de adevărul absolut, obiectiv, *necondiţionată* este însă existenţa acestui adevăr, necondiţionat e faptul că noi ne apropiem de el. Condiţionate din punct de vedere istoric sunt contururile tabloului, necondiţionat e însă faptul că acest tablou oglindeşte un model existent în mod obiectiv. Condiţionate din punct de vedere istoric sunt momentul şi împrejurările în care am progresat pe calea cunoaşterii substanţei lucrurilor, până a fi descoperită alizarina în gundronul de huilă, sau electronii în atomi, necondiţionat e însă faptul că fiecare din aceste descoperiri constitue un pas înainte al „cunoaşterii necondiţionate obiective". Intr'un cuvânt, condiţionată din punct de vedere istoric este orice ideologie, necondiţiont e însă faptul că oricărei ideologii ştiinţifice (spre deosebire, de pildă, de cele religioase) îi corespunde un adevăr obiectiv, natura absolută" [1]).

Dacă afirmaţia că adevărurile sunt invariabile este dogmatică şi prin aceasta greşită, atunci tot atât de greşită este şi afirmaţia că toate cunoştinţele noastre sunt relative, prin urmare că ele sunt subiective, că nu au un conţinut obiectiv. Aceasta este concluzia pe care o trage din relativitatea cunoştinţelor omeneşti aşa numitul *relativism*, care duce la agnosticism şi a cărui reprezentanţi sunt în parte şi machiştii.

Relativismul de tip machist este şi el o variantă a metafizicii. Problema relativismului a fost pentru prima oară formulată just şi rezolvată în filosofie de către Marx şi Engels. Hegel afirma că dialectica cuprinde ca un element al ei relativismul, dar că ea nu se reduce la acesta. Dialectica materialistă recunoaşte relativitatea tuturor cunoştinţelor omeneşti în sensul condiţionării istorice a limitelor de apropiere a lor de adevărul obiectiv, dar ea nu neagă existenţa adevărului obiectiv. Lenin arăta cum principiul relativităţii cunoştinţelor noastre duce inevitabil la idealism, în cazul neglijării dialecticii.

Machiştii caută şi ei să demonstreze relativitatea cunoştinţelor noastre. Ei atribue acestui principiu o foarte mare importanţă. Exagerând relativitatea cunoştinţelor noastre, ei alunecă pe panta negării realităţii obiective, oglindită în ele. Este caracteristic faptul că machiştii luptă de fapt împotriva vechiului materialism metafizic, pe care-l răstoarnă şi vor să dea impresia că ar răsturna materialismul dialectic. In realitate, materialiştii metafizicieni nu înţelegeau relativitatea teoriilor ştiinţifice, nu cunoşteau dialectica; ei adoptau un punct de vedere mecanicist. Tocmai deaceea Engels critica

[1]) *V. I. Lenin:* Materialism şi empiriocriticism (Buc.), Edit. P.M.R., 1948, pag. 146.

pe vechii materialişti, combătând concepţiile lor metafizice. Engels s'a îndepărtat în mod hotărît şi definitiv de materialismul metafizic, recunoscând numai materialismul dialectic, singura filosofie ştiinţifică justă. Pentru machişti „...recunoaşterea relativităţii cunoştinţelor noastre *exclude* până şi cea mai mică posibilitate de a admite existenţa adevărului absolut. Pentru Engels, din adevărurile relative rezultă adevărul absolut".[1]) Machiştii nu s'au putut ridica dela materialismul metafizic la materialism dialectic. Ei alunecau spre relativism, şi prin aceasta, spre subiectivism şi idealism.

Lenin a scris că relativismul pus la baza teoriei cunoaşterii nu duce numai la admiterea relativităţii cunoştinţelor noastre, dar şi la negarea oricărui fel de adevăr obiectiv. Din punctul de vedere al relativismului absolut — spune Lenin — se poate justifice orice sofistică.

CARACTERUL CONCRET AL ADEVĂRULUI

Materialismul dialectic ne învaţă că nu există adevăr abstract, că adevărul este întotdeauna concret. Totul, spune tovarăşul Stalin, depinde de condiţii, de loc şi de timp. Această teorie constitue un principiu nou al filosofiei materialiste, căci niciunul dintre reprezentanţii vechiului materialism (premarxist) nu s'a putut ridica la înţelegerea caracterului concret al adevărului.

Necesitatea de a ţine seama de ansamblul condiţiilor, de loc şi de timp atunci când rezolvăm anumite probleme, este una din trăsăturile caracteristice ale logicii dialectice.

In lucrarea sa „Incă odată despre sindicate'', Lenin enumeră următoarele principii de bază ale logicii dialectice:

1) studierea obiectului sub toate aspectele; 2) studierea obiectului în desvoltarea, mişcarea şi schimbarea sa; 3) includerea în definiţia complectă a obiectului a întregii practici a omenirii — ca criteriu al adevărului şi ca determinant al legăturii dintre obiect şi ceeace îi trebue omului; 4) abordarea concretă a studiului obiectului.

---

[1]) *V. I. Lenin:* Materialism şi empiriocriticism., (Buc.), Edit. P. M. R., 1948, pag. 144.

Logica dialectică cere ca obiectul să fie studiat sub toate aspectele. Orice obiect este legat prin nenumerate fire cu toate celelalte obiecte din lume. Pentru a cunoaşte obiectul, trebue să studiem toate legăturile sale, toate laturile sale, fără a scoate anumite laturi ale obiectului din legătura generală.

Orice obiect sau fenomen are, pe lângă însuşirea sa principală, o mulţime infinită de însuşiri secundare. Priceperea de a distinge principalul de secundar constitue particularitatea caracteristică a punctului de vedere marxist în tratarea problemelor.

Adevăr abstract nu există, adevărul este totdeauna concret. Aceasta este una din tezele fundamentale ale dialecticii materialiste, teză care trece ca un fir roşu prin toate lucrările clasicilor marxism-leninismului. In lucrarea sa „Despre materialismul dialectic şi materialismul istoric", tovarăşul Stalin ne dă două exemple strălucite care ilustrează în mod convingător această idee. Din punctul de vedere al condiţiilor epocii contemporane, orânduirea sclavagistă este un nonsens, dar în condiţiile descompunerii orânduirii comunei primitive, orânduirea sclavagistă era un fenomen absolut necesar, căci ea reprezenta o treaptă mai înaltă de desvoltare istorică faţă de comunismul primitiv. Tovarăşul Stalin mai dă un al doilea exemplu: republica burghezo-democratică. In condiţiile ţarismului, să zicem în 1905, în Rusia, revendicarea republicii burghezo-democratice a fost o revendicare revoluţionară, căci republica burgheză însemna pe atunci un pas înainte în comparaţie cu ţarismul. Dar în condiţiile dictaturii proletariatului victorios din U. R. S. S., revendicarea republicii burghezo-democratice este o revendicare contrarevoluţionară, căci republica burgheză este fără îndoială un pas înapoi în comparaţie cu Republica Sovietică. Tovarăşul Stalin ne învaţă că în formularea şi soluţionarea problemelor de politică, trebue să ţinem seama de viaţa reală, de faptele exacte ale realităţii istorice.

Teoria marxist-leninistă despre caracterul concret al adevărului are o imensă importanţă atât pentru ştiinţele naturii, cât şi pentru ştiinţele sociale.

Strategia şi tactica partidului proletariatului în diferite etape s'a schimbat şi ea corespunzător cu schimbarea situaţiei

istorice. Formulând diversele lozinci tactice, Partidul Bolșevic ține seama de totalitatea condițiilor din situația istorică respectivă. Dacă situația a suferit schimbări, dacă raportul de forțe dintre clase s'a schimbat, dacă metodele și formele de luptă ale dușmanilor s'au schimbat, urmează că și partidul trebue să-și schimbe în mod corespunzător politica. Deaceea spunem: marxism-leninismul nu este o dogmă ci o călăuză în activitatea revoluționară. Oportuniștii care se cramponează de vechile formule ale marxismului, de formulele deja învechite, sunt metafizicieni.

Basmul popular rus prezintă în figura „prostului fără leac" un tip de metafizician — omul prost, mărginit — care nu este capabil să se orienteze în condiții schimbate și într'o situație nouă.

Acest basm are un sens profund. El scoate cu putere în relief trăsăturile tipice ale modului metafizic de a privi lumea înconjurătoare. Înțelepciunea poporului a exprimat încă demult ceeace ulterior a fost generalizat printr'un principiu filosofic. Dacă dogmaticii, care se cramponează de formule și de teorii învechite, ar citi cu atenție acest basm popular, ei ar vedea în chipul eroului o imagine perfectă a lor.

ROLUL PRACTICII IN CUNOAȘTEREA ADEVĂRULUI

Indicația lui Lenin că drumul cunoașterii adevărului de către om, merge dela contemplare la gândire și dela aceasta la practică nu trebue înțeleasă în sensul că în prima etapă a cunoașterii omenești nu avem decât cunoașterea sensorială, în a doua numai gândire abstractă și abia în a treia etapă apare practica. Ar fi cu totul greșit să-l înțelegem astfel pe Lenin. După acesta, practica constitue baza întregului proces al cunoașterii omului, dela început până la sfârșit. Justețea cunoștințelor noastre despre lumea obiectivă se verifică prin practică. Deaceea, punctul de vedere al practicii, al vieții, trebue să fie punctul de plecare al teoriei materialist-dialectice a cunoașterii.

O dovadă a faptului că cunoașterea omenească oglindește fidel realitatea obiectivă este practica socială, care are și ea o desvoltare istorică. „Dominarea naturii, realizată de practica

omenească, e rezultatul reflectării juste, obiective, în mintea omului, a fenomenelor și proceselor naturii; ea constitue dovada că această reflectare reprezintă (în limitele celor arătate în practică) un adevăr obiectiv, absolut, etern" [1]).

Activitatea practică a oamenilor este deosebit de multilaterală. In realitate, în epoca noastră, oamenii nu se ocupă numai cu activitatea materială de producție, adică nu numai cu construirea fabricilor și a uzinelor, nu numai cu cultivarea pământului, etc., dar și cu participarea activă la lupta de clasă ce se duce în prezent, ei trăiesc o anumită viață politică, creează un anumit fel de viață, inventează, experimentează, etc. Totalitatea acestor laturi ale practicii sociale intră în teoria cunoașterii „...atât ca criteriu al adevărului cât și ca determinant practic al legăturii obiectului cu ceeace îi trebue omului" [2]).

Engels a scris că în clipa în care folosim un lucru pentru noi, conform cu însușirile lui percepute, noi verificăm dacă percepțiile noastre sunt greșite sau juste. Dacă percepțiile noastre sunt greșite, raționamentele noastre bazate pe aceste percepții vor fi și ele greșite.

Când un chimist descompune apa în hidrogen și oxigen sau, prin sinteză, obține — din hidrogen și oxigen, în proporția corespunzătoare — apă, această experiență ne dovedește că noțiunea noastră asupra compoziției chimice a apei oglindește just realitatea.

Marx și Engels ne-au învățat că pieirea capitalismului și victoria revoluției socialiste sunt inevitabile pe o anumită treaptă a desvoltării societății burgheze. Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie este o confirmare în practică a justeței teoriei lui Marx și Engels, o dovadă că marxismul oglindește just realitatea istorică și indică just oamenilor muncii calea luptei pentru eliberarea lor de sub asuprirea capitalistă și de sub toate celelalte forme de asuprire.

Infăptuirea practică a primei faze a comunismului (a socialismului) în U. R. S. S. este o dovadă incontestabilă a justeței teoriei leninist-staliniste despre posibilitatea victoriei socialismului într'o singură țară.

---

[1]) *V. I. Lenin*: Materialism și empiriocriticism, (Buc.), Edit. P. M. R., 1948, pag. 211.

[2]) *V. I. Lenin*: Opere, ed. rusă, vol. XXVI, pag. 135.

Constituţia Stalinistă a U. R. S. S., adoptată la cel de al VIII-lea congres extraordinar al Sovietelor din U. R. S. S., scrie că fiecărui cetăţean sovietic i se garantează dreptul la muncă, la odihnă, la învăţământ, etc. şi întrucât înfăptuirea tuturor acestor drepturi a şi fost tradusă în viaţă, acest fapt (practica socialismului victorios) este o dovadă a faptului că Constituţia Stalinistă a U. R. S. S. este o expresie vie a realităţii sovietice.

Aceste exemple arată că justeţea cunoaşterii noastre se verifică şi se dovedeşte totdeauna prin activitatea practică a oamenilor, că teoria trebue să fie indisolubil legată de practică. Cunoaşterea ştiinţifică ia fiinţă şi creşte pe baza practicii sociale ce se află în desvoltare istorică, ea este determinată de practică; cunoaşterea omului apare ca un produs al vieţii sociale, ca una din laturile ei. Deaceea, cunoaşterea omenească nu poate exista înafara vieţii sociale, înafara practicii.

Desigur că ar fi o dovadă de simplism dacă am cere verificarea strictă a fiecărei idei a omului de către practică. Experienţa generaţiilor trecute, repetându-se de miliarde de ori, se fixează treptat în conştiinţa omului, sub formă de reprezentări şi noţiuni, dintre care multe capătă un caracter de axiomă. Dacă fiecare om ar începe din nou să verifice prin experienţă toate tezele ştiinţifice, fără a ţine seama de experienţa acumulată de generaţiile trecute, existenţa ştiinţei ar fi imposibilă.

Toţi filosofii dinainte de Marx, atât cei idealişti cât şi cei materialişti, considerau cunoaşterea omenească ca fiind ruptă de condiţiile vieţii materiale a societăţii. In cazul cel mai bun, materialiştii priveau omul ca pe o fiinţă biologică, ale cărei însuşiri sunt în întregime determinate direct de natura ei fizică. Ei vedeau în gândire numai o funcţiune naturală a creierului, iar senzaţia era considerată ca o funcţiune naturală a organelor de simţ. Ei omiteau lucrul principal — esenţa socială a omului; numai marxism-leninismul a arătat că esenţa omului nu rezidă în natura sa biologică, ci în totalitatea raporturilor sociale în care se desfăşoară viaţa lui.

Organele de simţ ale omului şi cele ale animalelor dau o oglindire aproximativ justă a lumii exterioare, dar organele de simţ ale omului oglindesc mai fidel, mai complect şi mai profund decât organele de simţ ale animalelor. Şi aceasta se întâmplă nu numai datorită faptului că organele de simţ sunt

din punct de vedere biologic incomparabil mai desvoltate la om, decât la animal. Deosebirea principală constă în faptul că animalele percep lumea înconjurătoare numai în procesul adaptării biologice la aceasta, iar omul percepe lumea în procesul influenţării practice a acesteia.

Facultăţile intelectuale ale omului contemporan nu sunt numai produsul desvoltării biologice şi nu sunt numai rezultatul desvoltării individuale începând din vârsta copilăriei, ci sunt în primul rând produsul desvoltării social-istorice.

Omul a cunoscut natura pe măsură ce a învăţat să o modifice în practică spre a satisface nevoile sale. Dar puterea omului asupra naturii depinde de nivelul producţiei materiale.

Puterea omului creşte treptat pe măsură ce s'au alăturat organelor naturale unelte artificiale de muncă, unelte care au întărit organele naturale şi au creat posibilitatea pentru om de a supune natura. Băţul a prelungit mâna omului: cu ajutorul băţului, omul a putut să scuture nucile de pe arbori mai înalţi şi dela distanţe mai mari. Şi când a învăţat să folosească şi piatra, el a putut să omoare dela distanţă considerabilă animale mici.

Puterea omului asupra naturii a crescut şi mai mult atunci când omul a învăţat să facă foc.

Focul a fost o armă periculoasă în mâinile omului, în lupta sa împotriva animalelor sălbatice; el a lărgit sfera produselor folosite ca hrană şi a devenit un bun mijloc de apărare împotriva frigului.

Din clipa în care omul a început să fabrice şi să folosească unelte de muncă, s'a schimbat direcţia şi caracterul desvoltării social-istorice. Transformând şi supunând treptat natura, omul se transformă el însuşi, îşi transformă propria sa fire. In timp ce desvoltarea aptitudinilor intelectuale ale maimuţei antropomorfe primitive, înrudite cu omul, a decurs ca un proces pur biologic şi era în funcţie numai de modificările organelor ei naturale, desvoltarea intelectuală a omului depinde direct sau indirect de nivelul practicii social-istorice a întregii societăţi omeneşti şi, în ultima instanţă, de nivelul producţiei materiale.

Aceasta nu înseamnă că, în conduita conştientă a omului, factorii biologici nu joacă niciun rol. Ar fi absurd să negăm acest lucru, la fel cum ar fi absurd să negăm că omul se per-

fecţionează din punct de vedere biologic. Evoluţia biologică nu a încetat odată cu schimbările survenite în societatea omenească. Dar omul este, în primul rând, o fiinţă socială, pe el îl caracterizează, nu factorii biologici ci cei sociali. Tocmai deaceea, Marx şi Engels au scris: „Raporturile mele cu mediul meu constitue conştiinţa mea". Conştiinţa omului s'a desvoltat datorită muncii sale şi activităţii sale sociale. La baza apariţiei şi a desvoltării conştiinţei este practica.

Omul, cum s'ar zice „umanizează" natura. El creează un mediu artificial, care constitue o condiţie necesară existenţei sale. Omul din epoca noastră trăieşte sau în oraş sau la sat. Oraşul şi satul sunt rezultatul activităţii practice a omului. Omul trăieşte în casă. Casa este o construcţie creată de oameni. Omul se hrăneşte cu pâine. Pâinea este un produs al activităţii sale. Omul învaţă la şcoală. Şcoala este un produs al activităţii sale. Omul îşi petrece timpul liber la teatru. Teatrul este o creaţie a omului. Intr'un cuvânt, oriunde ar fi omul, orice ar face, oricum ar lucra, viaţa sa este indisolubil legată de mediul artificial, creat de el. Inafara acestui mediu (societatea umană), viaţa sa este imposibilă şi de neconceput. Această împrejurare se reflectă şi asupra caracterului conştiinţei sale. Conştiinţa omului este produsul vieţii sociale, deoarece ea este generată şi determinată de existenţa socială.

Se ştie că unele organe de simţ ale animalelor sunt în multe privinţe mult mai desvoltate decât cele ale omului. Aşa, de exemplu, ochiul vulturului este mai ager decât al omului. El observă dela mari înălţimi o pradă uneori atât de mică, încât ochiul omenesc n'ar fi în stare s'o distingă. Unele rase de câini au simţul olfactiv foarte bine desvoltat, mai bine decât la om. Şi totuşi omul vede incomparabil mai departe, el vede mult mai multe lucruri şi însuşiri ale acestora decât vulturul şi distinge cu mult mai multe mirosuri decât câinele, care are simţul olfactiv mai fin. Aceasta se explică prin faptul că la organele de simţ ale omului se alătură atât activitatea gândirii cât şi activitatea practică a omului. Desigur că ochiul omenesc liber este în multe privinţe neputincios. Dar ajutat de mijloacele tehnicii moderne (aparate spectrale şi de polarizare, telescopul, microscopul, cuplurile termoelectrice, etc.) ochiul omului devine capabil să perceapă obiecte inaccesibile simţurilor animalelor. Astăzi un telescop puternic colectează de zeci şi chiar de sute de mii de ori mai multă lumină decât ochiul liber al omului. Prin telescop, se pot vedea corpuri cereşti îndepărtate de planeta noastră cu aproximativ 600 milioane ani-lumină. Prin urmare ochiul omenesc poate de pe acum să perceapă corpuri ale căror raze de lumină ajung la noi abia peste 600 milioane ani, mergând cu o viteză de 300.000 km pe secundă.

Cu ajutorul microscopului, ochiul omului observă drumul unor atomi, adică al unor particule pe care niciunul din animalele existente nu le-ar putea vedea chiar în cazul că aceste particule ar fi de sute şi mii de ori mai mari. Până mai deunăzi, savanţii discutau despre problema existenţei atomilor; în prezent însă existenţa lor a devenit un lucru cu totul evident. Datorită microscopului şi ultramicroscopului, atomul devine perceptibil pentru ochiul omenesc. Fără microscop, medicina modernă nu ar fi fost posibilă, fără microscop nu ar fi putut să ia fiinţă microbiologia şi o serie de alte ramuri ale ştiinţei.

Folosirea microscopului a dat omului posibilitatea să descopere existenţa microbilor, dintre care majoritatea sunt duşmani înverşunaţi ai omului. Fără microscop, nu ar fi fost posibil studiul agenţilor patogeni ai multor boli şi nici combaterea lor cu succes. Fără aceste instrumente, ar fi de neconceput prevenirea celor mai felurite boli infecţioase.

Cu ajutorul aparatelor şi al instrumentelor celor mai moderne, omul descoperă o lume nouă de fenomene, inaccesibile percepţiei sale directe.

Spectroscopul a fost de un mare ajutor ochiului, l-a făcut mai perfect şi i-a permis să descopere foarte multe fenomene noi. El a dat omului posibilitatea să vadă fenomenele universului la depărtări care cu ochiul omenesc liber nu ar fi putut fi pătrunse niciodată.

Studiind spectrele soarelui şi ale stelelor, savanţii au observat un fenomen foarte interesant. In spectrul solar savanţii au observat unele linii care nu aparţineau niciunuia dintre elementele chimice cunoscute până atunci. S'a presupus că pe soare există o substanţă care nu este încă cunoscută şi nu a fost încă găsită pe pământ. Această substanţă a fost denumită heliu (helios = soare în limba greacă). Peste 26 de ani, heliul

a fost descoperit şi pe pământ. Acum acest element chimic este bine cunoscut şi este extras şi folosit pe scară întinsă în industrie.

Desvoltarea tehnicii (tehnica este şi ea unul din momentele practicii omeneşti, dar aceasta din urmă este departe de a se rezuma numai la tehnică) eliberează pe om de mărginirea organelor naturale de simţ, lărgeşte orizontul său, etc.

In mod obişnuit, o convorbire poate fi auzită, în condiţii favorabile, pe o rază de un kilometru. Se ştie că oamenii, aflându-se în atmosferă, la o înălţime de aproximativ un kilometru, pot vorbi cu pământul fără megafon. Datorită aparatelor de telecomunicaţie (telefonul, radioul, etc.), sunetul poate fi însă transmis pe întregul glob.

Cu ajutorul organelor sale naturale de simţ, omul percepe în mod nemijlocit numai un cutremur destul de puternic, care are loc în apropiere, dar cu ajutorul seismografului omul poate înregistra un cutremur care se produce la mii de kilometri.

Numărul organelor de simţ naturale ale omului este relativ redus, dar în schimb numărul aparatelor şi instrumentelor de tot felul, care lărgesc facultatea de percepere a omului, este foarte mare şi creşte zi de zi. Există fenomene în natură care în mod nemijlocit nu pot acţiona asupra organelor de simţ şi deci nu pot provoca în mod nemijlocit o senzaţie. Un asemenea fenomen este, de pildă, magnetismul. Magnetismul nu exercită o influenţă directă asupra organelor noastre de simţ. Omul nu are organe naturale cu ajutorul cărora să poată percepe direct fenomenele magnetice. El îşi dă seama de existenţa lor în mod indirect, prin mişcarea piliturii de fier la apropierea unui magnet. Deşi organele omului reacţionează la curentul electric, totuşi omul nu are organe naturale pentru a percepe nemijlocit procesele electrice, dar lipsa unui simţ „electric" natural nu poate fi o piedică în studiul uriaşului domeniu al fenomenelor electrice sau magnetice. Razele ultraviolete nu sunt percepute direct de ochiul omului, dar el le descoperă lesne prin fluorescenţă, fosforescenţă şi prin reacţiile fizico-chimice pe care le provoacă acestea.

In realitate, fiecare unealtă de muncă (cuţitul, toporul, balanţa, strungul, etc.), contribue într'o măsură oarecare la lărgirea artificială a percepţiilor organelor de simţ naturale ale omului.

Procesul lărgirii artificiale a percepţiilor sensoriale este infinit din punct de vedere practic, căci cu greu ar putea cineva stabili limitele dincolo de care va deveni imposibilă perfecţionarea metodelor de observaţie şi de experiment. Cu cât mai departe înaintează omul pe calea lărgirii artificiale a percepţiilor sale sensoriale, cu atât mai limpede începe el să deosebească ceeace ţine de momentul subiectiv de ceeace ţine de momentul obiectiv al cunoaşterii sensoriale. Perfecţionarea organelor de simţ este, întro' anumită măsură, un mijloc de eliberare a experienţei noastre sensoriale de limitele percepţiilor naturale.

Desvoltarea înceată a organelor de simţ nu poate ţine pas cu rapida desvoltare intelectuală a omului. Probabil că unealta de piatră şi bâta au fost cele mai vechi complectări ale organelor naturale ale omului, cu timpul omul a adăugat la ele telescopul, microscopul şi alte aparate care au ca scop să desăvârşească perceperea lumii exterioare. Paralel cu acestea, s'a desvoltat ştiinţa. Ştiinţa se desvoltă pe baza necesităţilor vieţii materiale a societăţii, depinde de ele şi este determinată de ele. In ultimă analiză, ştiinţa datorează origina şi existenţa ei producţiei materiale. In evoluţia omului, influenţa ştiinţei asupra creării unor organe artificiale, noi, se manifestă mai repede decât influenţa creierului asupra desvoltării organelor naturale.

Practica exercită o influenţă extrem de favorabilă asupra desvoltării ştiinţei.

Istoria ştiinţei ne arată că cele mai mari descoperiri au fost făcute de oamenii de ştiinţă în legătură cu rezolvarea problemelor practice. Astfel, compoziţia aerului a fost stabilită pentru prima oară în legătură cu rezolvarea problemei îmbunătăţirii sistemului de iluminat al străzilor oraşelor. Compoziţia apei a fost şi ea stabilită în legătură cu rezolvarea problemei practice de a găsi mijloace ieftine şi potrivite pentru obţinerea gazelor necesare pentru umplerea baloanelor. Cele mai mari descoperiri ale cercetătorilor sovietici în domeniul ştiinţelor naturii au fost făcute în legătură cu sarcinile practice ridicate de construirea socialismului. Exploratorii sovietici ai Arcticii

au ajuns la descoperirile lor pe când căutau căi maritime în nord. Marile descoperiri ale lui Miciurin şi Lâsenco, precum şi cele ale discipolilor lor, sunt legate de problemele producţiei colhoznice şi sovhoznice sovietice. Importantele descoperiri ale geologilor sovietici au fost făcute în legătură cu punerea în exploatare a bogatelor zăcăminte din U. R. S. S., cu explorarea de noi şi noi zăcăminte de cărbuni, de metale, etc. Descoperirile uriaşe făcute de medicina sovietică au fost determinate de problemele practice ale ocrotirii sănătăţii publice în U. R. S. S. Toate aceste fapte şi multe altele dovedesc strânsa legătură ce există între nevoile practice şi descoperirile ştiinţifice.

Practica duce la o precizare a calculelor teoretice, verifică justeţea lor, etc. Progresul ştiinţei este legat de progresul vieţii practice şi exercită, la rândul său, o puternică influenţă asupra desvoltării practicii însăşi.

Perfecţionarea maşinilor cu abur a devenit posibilă abia după ce au fost studiate pe cale experimentală legile frecării şi ale proprietăţilor mecanice ale metalului şi forţa elastică a aburului.

Industria modernă datorează perfecţionările ei tehnice, în mare măsură, ştiinţei, însă aceasta este şi mai mult îndatorată practicii producţiei. Ştiinţa şi producţia depind una de alta, se determină reciproc.

Dar atunci când vorbim de „practică", de „experienţă", este foarte important să ştim ce conţinut dăm acestei noţiuni.

Lenin relevă că noţiunea „experienţă" poate avea o esenţă materialistă şi poate avea o esenţă idealistă, în funcţie de conţinutul pe care îl dăm noţiunii. Prin experienţă, materialismul înţelege obiectul cunoaşterii, care există independent de aceasta. Idealismul înţelege prin experienţă totalitatea senzaţiilor (aşa cum se întâmplă la idealiştii subiectivi de tipul lui Humé şi Mach) sau forma de manifestare a ideii logice (aşa cum se întâmplă în filosofia lui Hegel).

Putem oare defini experienţa ca obiect al cercetării? Desigur că da, de vreme ce, la timpul său, experienţa — de pildă cea a Uzinei de tractoare din Stalingrad sau cea a lui Alexei Stahanov — au devenit un obiect de cercetare! Putem oare defini experienţa ca un mijloc de cunoaştere? Desigur că da, deoarece cu ajutorul experienţei verificăm autenticitatea cunoş-

tinţelor noastre. Dar Lenin subliniază în mod deosebit că nici definirea experienţei ca obiect al cercetării şi nici definirea ei ca mijloc de cunoaştere nu rezolvă încă problema interpretării materialiste sau idealiste a definiţiei experienţei. Problema mai constă şi în ceeace înţelegem prin „obiect al cercetării" şi prin „mijloc de cunoaştere". Este de o importanţă esenţială să stabilim dacă este vorba despre experienţă ca un obiect care există independent de conştiinţă (interpretarea materialistă) sau dacă prin experienţă nu înţelegem decât senzaţia sau noţiunea (interpretare idealistă).

Marx şi Engels au introdus criteriul practicii în teoria materialistă a cunoaşterii. Incercarea de a rezolva problema autenticităţii cunoştinţelor noastre, independent de practică, a fost calificată de ei drept scolastică. Raţionamentele teoretice singure nu sunt suficiente pentru a infirma idealismul. Cea mai bună infirmare a idealismului şi agnosticismului este practica omului. Tocmai ea este aceea care dovedeşte justeţea teoriei materialiste a cunoaşterii. Procesul cunoaşterii omeneşti constă în descoperirea legilor naturii şi ale istoriei societăţii, în aplicarea şi folosirea acestor legi în scopuri practice. In acest sens, practica se cuprinde în teoria cunoaşterii ca cea mai importantă parte constitutivă a ei.

In istoria filosofiei, s'au făcut nenumărate încercări de a găsi un criteriu just al cunoaşterii. Unii filosofi (de exemplu Descartes) considerau just numai ceeace este clar şi evident; alţi filosofi (de exemplu Avenarius, Mach) admiteau drept criteriu al adevărului „principiul economiei gândirii", în sfârşit alţii (de exemplu W. James) — utilitatea, etc.

Nu avem posibilitatea aci să ne oprim amănunţit asupra analizei acestor încercări idealiste de a rezolva problema criteriului cunoaşterii. Vom arăta numai că claritatea şi caracterul evident sunt criterii subiective, căci ceeace pare unora clar, de înţeles, evident, cert, pentru alţii este neclar, de neînţeles, având nevoie de dovezi. Tot astfel, nu rezistă criticii „principiul economiei gândirii" formulat de Mach; după expresia lui Lenin, acest „principiu" nu duce la nimic altceva decât la idealism subiectiv. Demascând acest sofism al machiştilor, Lenin a scris că nu este vorba de faptul dacă gândirea omului este „econonomă" sau „neeconomă", ci esenţa problemei este dacă ea

oglindeşte just realitatea obiectivă. Gândirea omului este „economă"' atunci când oglindeşte just adevărul obiectiv, a spus Lenin. După Lenin, criteriul acestei justeţi este practica, experienţa, producţia. Dacă în teoria cunoaşterii se introduce noţiunea absurdă de „principiu al economiei", rezultă că cel mai econom ar fi să gândim, astfel: exist numai eu şi propriile mele senzaţii. Ori aceasta este solipsism.

Machiştii rup practica de teoria cunoaşterii. Pentru ei, observă Lenin, practica este un lucru, iar teoria cunoaşterii este cu totul alt lucru. Ruptura dintre teorie şi practică este una din trăsăturile cele mai caracteristice ale filosofiei machiste.

In filosofia burgheză americană de astăzi, s'a răspândit pe scară mare o „teorie nouă", potrivit căreia adevărul este ceeace este util sau convenabil. Este vorba de *pragmatism* (dela cuvântul grec „pragma", acţiune, practică).

Pragmatismul neagă adevărul obiectiv. Din acest punct de vedere, adevărul este determinat de gradul său de utilitate pentru viaţa practică. Dacă raţionamentele respective sunt utile, ele sunt adevărate, iar dacă raţionamentele respective sunt dăunătoare, ele sunt false. Pentru pragmatism nu există şi nu poate exista adevărul absolut. Orice adevăr este determinat de faptul dacă el este sau nu util în condiţii date. Pragmatismul consideră noţiunile omeneşti, nu ca o reflectare a lumii obiective, ci ca „unelte" sau ca „instrumente" capabile să slujească la îndeplinirea sarcinilor practice. Din acest punct de vedere poate fi adevărată şi religia, pentrucă ea poate servi ca unealtă sau ca instrument în vederea înfăptuirii unor sarcini practice. Unul din întemeietorii acestei „celei mai noi" filosofii, W. James, a scris că adevărul este lucrul în care e mai bine ca noi (cine noi: reacţionarii? exploatatorii?) să credem. Prin urmare pragmatismul justifică orice minciună, orice faptă, dacă ele sunt spre folosul clasei dominante a exploatatorilor.

Din punctul de vedere al materialismului dialectic, o teză este justă nu pentrucă este utilă sau convenabilă cuiva, ci pentrucă reflectă just realitatea, lumea obiectivă.

La prima vedere, se pare că şi Hegel adoptase un asemenea punct de vedere; el spunea că practica este criteriul cunoaşterii adevărului. Lucrurile stau însă altfel, căci însăşi

practica era interpretată greşit de Hegel, anume în mod idealist, redusă la activitatea spirituală a omului. La Hegel, practica apare ca un moment al ideii abstracte, de unde rezultă că ideea (noţiunea, etc.) apare ca un criteriu pentru ea însăşi. Deaceea, la Hegel lipseşte în realitate un adevărat criteriu pentru aprecierea autenticităţii cunoştinţelor omeneşti. Reprezentarea hegeliană despre adevăr desvălue foarte clar lipsa de temei logic, interior, al idealismului filosofic.

Dece tocmai practica este unicul criteriu just al autenticităţii cunoaşterii omului? Dece este practica mai presus de cunoaşterea teoretică? Lenin răspunde în felul următor la această întrebare: „PRACTICA ESTE MAI PRESUS DE CUNOAŞTERE (TEORETICĂ), deoarece ea are nu numai valoare de universalitate, ci şi valoarea realităţii nemijlocite"[1]. Dar deşi practica este mai presus de cunoaşterea teoretică, de aici nu rezultă că trebue să neglijăm teoria. Clasicii marxism-leninismului au atribuit întotdeauna o imensă importanţă teoriei. Cât de mare este rolul teoriei se poate vedea din faptul că Lenin a subliniat în repetate rânduri că fără o terorie revoluţionară nu poate exista nicio practică revoluţionară.

Incă din primele zile ale existenţei sale, leninismul a dus o luptă intransigentă împotriva atitudinii dispreţuitoare cu caracter practicist faţă de teorie, atitudine în dosul căreia se ascundea tendinţa de a strecura în rândurile proletariatului teorii burgheze şi mic burgheze ostile clasei muncitoare, de a-l abate din calea luptei pentru socialism în mlaştina împăciuitorismului şi a concesiilor.

Tovarăşul Stalin i-a combătut cu toată tăria pe cei ce afirmau că leninismul ar avea o atitudine nepăsătoare faţă de teorie. El ne învaţă că subestimarea însemnătăţii teoriei este în contradicţie cu întregul spirit al leninismului şi că faptul acesta poate avea urmări primejdioase pentru munca practică. Cadrele noastre de partid şi de stat trebue să ştie să se călăuzească după teorie atunci când ridică şi rezolvă probleme practice. Vorbind în mod figurat, teoria marxist-leninistă este pentru cadrele noastre ca o busolă care indică direcţia pe care trebue s'o ia desvoltarea socială.

---

[1]) *V. I. Lenin:* Caiete filosofice, ed. rusă, 1947, pag. 185.

Marxism-leninismul este ultimul cuvânt al științei, el constitue teoria cea mai revoluționară, teoria cea mai progresistă a omenirii, deoarece exponentul ei este clasa cea mai revoluționară, cea mai progresistă, împreună cu avangarda ei, Partidul Comunist.

Teoria cea mai înaintată și cea mai revoluționară aparține partidului celui mai înaintat și mai revoluționar!

Invățătura marxist-leninistă este arma ideologică cea mai puternică a proletariatului. Ea reprezintă o sinteză a experienței gigantice acumulată de mișcarea revoluționară mondială și de opera de construire a socialismului în U .R. S. S. Ea a învățat clasa muncitoare să birue. Invățătura marxist-leninistă luminează calea generală a istoriei societății, ea desvălue esența evenimentelor din viața contemporană. Cine nu a încercat să studieze principiile acestei teorii, acela nu poate fi un participant conștient la evenimentele care se desfășoară.

Invățătura marxist-leninistă își soarbe conținutul din realitate, din practica revoluționară. Ea a știut să asimileze, să prelucreze în mod critic și să desvolte mai departe tot ce este mai bun și mai progresist în desvoltarea istorică precedentă a societății omenești. Marx și Engels, Lenin și Stalin au scos învățămintele practice și au călit arma teoretică pentru proletariatul mondial, pe baza studiului amănunțit al experienței mișcării proletare de masă din toate țările, pe baza asimilării și a prelucrării critice a întregii științe. Ei au legat totdeauna teoria de practica revoluționară a clasei muncitoare „...legătura dintre știință și activitatea practică — spune I. V. Stalin, — legătura dintre teorie și practică, unitatea lor, trebue să devină steaua călăuzitoare a partidului proletariatului'' [1]).

Teoria și practica se găsesc una față de cealaltă în legătură indisolubilă, în unitate dialectică, dar în această unitate întâietatea îi revine practicii. Practica nu poate să nu aibă întâietate asupra teoriei, căci teoria este generală, determinată, și în ultimă analiză, verificată (direct sau indirect) de practică. Dacă o teză nu poate fi verificată, într'un fel sau altul, de practică, ea nu va ieși niciodată din domeniul ipotezei. In societatea împărțită în clase, orice teorie și deci orice filosofie

[1]) *I. V. Stalin*, Problemele leninismului, (Buc.), Edit. P. M. R., 1948, pag. 862.

are un caracter de clasă, căci teoria apără direct sau indirect, conștient sau inconștient, interesele unei anumite clase, al unui anumit partid politic.

Marx spunea că ideile clasei dominante, într'o epocă istorică dată, devin idei dominante și că clasa, care este forța materială dominantă a societății, este în acelaș timp forța spirituală dominantă. Lupta între diferitele curente pe tărâmul filosofiei este în fond lupta anumitor partide, care exprimă și apără interesele și ideologia anumitor clase pe care se sprijină.

La timpul său, „marxistul legal'' Struve a formulat teza că știința trebue să fie obiectivă. Prin obiectivitatea științei, Struve înțelegea că ea trebue să fie deasupra claselor. După părerea sa, știința trebue să facă abstracție de „interesele înguste de clasă" și să privească „imparțial" la ceeace se petrece în jurul ei. Lenin a făcut o critică nimicitoare a „obiectivismului" lui Struve.

Lenin nu neagă obiectivitatea științei în general și a filosofiei în special.

Filosofia materialismului dialectic este teoria cea mai obiectivă, căci obiectivitatea unei teorii se apreciază — în primul rând — după justețea cu care teoria respectivă oglindește realitatea și — în al doilea rând — după clasa care este exponentul acestei obiectivități. Interesele și țelurile proletariatului, sunt determinate de mersul obiectiv al istoriei, ele coincid cu mersul istoriei și deaceea, proletariatul este în prezent cel mai consecvent luptător pentru știință, pentru obiectivitate științifică — obiectivitate în cel mai pur sens al acestui cuvânt.

Lenin a spus că, pe de o parte, materialistul este mai consecvent decât obiectivistul și că realizează mai profund și mai deplin obiectivismul său, iar, pe de altă parte, materialismul implică partinitatea, obligându-ne să ne situăm direct și fățiș pe punctul de vedere al unei anumite clase, ori de câte ori facem o apreciere a evenimentelor. Materialismul realizează consecvent caracterul său de clasă, iar obiectivismul vulgar, acceptând procesul istoric numai ca un proces necesar și constatând necesitatea unui fenomen, așteaptă până când acesta va avea loc. Acest lucru duce inevitabil la fatalism.

Lucrările clasicilor materialismului dialectic sunt pătrunse, dela început până la sfârșit, de spiritul partinității bolșevice militante.

*

Teoria materialist-dialectică a cunoașterii, este una din cele mai mari realizări ale omenirii. Studiul acestei teorii ne dă posibilitatea să cunoaștem mai profund și mai just legile de desvoltare a naturii și legile de desvoltare a societății umane. Cunoașterea acestor legi este necesară atât în activitatea științifică, cât și în activitatea practică de zi de zi.

Lacheii cu diplomă ai reacțiunii încearcă să transforme teoria cunoașterii în ceva ce este dat omului de sus, accesibil numai unor aleși, preoților supuși ai științei. In aceste încercări se manifestă tendința claselor exploatatoare de a menține în mâinile lor monopolul asupra muncii intelectuale și deci și monopolul asupra puterii politice. Muncitorul filosof Iosef Dietzgen a spus într'un mod cu totul just că teoria științifică a cunoașterii privește îndeaproape poporul subjugat, căci ea îi dă „dreptul logic" la lupta pentru eliberarea sa. Dar ea privește și mai îndeaproape poporul eliberat, care a dovedit în fapt lipsa de temei a pretențiilor ideologilor reacțiunii asupra monopolului în domeniul vieții spirituale și politice.

La timpul său, Marx dorise să facă o expunere sistematică a principiilor fundamentale ale dialecticii materialiste pe două, trei coli de tipar. Dar o serie de împrejurări l-au împiedicat să realizeze această sarcină. Acest lucru l-a făcut tovarășul Stalin. Lucrarea sa „Despre materialismul dialectic și materialismul istoric" este o genială expunere sistematică, concisă ca formă și foarte profundă în conținut, a bazelor materialismului dialectic și a materialismului istoric. Această lucrare stalinistă înarmează poporul nostru din punct de vedere ideologic.

CUPRINSUL